

T.C.
ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELESEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

SAİD NURSİ'YE GÖRE İNSANIN MAHİYETİ VE EĞİTİM İMKÂNI

Hazırlayan
Mirza ÇAZIM

Danışman
Doç. Dr. Muhammed Muhdi GÜNDÜZ

Yüksek Lisans Tezi

ŞIRNAK, 2023

T.C.
ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELESEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

SAİD NURSİ'YE GÖRE İNSANIN MAHİYETİ VE EĞİTİM İMKÂNI
(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan
Mirza ÇAZIM

Danışman
Doç. Dr. Muhammed Muhdi GÜNDÜZ

ŞIRNAK, 2023

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan
Mirza ÇAZIM

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

“Said Nursi’ye Göre İnsanın Mahiyeti ve Eğitim İmkni” adlı Yüksek Lisans tezi, Şırnak Üniversitesi Lisans st Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıŐtır.

Tezi Hazırlayan

Mirza AZIM

Danışman

Muhammed Muhdi GÜNDÜZ

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı BaŐkanı

Doç. Dr. Talip DEMİR

ÖN SÖZ

İnsanın eğitim imkânı üzerine yapılan tartışmalar modern dönem insan anlayışları açısından oldukça önemlidir. Bu tartışmalar hem Batı'da hem de Doğu'da yapılan çalışmalarda yoğun bir biçimde görülmektedir. Bu çalışmanın gayesi insanın eğitim imkânına sahip bir varlık olduğunu çoklu bir bakış açısı ve din eğitimi merkezli bir çaba ile incelemeye tabi tutup konuya pratik açıdan yaklaşmaktır. Bu amaç doğrultusunda indirgemeci ve parçacı modern dönem insan anlayışları ve teorilerine karşın bütüncül bir yapı içerisinde insanın eğitilebilir bir yapıda yaratıldığını ele almaktır. Bu çalışmanın ana omurgası, insanın eğitilebilir bir varlık olmasının arka planındaki insanın yaratıcısıyla olan ilişkisi üzerine bina edilmiştir. Buna göre insanın değerli, camii ve metafizik bir mahiyete sahip olması kişinin yaratıcısıyla olan ilişkisinde saklıdır.

İnsan kâinatın küçük bir numunesi hükmündedir. Kâinatın yaratılmasının asıl amacı insanın mahiyetinin anlaşılmasıdır. Çünkü her şey insanın hizmetine sunulmak üzere yaratılmıştır. İnsan da buna karşın kendisine sunulana emanet nazarı ile bakmakla sorumlu tutulmuştur. İnsanın halifelik, Allah'ın esma ve sıfatlarına aynadarlık yönü, ulvi ruhu taşıyor olması ve esmanın talimi ile başlayan eğitim süreci insanın mahiyetini ortaya koymada oldukça önemli bir yere sahiptir. Nursi'nin insan anlayışının özünü oluşturan bu hususlar çalışmamızda geniş bir şekilde değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Said Nursi Kur'an'î hafızayı temsil eden bir düşünür olması hasebiyle modern dönem İslami çalışmalar açısından oldukça önemli bir isimdir. O sadece insan konusu ile değil aynı zamanda İslam dünyasının diğer problemleri ile de ilgilenmiş ve hem teorik hem de pratik açıdan çözüm odaklı öneriler sunmuştur. Onun İslam düşünce geleneğindeki bu konumu ve meselelere yaklaşım biçimi bizi insanın neliği, mahiyeti ve eğitim imkânı konusunu Said Nursi özelinde değerlendirmeye sevk etmiştir.

Said Nursi'nin düşünce sisteminin temelleri Allah-kâinat ve insan arasındaki ilişki üzerine kurulmuştur. Allah'ın varlığı ve birliği, kâinatın yaratılış gayesi ve insanın neliği, mahiyeti, kıymeti gibi konular Nursi'nin metinlerinde ön plana çıkan ana mevzulardır. Nursi bu konuları işlerken modern dönemin beraberinde getirdiği problemlere tevhid merkezli çözümler üretmiştir. Nursi'nin 130 parça olarak kaleme almış olduğu Risale-i Nur Külliyyatı bu anlamda değer kazanmaktadır.

Risale-i Nur Külliyyatı İslam düşünce geleneğinin bir devamı mahiyetinde olup bu geleneği birçok yönü ile kritik etmektedir. İnsan konusu özelinde insanın kim olduğu, nereden

gelip nereye gideceği, insanı değerli kılan şeyin ne olduğu soruları Risale-i Nur Külliyyatı'nda İslam düşünce mirası üzerine inşa edilmiştir. Felsefi-kelami ve tasavvufi bir bakış açısı ile insan konusunu ele alan Nursi meselenin epistemik, ontolojik, etik ve ahlaki yönlerini bir araya getirip özgün bir insan telakkisini ortaya koyduğu eserlerinden anlaşılmaktadır.

Çalışmamız giriş dışında üç bölümden oluşmaktadır. Tezin giriş kısmı tezin konusu, amacı, kapsamı, sınırlılıkları ve kaynakları hakkında bilgiler içermektedir. Birinci bölümde konunun anlaşılması açısından kavramsal bir çerçeveye yer verilmiştir. İkinci bölümde ise Nursi'nin insan anlayışını ortaya koyacak geniş bir müktesebat incelenmeye tabi tutulmuştur. Bu bölüm aynı zamanda tezin ana gövdesini de oluşturmaktadır. Üçüncü bölümde ise insanın eğitim imkânını bir varlık oluşunun metafiziksel arka planından hareketle din eğitimi bağlamında tartışması yapılmakta ve çalışmanın sonuç kısmında elde edilen bulgular değerlendirilmektedir.

Bu konuya çalışmayı beni teşvik eden ve çalışmam süresince yardımlarını esirgemeyen, sabırla beni takip eden, çalışmanın her aşamasında varlığını hissettiren kıymetli hocam Doç. Dr. Muhammed Muhdi GÜNDÜZ'e şükranlarımı sunuyorum. Bunun yanı sıra çalışmamda emeği geçen herkese teşekkürü bir borç bilirim.

Mirza ÇAZIM

SAİD NURSİ'YE GÖRE İNSANIN MAHİYETİ VE EĞİTİM İMKÂNI**Mirza ÇAZIM****Şırnak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü****Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı****Yüksek Lisans Tezi, Temmuz, 2023****Danışman: Doç. Dr. Muhammed Muhdi GÜNDÜZ****ÖZET**

İnsan ve eğitim ilişkisi, ilk insan Hz. Âdem'den günümüze kadar önemli bir konu olarak işlenmektedir. İnsanı birçok yönü ile araştıran düşünürler onun neliği, mahiyeti ve eğitim imkânını kapsamlı bir biçimde ele almışlardır. Din eğitimi bağlamında insanın eğitim imkânı ön plana çıkmakta ve buna dönük çalışmalar derinlikli olarak ele alınmaktadır. Bu çalışma da bu kapsamda hazırlanmış ve Said Nursi'nin düşünceleri çerçevesinde şekillenmiştir. Nursi, özellikle insanı kâinat ile birlikte tevhit merkezli bir bakış açısıyla değerlendirmeye tabi tutup, Kur'an ve Sünnet merkezli bir içerikle konuya eğilmiştir.

İnsanın Allah'ın Esma ve sıfatlarını en kuşatıcı ve en parlak şekilde yansıtan bir özelliğe sahip olması onu bu açıdan hem değerli kılmakta hem de onun eğitime açık olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca insanın yaratılış sürecinde Allah'tan bir ruh taşıması, yeryüzüne halife olarak tayin edilmesi, esmanın bilgisine erişebilecek bir potansiyelde yaratılmış olması ve peygamberlik müessesinin varlığı Nursi'nin düşünce sisteminde insanın hem eğitilebilir hem de eğitime muhtaç bir varlık olduğunu ortaya koyan argümanlardır. Nursi konuyu ele alırken tasavvuf, felsefe ve kelamı içeren bir bakış açısı ile hareket ettiği söylenebilir. Bütünlükçü bir yöntem kullanan Nursi, özgün bir insan telakkisi ortaya koymuştur. İnsanla ilgili ortaya konulan bu anlayış aynı zamanda modern dönem insan telakkilerine de bir eleştiri mahiyeti taşıdığı söylenebilir. İnsanı yaratılış hikâyesinden bağımsız sadece bedeni üzerinden ele alan modern dönem insan kuramları, insanın eğitimini de bu minval üzere oluşturmakta bu da davranışsal ve bilişsel anlamda eksik, özünden kopartılmış bir insan profilini ortaya çıkartmaktadır. Bu sorunu tespit eden Nursi, insanı hem fizik hem de metafizik açıdan ele almakta ve onun yaratıcısıyla mutlak anlamda münasebattar bir varlık olduğunu ortaya koymaktadır. Elinizdeki bu metin, İslam düşünce geleneğinden beslenen Nursi'nin insan kavrayışını irdelemekte ve bu kavrayış doğrultusunda insanın eğitim imkânına sahip olduğunu savunmaktadır. Ayrıca -hiçbir eğitim felsefesi insan felsefesinden bağımsız olamayacağı düşüncesinden hareketle- Said Nursi'nin insanla ilgili ortaya konulan düşüncelerinin, din eğitimi disiplininin arka planına katkı sağlayıp ve ona yeni ufuklar sunması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Din eğitimi, İnsan, Said Nursi.

**ACCORDING TO SAID NURSI, THE NATURE OF HUMAN
AND THE POSSIBILITY OF EDUCATION**

Mirza CAZIM

Şırnak University

Institute of Social Sciences

Department of Philosophy and Religious Sciences

Philosophy and Religious Sciences Program

Master's Thesis

July, 2023

Supervisor: Assoc. Dr. Muhammed Muhdi GUNDUZ

ABSTRACT

The relationship between human and education has been handled as an important subject from the first human being, the Prophet Adam, to the present day. Thinkers who study human in many aspects have comprehensively considered what he is, his nature, and the possibility of education. In the context of religious education, the possibility of human education comes to the fore and studies on this are discussed in depth. This study was prepared in this context and was shaped within the framework of Said Nursi's thoughts. In particular, Nursi subjected the human being to evaluate a point of view centered on the universe and monotheism and focused on the subject with a content centered on the Qur'an and the Sunnah.

The fact that human has a characteristic that reflects the Names and Attributes of Allah in the most encompassing and brightest way both makes him valuable in this respect and reveals that he is open to education. In addition, the fact that human carried a soul from Allah during the creation process, was appointed caliph on earth, was created with the potential to access the knowledge of his Names, and the existence of the prophetic institution are arguments that reveal that human is both an educable and in need of education in Nursi's system of thought. It can be said that Nursi acted with a point of view that includes Sufism, Philosophy and Theology when dealing with the subject. Nursi, who uses a holistic method, has revealed an original human view. It can be said that this understanding of the human being is also a criticism of the modern period human conceptions. Modern period human theories, which deal with man only through his body, independent of the creation story, also create human education in this way, which reveals a human profile that is incomplete in a behavioral and cognitive sense and disconnected from its essence. Having identified this problem, Nursi considers human both physically and metaphysically and reveals that he is a being who is related to his creator in an absolute sense. This study examines Nursi's human understanding, which is fed by the Islamic thought tradition, in all its aspects and argues that human has the opportunity for education in accordance with this understanding. In addition, based on the idea that no educational philosophy can be independent of human philosophy, Said Nursi's ideas about human beings are intended to contribute to the background of the discipline of religious education and offer it new horizons.

Keywords: Education, Religious Education, Human, Said Nursi

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	ii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
GİRİŞ.....	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ	1
2. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLIKLARI.....	6
3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	7
4. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ	8

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1.İNSANIN NELİĞİ	13
1.2.MAHİYET	18
1.3.EĞİTİM.....	21
1.4. DİN EĞİTİMİ.....	23

İKİNCİ BÖLÜM

SAİD NURSİ'NİN DÜŞÜNCESİNDE İNSANIN MAHİYETİ

2.1. İNSANIN BÜTÜNLÜĞÜ VE MAHİYETİNİN CAMİİYETİ	29
2.2. İNSAN ALLAH İLİŞKİSİ.....	32
2.2.1. İNSANIN ESMAYA AYNADARLIĞI.....	33
2.2.1.1 Zıddiyet Noktasında Aynadarlık	34
2.2.1.2. Modellik Yönüyle Aynadarlık	35
2.2.1.3 Ene Yönüyle Esmaya Aynadarlık	36
2.3. İNSAN-ÂLEM İLİŞKİSİ	39
2.4. VARLIK HİYERARŞİSİNDE İNSANIN KONUMU	44
2.5. İNSAN VE EBEDİYET İLİŞKİSİ.....	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAİD NURSİ'NİN DÜŞÜNCESİNDE İNSANIN EĞİTİM İMKÂNI

3.1. EĞİTİMİN ONTOLOJİK İMKÂNI: BEDİÜZZAMAN'IN TEKEMMÜL KAVRAYIŞI	52
3.2. EĞİTİM OLANAĞININ KADİM TEMELİ OLARAK TALİM-İ ESMA OLGUSU VE PEYGAMBERLİK MÜESSESİ	58
3.3. ESMAYA MEMER-MAZHAR MUZHİR ARALIĞINDAKİ İNSANIN HİLAFET POTANSİYELİ	61
3.4. SORUMLU İNSAN ANLAYIŞINDA DERİNLEŞEN EĞİTİM İMKÂNI.....	66

SONUÇ.....	70
KAYNAKÇA.....	73

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ

İnsanoğlu tarih boyunca varlık alanında bulunan çevreyi, eşyayı, yaratıcıyı ve daha birçok fiziksel veya metafizik nesneyi, kavramı ya da olguyu sorgulayıp anlamlandırmaya çalışmıştır. Bu çabayla kâinat ve kâinat içindeki bilinmezlikleri çözmeye çalışan insanın kendisini anlamlandırmaya çalışması en büyük zorluğu olmuştur. Nitekim “özne insanın kendisini merak edip irdelemeye dönük gayreti çok eski dönemlere kadar uzanmaktadır. Bu işin zorluğu öznenin özneyi araştırması İbn-i Sina’nın ifadesiyle “kendini araştıranın kendi olmasıdır.”¹ Bu durum hem insanın çabasına hem de bu problemin üstesinden gelmenin zorluğuna göndermede bulunmaktadır.

Her dönemde insan nedir sorusu farklı düşünürler tarafından doğrudan veya dolaylı olarak gündeme getirilmiştir. “İnsan, gerçeğini bütün yönleriyle açıkça anlamak için ‘insan nedir sorusu’ ile kendisini bir sorun haline getirmiştir.”² Hem Batı hem de Doğu düşünce geleneklerine bakıldığında insanı anlama ve anlamlandırma çabasının sürekli olarak farklı bağlamlarda ele alındığı müşahede edilmektedir. Dolayısıyla bütün düşünme tarihinin temelde insanın neliği sorusuna yanıt arama çabası olduğu söylenebilir.³

Bütün bu çabalar sonucunda ortaya konulan cevapların birbirinden farklılık arz ettiği müşahede edilmektedir. Bunda düşünürlerin yaşadıkları çağın özellikleri, beslendikleri kaynakların farklılık arz etmesi, kişilik özelliklerinin değişkenlik göstermesi gibi etkenlerin rol oynadığı öne sürülebilir. Mengüşoğlu “Düşünce tarihinin en çok ihmal ettiği alan insanın kendisiydi. İnsan, ilk kez çağımızda kendisine, kendi problemi ve fenomenlerine dönmüş, kendi kendisini özel bir felsefe dalının araştırma konusu yapmıştır.”⁴ sözyle bu konuya dikkat çekmiştir.

Buna rağmen düşünme tarihindeki insanın kendini tanıma çabası, âlemdeki konumunu anlamaya çalışması, uğraşlarının ne ifade ettiği, türünün kendine özgü

¹ Türker Ömer-İbrahim Halil Üçer (ed.), *İnsan Nedir? İslam Düşüncesinde İnsan Tasvurları* (Ankara: İlem Yayınları, 2019), 131.

² Mürsel Akdemir, *İnsan Felsefesi Epiktetos ve Marcus Aurelius Örneği* (Ankara: Sentez Yayıncılık, 2016).

³ Muttalip Özcan, *İnsan Felsefesi İnsanın Neliği Üzerine Bir Soruşturma* (Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2016), 12.

⁴ Takiyettin Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi* (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2017), 19.

özelliklerinin neler olduğu, tür, kişi, birey⁵ olarak olanaklarının neler olduğu, niçin yaşadığı, nereden gelip, nereye gittiği, insanın hangi yönleriyle eğitime açık ya da kapalı olduğu gibi kendisiyle ilgili birçok konu aslında insanın neliğini anlamaya yönelik yapılan çalışmalar olarak değerlendirilebilir.

İnsanın neliği çözümlenmeden insan, tabiat ve yaratıcı ile ilgili hiçbir çalışma, edinilen hiçbir bilgi aslında amacına ulaşamaz. Çünkü elde edilen her veri, üretilen her düşünce insan ile anlam kazanmaktadır. Bundan ötürü kâinat ve Aşkın Varlık ile ilgili her konunun şifresi insanın neliğinde saklıdır. Said Nursi⁶'ye göre kâinat, Aşkın Varlık'la ilgili bilgilerin anahtarı insanın elindedir. Âlemin kapıları açık ise de manen kapalıdır. Cenab-ı Hak bütün o kapıları ve kendisiyle ilgili olan gizli bilgilerin anahtarını insanın neliğinde saklamıştır. Ancak insanın neliği de çözülmesi gereken bir bilmedir.⁷ Bu bağlamda bizim tezimizin konusu da kâinatın, Aşkın Varlık olan Vacib-ül-Vücut'un anlaşılmasını, insanın kendini çözümlemesinde gören Nursi'nin insan anlayışı ve bu anlayış doğrultusunda insanın eğitime hangi yönleri ile açık olduğunun tartışılmasıdır.

Said Nursi'nin hayatına bakıldığında, İslam düşünce geleneğinden beslenen, kendi çağında var olan bütün gelişmelerin ve ilmi çalışmaların farkında olan bir İslâm düşünürü olduğu görülmektedir. Bunun sonucu olarak Nursi bazen bir filozof, bazen bir mutassavıf, bazen bir mütekellim ve bazen de bir fakih olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunların yanında onun en önemli özelliklerinden biri nazari olarak işlediği mevzuları pratik anlamda da gösterip kendisini insanların eğitimine adanmış olmasıdır. Bu bağlamda Nursi hem bir düşünür hem de bir aksiyon adamı olarak bireylerin ve kitlelerin eğitimine oldukça önem vermiştir Nitekim *Sözler* adlı eserinin giriş cümleleri⁸, bu eserin toplumun bütününü eğitmeye dönük olarak yazıldığını göstermektedir.

⁵ Birçok felsefecinin insan kelimesini üç farklı anlamda kullandığını söyleyebiliriz: 1. Birey olarak insan: Sıradan insan, 2. Kişi olarak insan: Yaratıcı insan, üstün ya da model konumdaki insan anlamında, 3. Tür olarak insan: Genel ya da türün ortak özellikleri Bu bağlamda birey, kişi ve tür olarak insanın başarıları ve olanakları da değişmektedir. Bk. Özcan, *İnsan Felsefesi İnsanın Neliği Üzerine Bir Soruşturma*, 27.

⁶ Said Nursi çağımızda yaşamış, yeterince tanınan bir düşünür olduğundan ayrıca hayat ve eserlerinden söz edilmeyecektir. Hayatı hakkında bk. Said Nursi, *Tarihçe-i Hayat* (İstanbul: RNK Yayınevi, 2010).

⁷ Said Nursi, *Mesnevi-i Nuriye* (İstanbul: RNK Yayınları, 2010), 199.

⁸ "Ey kardeş! Benden birkaç nasihat istedin. Sen bir asker olduğun için, askerlik temsilâtıyla, sekiz hikâyecikler ile birkaç hakikati nefsimle beraber dinle. Çünkü; ben nefsimi herkesten ziyâde nasihate muhtaç görüyorum. Vaktiyle sekiz âyetten istifade ettiğim "Sekiz Söz"ü, biraz uzunca nefsimde demiştim. Şimdi kısaca ve avâm lisânıyla nefsimde diyeceğim. Kim isterse beraber dinlesin." Bk. Said Nursi, *Sözler* (İstanbul: RNK Yayınları, 2010), 5.

İnsanın neliği ve eğitime açık olup olmaması hem Doğu hem Batı felsefesinde, hem teoloji hem de diğer sosyal bilimlerde sürekli tartışılmış ve farklı ekoller ortaya çıkmıştır. Felsefenin her bir disiplini hatta bilgi ve varlık felsefesi gibi her bir alanı; antropoloji, sosyoloji, psikoloji, eğitim, ilahiyat gibi sosyal bilimlerinin her biri hatta her bir teolojik öğretisi ya da din de belli bir insan görüşüne dayanmaktadır.⁹ İslam dini de mevcut felsefi ve teolojik anlayışlardan farklı bir insan tasavvuru¹⁰ geliştirmiştir. Bu tasavvurdan felsefe, kelam, fıkıh ve tasavvuf okullarında farklı insan anlayışları, yorumlanmaları şekillenmiştir. İslam düşünce geleneğinin Gazali, Farabi, İbn-i Sina, İbn-i Arabi gibi önemli isimleri, bu alanlarda güçlü metinler ortaya koyarak insanın neliğinin çözümüne büyük katkılar sunmuşlardır. Bu bağlamda literatüre güçlü argümanlar kazandırmışlardır.

İslam tasavvurunda olduğu gibi, diğer semavi dinlerin ve Antik Yunan tasavvurunda da insan, dünyanın odak noktası, yaratılış ağacının meyvesi ve bütün mahlûkatın en üstünü olarak kabul edilmiştir. Bu nadide bir varlık olan insan aslında hem bu dünya ile hem de metafiziksel âlemlerle birlikte anlamlı bir bütünlük içerisinde düşünülmüştür. Bundan dolayıdır ki tarih boyunca madde ile mana, ilimle hikmet hep yan yana birlikte ilerlemişler. Fakat hikmetten, varlık felsefesinin kaynaklarından ve metafiziksel bakış açısından yoksun bir bilim anlayışının hâkim olduğu modern dönemlerin hâkim görüşü olan mekanik dünya ve insan tasavvuru, insanı maddenin sonucunda tesadüfen oluşan bir “yan ürün” olarak görmüş, onu varlık sahasına çıkartılmış, yaşayacağı kâinata yabancı ve akıbeti yokluk olan bir objeye dönüştürmüştür.¹¹

⁹ Özcan, *İnsan Felsefesi İnsanın Neliği Üzerine Bir Soruşturma*, 12-13.

¹⁰ İslam insan tasavvuru ile ilgili belli başlı şu ilkelerden söz edebiliriz: İnsan:

Ezeli olmayıp ebedi olan bir varlıktır. Âlemdeki her bir varlık gibi insanın da varlık sahasına çıkması bir sebeple olmaktadır. Yani o da âlemdeki her bir şey gibi mahlûktur. İnsanın ve bütün âlemin varlığı Kıyam-ı bi Nefsihi, Mutlak ve Aşkın olan Vacib-ül Vücuda dayandırılmıştır. İnsan, ne kadar mükemmel olursa olsun tevhid ilkesi gereği kulluktan öteye geçemeyen, bilinç, irade sahibi bir varlık olarak Allah'ın hitabına muhatap olma ayrıcalığına sahiptir. Bu bağlamda nübüvvet muessesesi sayesinde insanın ulaşabileceği nihayet mertebenin tayin edildiği ve kendisi için mukadder olan kemalata nasıl ulaşabileceği peygamber örneğinde önüne konulan bir varlık olarak nitelendirilmiştir. Bu dünyadaki geçici hayat sonsuz hayat ile irtibatlandırılmış, bu hayat imtihan sahası olarak görülmüştür. Bu sınanmaya bağlı olarak seçimlerinde hür ve mesul olarak görülen insanın mesuliyet ve meşruiyetinin sınırlarını belirleyen şey ise ilahi kanunlar olarak belirlenmiştir. Buna bağlı olarak her bir insan bireysel bir varoluşa ve sorumluluğa sahiptir. Bu bağlamdaki mesuliyet can, akıl, namus, onur, inanç ve mülkiyet dokunulmazlığı insanı her türden istismara karşı koruyan temel bir ilkedir. İnsanlar ontolojik olarak eşit görülmüş, üstünlüğün sadece takvada olduğu belirtilmiştir. Ancak bu üstünlük bireysel olup sonucu itibarıyla daha çok ahiretteki mutluluğa kaynak olarak gösterildiğinden insanlar arası sınıfsal bir ayrımın oluşması engellenmiştir. Bk. Ömer-Üçer, *İnsan Nedir? İslam Düşüncesinde İnsan Tasavvurları*, 1-5.

¹¹ Ömer Mahir Alper, *Varlık ve İnsan Kemalpaşazade Bağlamında Bir Tasavvurun Yeniden İnşası* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2010), 16.

Modern dünya görüşünün en büyük problemi kâinatın ve insanın anlamının kaybolması, daha doğrusu “buharlaşması” sonucu insanın “kendine ve tabiata yabancılaşmasıdır.” Nursi, modernitenin insan ve tabiat arasında yarattığı gerilim ve uçurum ile bunların sonucu olarak ortaya çıkan insanın tabiata ve kendine yabancılaşması sorununu¹² modern dönemlerde kendini gösteren parçacı ve indirgeyici yönelimlerin¹³ ve maddeci bakışların aksine ontolojik bütünlük ve teolojik bir yaklaşımla çözmeye çalışmıştır.

İslam düşünce geleneğinin yirminci yüzyıldaki önemli bir temsilcisi olan Nursi, bu geleneğin insan kavrayışını, bu kavrayışı örten modern bakışların perdesini aralayıp hem fıkıh, tasavvuf, hem kelam hem de felsefenin oluşturduğu birikimden yararlanarak yeni bir dil ve bakış açısıyla kritik edip metinlerinde işlemiştir. Bu vesileyle Nursi'nin düşüncelerinden hareketle İslam insan algısının bu çağımızda nasıl olanaklar sunduğu keşfedilmeye çalışılmıştır. Bu olanaklardan hareketle insanın hangi yönleri ile eğitime açık olduğu tartışılacak. Bu durum aynı zamanında tezimizin en önemli amaçlarındanıdır.

Said Nursi insan kavrayışı ile ilgili düşüncelerini Risale-i Nur Külliyyatı¹⁴ adı verilen bütün eserlerine serpiştirmiştir. Bu çalışmada Risale-i Nur'daki insan algısı ile ilgili düşünceleri bir araya getirmeye ve bağlantılarını bulmaya çalışacağız. Bu bağlantılar neticesinde Esmâ-yı İlahi'yenin en kapsamlı ve kuşatıcı aynası ve mazharı olan insanın neliğini tartışıp, eğitime hangi yönleriyle açık olduğunu sorgulayacağız. Âlemdeki konumuna göre *insan, eğitimle olgunlaşıp insan-ı kâmil seviyesine çıkıp melekleri geride bırakır ve insanın iradesini yanlış kullanması durumunda hayvanlardan da daha aşağı derecelere düşer* önermesini tartışacağız. Bu önermenin ispatı için Risale-i Nur'dan kanıtlar getirip ve bu kanıtları birbiriyle ilişkilendirerek değerlendireceğiz. Bu önermeye bağlı olarak da Nursi'nin düşünceleri bağlamında insanın eğitim imkânına olduğu savını da ayrıca tartışacağız.

Eğitimin hem öznesi hem nesnesi¹⁵ konumundaki insanın neliği ve bu bağlamdaki çözümlenmesinden hareketle eğitim imkânına sahip oluşunun irdelenmesi din eğitimi açısından oldukça önemlidir. Çünkü ister geleneksel isterse de modern eğitim anlayışı aslında insanın eğitilebilir bir varlık olduğu ön kabulüne dayanmaktadır. İnsanın hangi yönleri ile eğitilebileceği ya da eğitim imkânının sınırları ile ilgili görüşler o eğitim felsefesinin ya da

¹² İbrahim Özdemir, "Bediüzzaman Said Nursi ve J.P. Sartre'in Varlık ve İnsan Anlayışları Üzerine Bir İnceleme", *Risale-i Nura Göre Kur'an'ın İnsana Bakışı*, 2000).18

¹³ Alper, *Varlık ve İnsan Kemalpaşazade Bağlamında Bir Tasavvurun Yeniden İnşası*, 7.

¹⁴ Nursi'nin eserlerinin bütününe verilen addır.

¹⁵ Ahmet Özalp, *Din Eğitiminde Bilgi Problemi* Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2020), 225.

eğitim geleneğinin insan tasavvuru ile ilgili olduğu söylenirse yanlış olmaz. Aslında eğitim her ne şekilde tanımlanırsa tanımlansın nihâyetinde insanda potansiyel olarak var olan kabiliyetlerin ortaya çıkarılması için ortaya konulan çabaların bütünüdür. Bu yönüyle eğitime bakıldığında eğitimin merkezinde insanın mahiyeti ve insanla ilgili kavrayışların olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda konuya yaklaşacak olursak din eğitimi disiplinin insanın neliği ile doğrudan bir anlam ilişkisi içerisinde olduğu söyleyebiliriz.

Bu bağlamda “İnsanı konu edinen bütün disiplinler, kendisine ilmi disiplinler arasında yer bulma sürecinde, kendisini diğer alanlardan ayrı kılacak bir yaklaşımla “insan”ın doğasını ve neliğini sorgulayarak kendilerini inşa ederler. Şüphesiz, büyük bir çaba ile ulaşılan bu yaklaşım söz konusu disiplinlerin hem varlık sebebini anlamlandırmak hem de var olduğu zeminde hangi yönde ilerleyeceğini belirlemek açısından hayati bir öneme sahiptir”¹⁶.

Klasik ve modern ilimlerin sınıflandırılmasında bir disiplini diğerlerinden farklı kılacak asıl özellik o ilmin konu edindiği şeyden ziyade o şeyi ele alırken hangi bakış açısına sahip olduğu ve bu bakış açısıyla, konu edindiği şeyi nasıl işlediğidir. Şüphesiz yeni bir disiplin olan Din eğitimi Bilimi de konularını ele alırken hangi ufka sahip olduğunu ve bu ufukla konu edindiklerini ele alma yöntemlerini belirginleştirmek durumundadır.”¹⁷

Her disiplin, ortaya çıktığı gelenek içerisindeki kavramları kendine has (vichetü'n-nazar) olarak yeniden anlamlandırarak disiplinin arka planın zenginleşmesine büyük katkı sağlar.¹⁸ Dolayısıyla din eğitimi de geleneğindeki insan tasavvurlarını kendi perspektifiyle anlamlandırarak kendi gelişimine katkıda bulunacaktır. Bu yönüyle bakıldığında İslâm düşünce geleneğinden beslenerek sürekli farklı şekillerde işlenen İnsanın mahiyeti ve insanın eğitim imkânı din eğitiminin disiplin olarak gelişimine katkıda bulunması beklenmektedir.

İslâm düşünce geleneğinde yer alan ilimler tarafından insan tasavvurunun birçok farklı yönden işlenmesi ve eğitimle birçok yönden ilişkili olması, bu konuyu eğitim ve din eğitimi açısından önemli kılmaktadır. Bu bağlamda tezimizin amacı İslam düşünce geleneğinden beslenerek modern dönem İslam düşüncesine birçok yönüyle katkı sağlayan Said Nursi'nin insan ile ilgili düşüncelerini din eğitimi çerçevesinde meselenin felsefi, antropolojik ve sosyolojik yönlerini de göz ardı etmeden ortaya koymaktır. Bu amaç

¹⁶ Ahmet Özalp, *Din Eğitimi Açısından Davut El Kayseri'de İnsan Kavramı* (İstanbul: Marmara, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan, 2014), 2.

¹⁷ Özalp, *Din Eğitimi Açısından Davut El Kayseri'de İnsan Kavramı*, 3.

¹⁸ Muhammed Muhdi Gündüz, *Niyet Kavramının Din Eğitimi Açısından İncelenmesi (Gazzali Örneği)* (Mardin: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2019).6

doğrultusunda Nursi'nin düşüncelerinden hareketle şu beş sorunun cevap bulması hedeflenmektedir.

1. İnsan nedir, mahiyet bakımından nasıl bir varlıktır?
2. İnsan- Allah arasındaki ilişki nasıldır?
3. İnsan-âlem arasındaki ilişki nedir?
4. İnsan eğitime açık bir varlık mıdır?
5. Eğitime açık bir varlık ise hangi yönleri ile eğitilebilir?

Bu sorular farklı olsa da esasen iç içe olmaları hasebiyle konunun anlaşılması noktasında büyük bir öneme sahiptir. Yapmış olduğumuz literatür taramasında bu sorular çerçevesinde şekillenen pek az çalışmanın varlığı tezimizin alana dair önemli bir boşluğa katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

2. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLIKLARI

İnsan konusu hem İslam düşünce geleneğinde hem de düşünce geleneğinin tamamında birçok yönüyle tartışılmış ve insan üzerine farklı disiplinler tarafından çokça eserler ortaya konulmuştur. Çok yönlü ve kapsamı oldukça geniş olan insan mevzusunun alanlarına ayrılıp irdelenmesinin meselenin anlaşılmasında büyük bir öneme sahiptir. Bu bağlamda Nursi'nin düşüncelerinden hareketle insanın neliğini ve eğitim imkânı, din eğitimi açısından yeniden gündeme getirip söz konusu disiplinin arka planına teorik anlamda katkı sunmayı amaç edinen çalışmamızın başlığı, konunun hangi açılardan sınırlandırıldığına dair bir kanaat oluşturmaktadır.

Çalışmamız, “yoğunlaşılın mütefekkir”, “zaman”, “konunun kapsamı”, olmak üzere üç yönden sınırlandırılmıştır. Çalışmanın esas araştırma alanı İslâm düşüncesinde 20, 21 asırlardaki insan tasavvuru ve bu bağlamda insanın eğitim imkânıdır. Bu asırlarda yaşamış bütün ilim adamlarının insan tasavvurlarına odaklanıp irdelenmek zaman ve çalışma biçimi açısından mümkün olmadığından konuyla ilgili sadece bir ilim adamının düşüncelerine odaklanmak tercih edilmiştir. Gerek Mutlakîyet, Meşrutîyet ve Cumhuriyet Dönemi'nde yaşamış olması, gerekse İslâm düşünce geleneğindeki insan tasavvurlarını sentezleyip yeni bir üslupla sunmuş olması gerekse de modernitenin etkisiyle oluşan insan tasavvurunun getirdiği anlamsızlık ve indirgemeci yaklaşıma eleştirel bir bakışla karşı çıkarak insanın mahiyeti ve eğitime açık olduğu ile ilgili yeni bir yaklaşım geliştirmesinden dolayı çalışmamız, Said Nursi'nin konuyla ilgili düşünceleriyle sınırlandırılmıştır. Tezimizde düşünürün insanın mahiyeti ve eğitim imkânı ile ilgili görüşleri tespit edilmeye çalışılmış ve konuyla ilgili eserleri

bu perspektiften ele alınıp değerlendirilmiştir. Burada düşünürün insanın mahiyeti ve eğitim imkânı ile ilgili görüşlerinden kastedilen, müellifin insana bakışı, insanın doğası, neliği, yaratıcı ile olan ilişkisi, âlemdeki konumu, eğitime açık olup olmaması ile ilgili düşünceleridir. Bunun için Nursi'nin insanın mahiyeti ve eğitim imkânı ile doğrudan veya dolaylı olarak ilintili olan düşünceleri irdelenecektir. Nursi'nin bu konuyla ilgili ilişkisi olmayan görüşleri çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. İslâm düşüncesinde farklı yönleriyle irdelenen insanın mahiyetinin biyolojik, fiziksel yönüyle ilgili özellikleri, ruh-beden ilişkisi ile ilgili düşünceler, insanın ameli anlamdaki kulluk yönü çalışmanın dışında tutulmuştur.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Tezimiz teorik bir muhtevayı içermesi hasebiyle çalışmamızda “yazılı dokümanların incelenmesi” yöntemiyle kaleme alınacaktır. Konuya ilişkin kaynaklardan edilen bilgilerin sentezlenmesi bilginin özgünleşmesi noktasına büyük katkı sunması beklenmektedir. Bu yöntem ve materyaller çerçevesinde tezin içeriği şu şekilde belirlenmesi uygun görülmektedir. Tezde insanın neliği, mahiyeti, eğitim imkânı geleneksel İslam düşüncesinin 20.yy'daki önemli bir temsilcisi olan Bediüzzaman Said Nursi'nin görüşleri ve tespitleri etrafında genç bir disiplin olan din eğitimi perspektifiyle irdelenecektir. Çalışmanın birinci bölümü olan “Kavramsal Çerçeve” başlığında çalışmamızın anahtar sözcüklerinden olan insanın neliği, mahiyeti, eğitim ve din eğitimi birer kavram olarak irdelenirken öncelikle söz konusu sözcük ya da söz grupları etimolojik olarak incelenecektir. Bunun için de Arapça, Türkçe sözlüklere başvurulacaktır. Çünkü İslâm düşünce geleneğinden beslenen ilim insanları sözcüklerin lügat anlamlarından birini merkeze alıp çalışılan disiplinin bakış açısıyla onları kavramsallaştırmaktadırlar¹⁹. Söz konusu kelimelerin sözlük anlamlarından sonra üzerinde çalışılan kavramların Felsefe ve İslam düşünce geleneğinde nasıl anlaşıldığı, istilah olarak hangi anlamlarda kullanıldığı serimlenecektir. En son olarak da Nursi'nin bu kavramları nasıl ele aldığı ve bu kavramlara hangi anlamları yüklediği Nursi'nin eserlerine atıflarda bulunarak aktarılacaktır. Kısacası araştırmamızın ilk bölümünde kavramsal çerçeve çizilecektir.

Çalışmanın “Said Nursi'nin Düşüncesinde İnsanın Mahiyeti” adlı ikinci bölümünde ise Nursi'nin eserleri temel alınarak müellifin insanın mahiyeti, değeri, halife oluşu, âlemdeki konumu, bütünlüğü, Esmâ ve ebediyetle olan ilişkisi ele alınarak bu alt başlıklarla ilgili

¹⁹ Gündüz, *Niyet Kavramının Din Eğitimi Açısından İncelenmesi (Gazzali Örneği)*, 9.

Nursi'nin görüşleri ortaya konulacaktır. Nursi'nin eserlerinin kronolojik yazılış süreci göz ardı edilip işlenecek başlıklarla bağlantısı göz önünde bulundurularak ele alınacaktır. Bu da bize Nursi'nin insan anlayışı ile ilgili farklı tespitlerini yakalama ve yorumlama fırsatını vermektedir. Nursi'nin bütün eserlerinin toplandığı Risale-i Nur külliyyatına başvurularak bu bölümdeki çalışmalar şekillenecektir.

Çalışmamızın son bölümü olan "Said Nursi'nin Düşüncesinde "İnsanın Eğitim İmkânı" başlıklı kısımda Nursi'nin metinleri çerçevesinde din eğitimi bağlamında insanın eğitilebilir bir varlık olduğu üç başlıkta ele alınacak burada insanın eğitim imkânını konusu bütün yönleriyle tartışmaya açılacak ve Nursi'nin konuya ilişkin düşünceleri karşılaştırmalı bir yöntemle irdelenecektir.

Araştırmanın sonuç kısmında Nursi'nin düşünceleri analiz edilerek varılan sonuca göre insanın eğitim imkânına sahip olduğu değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmeler neticesinde sunulan önerilerle din eğitimine düşünsel zeminde katkı sunulurken getirilen eleştirilerle modern insan ve eğitim anlayışına göndermelerde bulunmaktadır. Bu durum da tezin özgün yönünü ortaya koyması bakımından önemlidir.

4. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Tezimiz konuyla ilgili yapılan çalışmaların teorik açıdan incelenmesinden müteşekkildir. Bu çalışmaların okunması, analizlerinin yapılması ve bazı noktalarda karşılaştırmalı olarak incelenmesi tezin şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Birincil kaynak olarak Said Nursi'nin Risale-i Nur Külliyyatı temel alınmıştır. İkincil kaynak olarak Risale-i Nur üzerine yapılan akademik çalışmalar, tezler ve makaleler kullanılmıştır. Üçüncül kaynak olarak ise; İnsan, eğitim ve din eğitimi üzerine yapılan akademik çalışmalardır.

Çalışmamızın ana konusu Said Nursi'nin İnsan anlayışı ve İnsanın eğitim imkânı olduğu için Risale-i Nur külliyyatı detaylı bir biçimde incelenmiş ve konu bütünlüğünün sağlanması adına Risale-i Nur'dan yapılan bir alıntının anlaşılması için gerektiğinde yine Risale-i Nur'dan bir başka pasaja başvurulmuştur.

Yaptığımız literatür taramasında Said Nursi'nin fikirlerini akademik anlamda tartışmaya açmış pek çok çalışmanın olduğunu gördük. Yüksek Öğretim Kurulunun tez veri tabanı incelendiğinde Said Nursî ve düşünceleri üzerine çeşitli bilim dallarında yüksek lisans ve doktora düzeyinde yapılmış yaklaşık elli beş tez bulunmasına rağmen, doğrudan Nursi'nin Din eğitimi bağlamında insan anlayışını ve Nursi'ye göre insanın eğitim imkânı problemini

konu edinen bir çalışma tespit edemedik. Fakat Nursi'nin eğitime dair görüşleri üzerine az da olsa yapılan akademik çalışmalardan bahsetmek mümkündür.

Said Yetim'in hazırlamış olduğu Bediüzzaman Said Nursi'nin Eğitim ve İrşad Metotları adlı yüksek lisans tezi²⁰ din eğitimi alanında Nursi üzerine hazırlanmış akademik çalışmaların ilk örneklerinden birisidir. Yetim bu çalışmasında Nursi'nin eğitimle ilgili genel görüşlerini geniş bir yelpazede ele almaktadır. Nursi'ye göre eğitimin önemi, ilkeleri, hedefleri ve çeşitleri ön plana çıkan konular olarak işlenmiştir. Nursi'nin eğitimde kullandığı metotlar ve bu metotların din eğitimine yansımaları da ayrıca işlenen konulardır. Nursi'nin eğitim bağlamında insanı konu edinen doğrudan bir çalışma olmasa da onun insan anlayışını konu edinen şu çalışmalardan bahsetmek mümkündür.

Yassine İbrahim Mahamat'ın Arapça olarak hazırlamış olduğu Kalam İlminde İnsanın Mahiyeti, Vazifesi ve Akibeti (Risale-i Nur Örneği) adlı yüksek lisans tezi²¹ Nursi'nin insan düşüncesini kelami bir çerçevede incelemektedir. İnsanın mahiyeti üzerine yoğunlaşan bu çalışmada insan Allah-ilişkisi ön plana çıkmaktadır. Yassine İbrahim Mahamat'ın Arapça olarak kaleme aldığı Risale-i Nur Perspektifinden Esmâü'l-Hüsna Işığında İnsanın Mahiyeti²² adlı makalesinde insanın Allah'a hangi yönleri ile ayna olduğunu ifade etmektedir. İnsanın acizliği Allah'ın kemaline ayna, insanın cüzi bazı vasıflara sahip olması onun sonsuzluğuna aynadır. Ayrıca Allah'ın esma ve sıfatlarına da mazhar olması makalenin içeriğini oluşturmaktadır.

Cüneyt Değirmenci'nin yüksek lisans çalışması olan Çağdaş İslam Düşüncesinde İnsan ve Siyaset (Said Nursi Örneğidir)²³: Değirmenci bu çalışmasında siyaset merkezli bir bakış açısıyla Nursi'nin düşüncelerini ele almaktadır. Siyasi bağlamda yapılan bu çalışmada insanın siyasi bir varlık olarak telakkisi ön plana çıkarken insanın mahiyeti ve eğitimle olan ilişkisi de incelenmektedir.

²⁰ Said Yetim, *Bediüzzaman Said Nursi'nin Eğitim ve İrşad Metotları* (Şanlı Urfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 1998).

²¹ İbrahim Mahamat Yassine, *Kalam İlminde İnsanın Mahiyeti, Vazifesi, ve Akibeti (Risale-i Nur Örneği)* (Uşak: Uşak Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019).

²² Yassine İbrahim Mahamat, *Risale-i Nur Perspektifinden Esmâü'l-hüsna Işığında İnsanın Mahiyeti*

²³ Cüneyt Değirmenci, *Çağdaş İslam Düşüncesinde İnsan ve Siyaset Said Nursi Örneği* (İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler enstitüsü, **Yüksek Lisans**, 2018).

Rıdvan Yıldız'ın, Said Nursi'nin Benlik Düşüncesi²⁴, adlı yüksek lisans çalışması Nursi üzerine yapılan bir diğer çalışmadır. Yıldız bu çalışmasında Nursi'nin insana bakış açısını salt felsefi bir bakış açısıyla ele almaktadır. Özellikle insanın benliğinin inşası Nursi'nin İslam Felsefesi geleneği ile olan ilişkisi bağlamında ruh, nefis, akıl ve ene kavramları çerçevesinde işlenmiştir.

Said Nursî ve düşünceleri üzerine çeşitli bilim dallarında, farklı konu başlıklarında kaleme alınan birçok makale vardır. Ancak doğrudan konumuz olan Nursi'nin insan anlayışını ve Nursi'ye göre insanın eğitim imkânı problemi üzerine kaleme alınan makale bulunmamakla birlikte Nursi'nin insan anlayışı üzerine kaleme alınan şu makaleleri görebilmekteyiz:

Ahmet Yıldız'ın Etik Bir İdeal Olarak Tanrı-İnsan ve İnsan-ı Kamil: Said Nursi'ye Referansla Nübüvvet ve Felsefe Geleneği Üzerinden Bir Bakış.²⁵ Yıldız bu makalesinde Felsefe Tarihinden hareketle insanı ele almaktadır. Platon, Aristo ve Nursi'nin insan anlayışını Tanrı ile olan ilişkisi üzerinden ortaya koymaktadır. Felsefedeki yaygın gaye olan İnsanın Allah'a benzemesi düşüncesinin kökenleri üzerine yapılan bu çalışma Nursi'nin düşünceleri ile mukayeseli olarak işlenmektedir.

Mehmet Göktaş'ın Said Nursi'nin Mesnev-i Nuriye eserinde İnsan Algısı,²⁶ adlı çalışması Nursi'nin insana dair düşüncesini ortaya koymada son derece önemli bir makaledir. Çünkü Mesnev-i Nuriye eseri Nursi'nin düşüncelerini özetleyen bir özelliğe sahiptir. Bu anlamda Nursi'nin insan anlayışı da bu eserde özetlendiğini söylemek mümkündür. Bu makalede Göktaş Nursi'nin insana dair düşüncelerinin kaynaklarını ortaya koymaktadır. Kur'an ve Sünnet arka planını ortaya koyan Göktaş İnsanın mahiyetini ve vazifesini Nursi'nin Mesnevisi bağlamında izah etmektedir.

Halim Ulaş'ın Uluslararası Hacı Muhammed Lütfi Alvarlı Efe Sempozyumunda sunmuş olduğu Hacı Muhammed Lütfi Alvarlı Efe ve Bediüzzaman Said Nursi'nin İnsan Anlayışı²⁷ adlı bildirisi Nursi'nin insan anlayışının tasavvuf düşüncesindeki insan anlayışı ile mukayesesini içermektedir. Alvarlı'nın şiirlerinde değindiği insanın ahseni takvim olarak

²⁴ Rıdvan Yıldız, *Said Nursi'nin Benlik Düşüncesi* (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2016).

²⁵ Ahmet Yıldız, "Etik Bir İdeal Olarak Tanrı-İnsan ve İnsan-ı Kamil: Said Nursi'ye Referansla Nübüvvet ve Felsefe Geleneği Üzerinden Bir Bakış", *Müşpet Hareket Sayısı 1* (2016).

²⁶ Mehmet Göktaş, "Said Nursi'nin Mesnevi-i Nuriye'de İnsan Algısı", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ERZSOSDE) 3* (2016).

²⁷ Halim Ulaş, "Hacı Muhammed Lütfi Alvarlı Efe ve Bediüzzaman Said Nursi'nin İnsan Anlayışı", 2013).

yaratılması ile Nursi'nin 23. Söz' de işlediği ahseni takvim olarak yaratılma bildiride ön plana çıkmaktadır.

Kenan Erdoğan İnsani Değerlerin Yeniden İnşası sempozyumunda Yunus Emre ve Said Nursi'nin Eserlerinde Sabır Eğitimi başlıklı çalışmasında Yunus Emre ve Nursi'nin sabırla ilgili metinlerinin mukayesesini yaparak değerler eğitimi bağlamında sabrın ne anlama geldiği işlenmektedir.

Hüseyin Kurt Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve Bediüzzaman Said Nursî'ye Göre İnsanın Değeri²⁸ adlı makalede insanın kıymetini ele almaktadır. Hem Mevlana'da hem de Nursi'de insanın değerinin kökenlerine inilmektedir. Tasavvufi bir bakış açısı makalede ön plana çıkmaktadır.

Son olarak da Nursi'nin düşüncelerinin tahlil edildiği Uluslararası Bediüzzaman sempozyumlarının beşincisi olan Rîsale-i Nur'a Göre Kur'ân'ın İnsana Bakışı temalı sempozyumda sunulan şu tebliğler dikkatimizi çekmektedir: Abd El-Halim Ewiss'in Risale-i Nûr'a Göre Kur'ân'da İnsan Problemleri ve Çözümleri²⁹ bildirisi. Ewiss bu bildirisinde insanı medeniyet açısından değerlendirmektedir. Bu bağlamda Muhammed ikbal, Nursi ve iki Alman iktisatçısı olan Martin ve Schumann'ın düşünceleri mukayese edilerek konuyla ilgili doğu ve batı medeniyetlerinin insan ve medeniyet algılarını ortaya koymaktadır.

Grigore George'nin Bediüzzaman Said Nursi'nin Risale-i Nur İsimli Eserlerine göre Mikrokozmos Olarak İnsan³⁰, adlı çalışması insanı kâinat ile birlikte değerlendiren bir içeriğe sahiptir. Özellikle ene kavramının neler içerdiği ve insan üzerindeki etkisi ele alınmaktadır.

Bu sempozyumda sunulan bildirilerden birisi de Ammar Cidal'in Risale-i Nur Gözüyle İnsanın Mahiyeti ve Sosyal Vazife ile Bağlı³¹ adlı makalesidir. Cidal bu çalışmasında insanın mahiyetini ortaya koyduktan sonra onun sosyolojik bir varlık olduğunu ifade etmekte ve insanın mahiyeti ile ilişkili olarak onun sosyal görevlerine dikkat çekmektedir.

²⁸ Hüseyin Kurt Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve Bediüzzaman Said Nursî'ye Göre İnsanın Değeri, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 25, Ocak-Haziran 2011, s.61–92.

²⁹ Abd El-Halim Ewiss, "Rîsale-i Nûr'a Göre Kur'ân'da İnsan Problemleri ve Çözümleri", *Rîsale-i Nur'a Göre Kur'ân'ın İnsana Bakışı*, 2000).

³⁰ Grigore George, "Bediüzzaman Said Nursi'nin Risale-i Nur İsimli Eserlerine Göre Mikrokozmos Olarak İnsan", *Rîsale-i Nur'a Göre Kur'ân'ın İnsana Bakışı* 2000).

³¹ Ammar Cidal, "Risale-i Nur Gözüyle İnsanın Mahiyeti ve Sosyal Vazife ile Bağlı ", *olan Rîsale-i Nur'a Göre Kur'ân'ın İnsana Bakışı*, 2000).

Sunumu yapılan bir diğere bildiri de Vehbe Zuhayli'nin Risale-i Nur'a Göre Kur'an'da İnsan³² adlı çalışmasıdır. Zuhayli bu çalışmasında Kur'an'a göre insanın nasıl bir varlık olduğunu risale-i nur perspektifinden ele almaktadır. Allah-kâinat ve insan üçlüsünün işlendiği bu çalışmada insanın Allah ile olan ilişkisi ön plana çıkmaktadır.

Aşrati Süleyman'ın sunduğu Risale-i Nur'a Göre Kur'an'da İnsan³³ adlı makalede Nursi'nin insana dair görüşlerinin arkaplanına inilmektedir. Kur'an ve sünnet merkezli bir arkaplanın öne çıktığı bu çalışmada çağdaş insan olgusu işlenmekte ve Nursi'nin ortaya koyduğu insan profili önem kazanmaktadır.

Faruk Hamada'nın sunduğu Bediüzzaman Said Nursi'nin gözüyle Varlık, Vazife ve Gayesiyle İnsan³⁴ adlı bildirisi kainat merkezli bir anlatım ile insanın vazifesine dikkat çekip sonuç merkezli bir içerik ortaya koymaktadır.

Fikret Karcic Risale-i Nur'a Göre Kur'an'da Zaman, Tarih ve İnsan³⁵ adlı bildirisinde insanı zaman mefhumunu gözeterek ele almaktadır. Bununla beraber insanın tarih ile olan ilişkisini ortaya koymaktadır.

Literatür taraması üzerine bir değerlendirme yapıldığında şunları söylemek mümkündür: Öncelikle Nursi ve fikriyatı üzerine yapılan akademik çalışmaların yetersizliği belirgin bir biçimde kendini göstermektedir. Yapılan çalışmalara bakıldığında genellikle kelami-tasavvufi ve felsefi çalışmalar ön plana çıkmaktadır. Konumuz ile ilgili doğrudan yapılan herhangi bir çalışma da bulunmamaktadır. Fakat Nursi'nin insan anlayışını ortaya koyan bazı tez ve akademik makalelerin varlığı meseleyi anlamamıza katkı sağlamıştır.

³² Vehbe Zuhayli, "Risale-i Nur'a Göre Kur'an'da İnsan", 2000).

³³ Aşrati Süleyman, Risale-i Nur'a Göre Kur'an'da İnsan v. Uluslararası Bediüzzaman Sempozyumu.

³⁴ Faruk Hamada, "Bediüzzaman Said Nursi'nin Gözüyle Varlık, Vazife ve Gayesiyle İnsan", *Risale-i Nur'a Göre Kur'an'ın İnsana Bakışı*, 2000).

³⁵ Fikret Karcic, "Risale-i Nur'a Göre Kur'an'da Zaman, Tarih ve İnsan", 2000).

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. İNSANIN NELİĞİ

İnsan çok yönlü bir varlıktır. Bu durum insan hakkında konuşmayı güçleştirmekle beraber onun anlaşılmasına derinlik katmaktadır. İnsanı bir bütün olarak ele aldığımızda canlı, akıllı, inanan ve yetkinliğe erişme gayesi taşıyan bir varlık olarak görmekteyiz. İnsanın yetkinleşmesi elbette ki belirli bir eğitim sürecini gerektirmektedir. Bu da insanın eğitilebilir bir varlık olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bu çerçevede insan hakkında yapılan tanımlamalara bakacak olursak öncelikle insan kavramının etimolojik yönüne bakmak insanın nasıl bir varlık olduğunu anlama hususunda temel teşkil edecektir.

İnsanı sözlük anlamı olarak ele aldığımızda Arapça bir kavram olduğunu görmekteyiz. Bu kavramın hangi kökten türediği konusunda farklı görüşler ifade edilmiştir. Kök olarak (ن س ي) den türeyip unutmak³⁶ anlamına geldiğini savunanlar olduğu gibi, bu görüşten farklı olarak insanı olumlu bir kalıp içerisinde ünsiyet ile ilişkilendiren dil bilimcilerinin de varlığından söz edebiliriz. (ا ن س) ünsiyet, alışmak, uyum sağlamak, teselli olmak³⁷ anlamlarında da kullanıldığını görmekteyiz. Sözlük anlamı olarak insanı bu şekilde açıklamak mümkün iken onun mahiyetine ve neliğine ilişkin nasıl bir varlık olduğunu anlamak için düşünce tarihi boyunca insanın genel hatlarıyla hangi yönleriyle ele alındığını incelemekte fayda vardır.

İnsan, düşünce tarihi boyunca birçok yönüyle ele alınmıştır. İnsan nedir, insanın neliği ve mahiyeti nedir soruları, insanın nasıl bir varlık olduğunu anlama noktasında belirleyici rol oynamaktadır. Biyolojiden Felsefeye, Kelamdan Tasavvufa kadar birçok ilim dalı insanı tanımlamış ve insan hakkında çözümlenelerde bulunmuştur. Biyoloji bilimi insanı fizyoloji anatomisi bakımından incelerken felsefe insanı konuşan bir canlı olarak ele almaktadır. Kelam insanı teklife muhatap akıllı bir varlık olarak telakki ederken tasavvuf insanı Aşkın varlıkla olan ilişkisi bağlamında insan-ı kâmil anlayışı çerçevesinde tanımlamaktadır. Mengüşoğlu ise “bilen, yapıp - eden, isteyen, özgür hareketleri olan, tarihsel olan, ideleştiren, kendisini bir şeye veren, seven, çalışan, eğiten ve eğitilen, devlet kuran, inanan, sanat ve

³⁶ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab* (Beyrut: Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye Yayınları, 1993), 47.

³⁷ Hasan Said el- Kermi, “ا ن س” md. *el-Hadi ila Luğati'l-Arab*, Darü'l-Benan, Beyrut, 1991, c.1, s.93.

teknikğin mucidi olan, konuşan, biyopsişik bir yapıya sahip olan bir varlık olarak tanımlamaktadır.³⁸ Başka bir ifadeyle söyleyecek olursak;

“İnsan, akli olan canlı bir varlıktır. O, bir yandan canlı varlıklar, hayvanlar alanının bir üyesi, türü; öte yandan onu aşan bir varlık; (...) ellerini kullanan, beyni özel bir biçimde gelişmiş olan, (...) çevresini değiştirebilen, dünya ve evrene açılan, konuşan ve yaratıcı düşünme yeteneği olan, deney dünyasını aşabilen, kendinin ve evrenin bilincine varmış olan, eylemlerinden sorumlu olan varlıktır.”³⁹

İnsan üzerine hem Batı hem de Doğu düşüncesinde farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Antik Yunan Düşünürlerinin düşünce sistemlerinden günümüz düşünce akımlarına kadar bunu görmek mümkündür. İlk çağ felsefi sistemlerine baktığımızda doğa merkezli bir düşünce yapısıyla karşılaşırız. Fakat “Felsefe evren hakkında bir düşünme ve kavrama olduğunda bile onun temelinde insan hakkında bir düşünceyi ve kavramı yani felsefi insan bilimi bulmak mümkündür.”⁴⁰

Evrenden hareketle insanın doğa ile olan ilişkisini açığa çıkarma gayreti taşıyan ilk çağ filozoflarının en nihayetinde sofistlerin başında gelen Protogoras’ın (M.Ö. 480-410) insanı her şeyin ölçüsü olarak gördüğü bir çizgiyi benimsediğini söyleyebiliriz. Protogoras meseleyi şu şekilde ifade etmektedir: “İnsan ihtiyaç duyup kullandığı her şeyin ölçüsüdür.”⁴¹

İnsan hakkında sistematik olarak asıl düşüncenin **Sokrates** (M.Ö. 470-399) tarafından ortaya konulduğunu söylemek mümkündür. Ona göre;

“İnsanı kendisine akılsal bir soru sorulduğunda akılsal bir yanıt verebilen varlık olarak tanımladığını söyleyerek özetleyebiliriz. İnsanın gerek bilgisi gerekse ahlaklılığı bu çerçeve içinde kavranabilir. İnsan bu yetisi yani kendine ve başkalarına yanıt verebilme ile sorumlu bir varlık bir ahlsal özne olur.”⁴²

Sokrates bilgi merkezli bir insan anlayışını ortaya koyarak insanın eğitilebilir bir varlık olduğunun da ipuçlarını vermektedir. Sokrates’in öğrencilerinden olan **Platon** (MÖ. 428-347) ise insanı toplumsal olan ve devlet ile ilişkili bir biçimde ele almaktadır. Platon “Toplumun insanın doğası nedeniyle var olduğuna çünkü iyi insan olmanın toplumsuz mümkün olmadığına inanır.”⁴³ İnsanın devlet ile olan ilişkisine dikkat çeken Platon; “Platon insanları, gençleri kötü örneklerden korur. Çünkü en iyilerin devletini amaç edinmiştir. Bu yüzden

³⁸ Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, 13.

³⁹ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü* (Ankara: İnkılap Kitapevi, 1979), 105.

⁴⁰ Mustafa Günay, *Felsefe Tarihinde İnsan Sorunu* (İzmir: İlya Yayıncılık, 2006).

⁴¹ Günay, *Felsefe Tarihinde İnsan Sorunu*, 10.

⁴² Günay, *Felsefe Tarihinde İnsan Sorunu*, 14.

⁴³ Günay, *Felsefe Tarihinde İnsan Sorunu*, 15.

fertleri böyle bir devlete, devleti de bu tür fertlere göre ele alır. Onun düşüncesinde devlet büyütülmüş bireydir.⁴⁴ Platon'un öğrencisi olan **Aristoteles** (M.Ö. 384-322) ise insanı akıl üzerinden siyasal bir varlık olarak ele almaktadır. Ona göre insan akla sahip yegâne varlıktır. Bu yüzden insan hayvanla Tanrı arasında mutavassıt bir varlıktır. Duyusal ve bedensel yönüyle hayvana akıl ve ruhsal yönüyle de Tanrı'ya benzer."⁴⁵ İnsanın politik yönüne de vurgu yapan Aristoteles "İnsanın insansal özünü gerçekleştiren eylem politik eylem olduğu için polis(site) insansal yaşamın gerçekleştiği yer insanın insanlığa ulaştığı yerdir ve bu nedenle polisten önceki durumlar ancak insanlaşma sürecindeki bir aşama olarak yer alırlar."⁴⁶ **Epiküros** (M.Ö. 341-270) insanı mutluluk bağlamında ele alırken **Zenon** (M.Ö. 336-264) ise evrendeki nedensellik üzerinden insanı da doğa ile birlikte ele almakta ve onu Tanrı ile ilişkilendirmektedir.⁴⁷ Ortaçağ felsefesine gelindiğinde insanın bu miras üzerinden değerlendirildiğini görmekteyiz. İnsanın Aşkın varlıkla olan ilişkisi orta çağ insan anlayışlarının belirleyici özelliğidir. **Augustinus** (M.Ö. 354-430) ve **Boethius** (M.S. 524) gibi Hıristiyan teolojisinin felsefesini ortaya koymaya çalışan filozoflar insanı Aşkın Varlık'la olan ilişkisi bağlamında tanımlayıp tahlil etmişlerdir.⁴⁸

İnsan modern dönem düşünce sistemlerinde Antik ve orta çağ düşünce sistemlerinden farklı olarak parçacıklı bir yöntemle ve aşkın olandan kopararak ele alınmıştır. **T. Hobbes**'e (1588-1679) göre "homo homini lupus (insan insanın kurdudur.) İnsanlar güç elde etme ve bunu artırma konusunda birbirleriyle sürekli bir çatışma içinde bulunurlar."⁴⁹ **Descartes** (1596-1650) insanı ruh-beden dualizmi açısından tahlil eder ve onun özgürlüğünü konu edinerek insanın neliğine ilişkin açıklamalarda bulunur. Onu özgür ve ruhunun tanrısal olan ile ilişkili olduğunu ifade eder.⁵⁰ Spinoza'ya (1632-1677) göre insan doğanın bir parçasıdır. Doğa ise Tanrının açıldığı yerdir. Spinoza'nın insan anlayışında etkili olan temel iki faktör vardır birisi Tanrının açılımı olan alem diğeri de ahlak ve özgürlüktür. Bununla beraber Spinoza'nın insanı belirleyen iki etkenden de söz ettiğini söyleyebiliriz; bunlardan birisi "haz, diğeri de acıdır".⁵¹ Aydınlanma dönemi düşünürlerinden olan **J. Locke** (1632-1704) insan zihninin boş bir levha olduğunu ifade eder. İnsana bakış açısı da bu yöndedir. Yani kişi tecrübeler neticesinde bilgi

⁴⁴Necmettin Tozlu, "Batı'da ve Doğu'da İnsan Anlayışı", *Felsefe Dünyası* 27 (

⁴⁵ Tozlu, "Batı'da ve Doğu'da İnsan Anlayışı", 8.

⁴⁶ Günay, *Felsefe Tarihinde İnsan Sorunu*, 17.

⁴⁷ Tozlu, "Batı'da ve Doğu'da İnsan Anlayışı", 18.

⁴⁸ Hira Nur Erkızan-AbdulKadir Çüçen, *Felsefe Tarihi-1* (Bursa: Sentez Yayıncılık, 2013).

⁴⁹ Günay, *Felsefe Tarihinde İnsan Sorunu*, s.55

⁵⁰ Necati Öner, *İnsan Hürriyeti*, Ankara, 1982, S.35.

⁵¹ Ali Taşkın-Metin Becermen, *Felsefe Tarihi-2* (Ankara: Sentez Yayıncılık, 2013), 136.

sahibi olabilir. Tanrı fikri, ahlak gibi kavramalar tecrübe yoluyla kazanılan bilgiler olduğunu savunur.⁵² **JJ. Rousseau** (1712-1778) insanı toplum sözleşmesi bağlamında toplumsal bir varlık olarak ele alırken Alman filozofu **Kant** (1724-1804) ise insanı çift kutuplu ödev ahlakı çerçevesinde felsefesine konu etmiştir.⁵³ **Hegel** insanı Tanrının bir örneği⁵⁴ olarak görürken **Nietzsche** üst insan söylemi⁵⁵ ile bu alana katkı sağlamıştır.

Batı düşüncesi Antik Yunan'dan günümüze kadar insan hakkında pek çok yaklaşımı ortaya koymuştur. Bunlardan bazıları insanı Tanrı ile ilişkili bir biçimde açıklamaya çalışırken bazıları ise Tanrı'dan kopuşların olduğunu görmek mümkündür. İnsanın mahiyetini nasıl bir varlık olduğunu birçok yönüyle ele almış olmaları insanı anlamada bazı avantajlar sunsa da onu parçacıklı bir yöntemle ele almış olmaları da insanı yetkin bir varlık olarak anlamayı güçleştirmiştir.

İslam düşünce geleneğinde insanın ele alınış ve tanımlanma biçimlerine bakacak olursak Kur'an ve Sünnet temelli bir yaklaşım ile insanı Allah ile ilişkili bir biçimde ele aldıklarını görmek mümkündür. Genel anlamda insan-ı kâmil nazariyesi çerçevesinde şekillenen bu gelenek insanın tam anlamıyla anlaşılmasına büyük katkılar sunmaktadır. İslam düşüncesi okullarından tasavvuf, insanı bir bütün olarak değerlendirdiğinde insan-ı kâmil manası ortaya çıkmaktadır. "Kamil insan şeriat, tarikat, hakikatte tam olan insandır. Yani şu dört şeyi tam olandır: İyi sözler, iyi hareketler, iyi ahlak ve bilgi."⁵⁶ Tasavvuf bu düşünce çerçevesinde insanı anlamaya çalışırken İslam filozofları insanı daha çok ruh-beden ilişkisi bağlamında ele almıştır. Kindi (807-873), Fârâbî'nin (870-950), İbn Sînâ (980-1037) yaklaşımları bu anlamda belirleyici rol oynamaktadır. Kelam ilminde insana baktığımızda bilgi ve varlık konuları karşımıza çıkmaktadır. Fıkıh ilminde insan İlahi kurallar çerçevesinde ele alınır. İslam düşüncesinde insanın neliği ya da mahiyeti ele alınırken ona bütüncül bir yaklaşımla yaklaşılmaktadır. İnsanın canlı olması noktasında hayvanlarla benzeştiğini kabul etmekle birlikte düşünme ve temyiz gücüyle ayrıştığını düşünür.⁵⁷ Nursi metinlerinde insanın neliğini geniş bir yelpazede ortaya koymaktadır. Bu anlamda İslam düşünce geleneğinde benimsenen insanın neliğine ilişkin düşüncelerin devamı niteliğinde olduğunu söylemek

⁵² Tozlu, "Batı'da ve Doğu'da İnsan Anlayışı", 11.

⁵³ Tozlu, "Batı'da ve Doğu'da İnsan Anlayışı", 13.

⁵⁴ Süleyman Hayri Bolay, "Hegel'in İnsana Bakışı", *Felsefe Dünyası* 30 (9).

⁵⁵ İoanna Kuçardi, *Nietzsche ve İnsan* (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2016), 27.

⁵⁶ Azizüddin Nefesi, *Tasavvufta İnsan Meselesi*, çev. Mehmet Konar (Ankara Dergah Yayınları, 1990), 18.

⁵⁷ Ömer Türker, *Ahlak* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020), 30.

mümkündür. İnsan-âlem ilişkisinde daha çok felsefi-kelami bir tutum sergilerken insan-insan ve Allah-insan ilişkisinde tasavvufi bir tutum içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Onun insanı bütün yönleriyle tanımlamaya çalıştığı ve neliğine ilişkin ifadeleri bu anlamda değer kazanmaktadır. Şöyle ki:

“İnsan Şu kâinat ağacının en son ve en cem'iyetli meyvesi.

Ve hakikat-i Muhammediye aleyhissalâtü vesselâm cihetiyle çekirdek-i aslîsi.

Ve kâinat Kur'an'ının âyet-i kübrası. Ve ism-i a'zamı taşıyan âyetü'l-kürsisi.

Ve kâinat sarayının en mükerrer misafiri.

Ve o saraydaki sair sekenelerde tasarrufa mezun en faal memuru.

Ve kâinat şehrinin zemin mahallesinin bahçesinde ve tarlasında, vâridat ve sarfiyatına ve zer' ve ekilmesine nezarete memur ve yüzer fenler ve binler sanatlarla teçhiz edilmiş en gürültülü ve mes'uliyetli nâzırı.

Ve kâinat ülkesinin arz memleketinde, Padişah-ı ezel ve ebed'in gayet dikkat altında bir müfettişi, bir nevi halife-i arzı.

Ve cüz'î ve küllî harekâtı kaydedilen bir mutasarrıfı.

Ve sema ve arz ve cibalin kaldırmasından çekindikleri emanet-i kübrayı omuzuna alan ve önüne iki acib yol açılan, bir yolda zîhayatın en bedbahtı ve diğerinde en bahtıyarı, çok geniş bir ubudiyetle mükellef bir abd-i küllî.

Ve kâinat Sultanı'nın ism-i a'zamına mazhar ve bütün esmasına en câmi' bir âyinesi.

Ve hitabat-ı Sübhaniyesine ve konuşmalarına en anlayışlı bir muhatab-ı hâssı.

Ve kâinatın zîhayatları içinde en ziyade ihtiyaçlısı ve hadsiz fakırla ve aczi ile beraber hadsiz maksatları ve arzuları ve nihayetsiz düşmanları ve onu inciten zararlı şeyleri bulunan bir bîçare zîhayatı.

Ve istidatça en zengini. Ve lezzet-i hayat cihetinde en müteallimi ve lezzetleri dehşetli elemelerle âlûde.

Ve bekaya en ziyade müştak ve muhtaç ve en çok lâyıık ve müstahak.

Ve devamı ve saadet-i ebediyeyi hadsiz dualarla isteyen ve yalvaran.

Ve bütün dünya lezzetleri ona verilse onun bekaya karşı arzusunu tatmin etmeyen.

Ve ona ihsanlar eden zatı perestiş derecesinde seven ve sevdiren ve sevilen çok hârika bir mu'cize-i kudret-i Samedaniye ve bir acube-i hilkat.

Ve kâinatı içine alan ve ebede gitmek için yaratıldığına bütün cihazat-ı insaniyesi şahadet ede"⁵⁸

Nursi bu pasajda insana dair düşüncelerini bir bütün halinde sunmaktadır. İnsan-Allah, insan-kâinat ve insan-insan arasındaki ilişkiyi gözeterek insanın neliğini ortaya koyan

⁵⁸ Said Nursi, *Şualar* (İstanbul: RNK Yayınları, 2010), 216.

Nursi, insanı Allah'ın esma ve sıfatlarının hem mazharı hem de muzhiri olarak görmektedir. Büyük emaneti yüklenen, ibadetle görevli ve Allah ile muhatap olması yönüyle insan-Allah arasındaki ilişkiyi işlemektedir. İnsan-kâinat arasındaki ilişki Nursi'nin insan tanımında genişçe yer almaktadır. Buna göre insan bu kâinat ağacının hem özü, hem çekirdeği hem de meyvesidir. Kâinatın varlığına delildir. Aynı zamanda kâinatın misafiri, memuru, sorumlusu ve halifesi olarak telakki edilmektedir. İnsanın yaratılış özelliklerine değinen Nursi onun sonsuz ihtiyaç sahibi olduğunu, çok kabiliyetli ve beka düşüncesine sahip bir varlık olduğunu ifade ederek bu minvalde insana dair bir kavramsal çerçeve çizmektedir. Biz de bu çalışmamızda Nursi'nin ortaya koymuş olduğu bu kavramsal çerçevede konuyu ele alacağız.

1.2. MAHİYET

İslam düşüncesinde mahiyet kavramı olarak oldukça önemli bir noktayı teşkil etmektedir. Onto-teolojik tartışmaların sebep ve sonuçlarını belirleyici bir role sahiptir. Özellikle eşyanın mahiyeti, hüviyeti ve hakikati ile varlık ve mahiyet arasındaki ilişki hem Antik Yunan düşünce geleneğinde hem de İslam düşünce geleneğinde sürekli gündeme gelmiş ve tartışılmıştır. Kelime anlamı olarak mahiyet nitelik, vasıf, öz, asıl, esas, iç yüz anlamlarına gelmektedir.⁵⁹ Mahiyet sözcüğünün ne şekilde türediği ile ilgili farklı fikirler aktarılmaktadır. Bir görüşe göre mahiyet kelimesi "ma hüve"ye "nisbet yası"nın eklenmesiyle oluşmuştur.⁶⁰ Tehânevî bu sözcüğün "mâ hiye"den gelmiş olduğu görüşünü zayıf bulur.⁶¹ İsmâüddin İbn Arabşah; şahs, keyf ve kem sözcüklerinden şahsiyet, keyfiyet ve kemmiyet ıstılahların türetildiği gibi mahiyetin de mâ edatından türetildiği savını desteklemektedir. Ancak mâhiyetin "mâ hüve"den geldiği kanaati umumiyetle kabul edilmiştir. "Ma" kelimesi "ne" demektir. Ma hüve ya da ma hiye bir şeyin diğer şeylerden farklı olarak ne olduğunu öğrenmek için kullanılır.⁶² Bir nesneyi ilk defa gördüğümüz de o ne? sorusunu sorarak o nesnenin diğer nesnelere farkını öğrenmeye çalışırız. "Mahiyet kelimesini birebir Türkçeye çevirdiğimizde "o ne-lik" gibi bir terkible karşılaşırız"⁶³ Mahiyet kelimesinin etimolojik ve sözlük anlamlarını inceledikten sonra söz konusu sözcüğü kavramsal olarak irdeleyelim.

⁵⁹ Şükrü Haluk-Toparlı Akalın, Recep-Aksu,Tezcan, "Resimli Okul Sözlüğü", *Mahiyet*, (Ankara: TDK Yayınları, 2011), 898.

⁶⁰ Muhammed Ali et-Tehânevî, *Keşşâfu Istılâhâti'l-Fünûn Ve'l-Ulûm* (İstanbul: Daru'l Kutub-i İlmiyye Yayınevi, 2013), 1313.

⁶¹ Tahsin Görgün, "Mahiyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Anasiklopedisi* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 336-338.

⁶² Süleyman Tuğral, "Fahreddin Razi'de Varlık-Mahiyet ilişkisi", *Marife* 1 (1), 201.

⁶³Tuğral, "Fahreddin Razi'de Varlık-Mahiyet ilişkisi", 200.

Felsefe Terimleri Sözlüğünde Bedia Akarsu bir kavram olarak mahiyeti Türkçede “öz” kelimesiyle karşılamakta ve onu şöyle tarif etmektedir: “Varlığın aslını kuran şey, temel özellik”⁶⁴, Seyyid Şerif Cürcani “Bir şeyin mahiyeti (Bir şeyin hakikati) o şeyi o şey yapan şey(ler)dir.” der.⁶⁵ “İbn Sina mahiyetle hakikatı aynı anlamda kullanır.”⁶⁶ Bu biçimde kullanımı Fahreddin Razî’de de görmekteyiz. “Her şeyin bir hakikati vardır, o şey o hakikatle o şey olur. Bu hakikat kendisinin gerekli ya da sonradan olma bütün sıfatlarından farklıdır. Atlık atlık olma cihetinden kendi kendine yalnızca atlıktır. Kendi kendinde ne tekildir, ne çoğuldur, ne vardır, ne yoktur; söz konusu kavramlar atlık kavramının içine girmez. Aksine o atlık cihetinden ancak atlıktır.”⁶⁷

Herhangi bir nesneye ya da eşyaya özünde nedir diye sorulduğunda aslında onun mahiyeti sorgulanmaktadır. Mantık ilmi çerçevesinde bir tanımlı yapılacak olursa mahiyetin tümel bir kavramın yalnız zihindeki fertlerin dikkate alınmasına denir.⁶⁸ Örneğin öğrenci olmak bir mahiyettir. Yani diyebiliriz ki mahiyet bir şeyin ne olduğunu bize bildirmektedir. Bir şeyin tasavvuru anlamına gelmektedir. “Mahiyet kavramıyla beraber hakikat ve hüviyet” kelimeleri bazen aynı anlamda bazen de müstakil olarak farklı anlamlarda kullanılıyorlar. Bunları şu şekilde tasnif edebiliriz:

O nedir? sorusunun yanıtındaki temel niteliğin zihindeki çağrışımı bakımından mahiyet, vücut-u haricisi hakikat, kendisine özgü yönü ise hüviyet olarak isimlendirilebilir.⁶⁹ İnsan nedir?” sorusuna “düşünen bir canlıdır” yani “akıl sahibi bir canlıdır.” biçiminde yanıtlamakla insanın mahiyetini ifade etmiş oluruz. Bu bir mânâ olarak akıllarda yer eder. Bildiğimiz, gördüğümüz insan ise bu mahiyetin hakikatidir. Bir bireyi diğer fertlerden farklı kılan yönleri ise onun hüviyetini oluşturur.⁷⁰

Muallim Naci’nin lügatinde, mahiyetin hakikatten daha genel olduğu ifade edilmektedir. Çünkü hakikat kavramı gerçek olan şeyler için kullanılırken mahiyet kavramı ise hem gerçek hem de gerçek olmayan kavramlar ve şeyler için de kullanılır.⁷¹ Örneğin şirkin

⁶⁴Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, 143.

⁶⁵Seyyid Şerif Cürcanî, *Tarifat*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 199.

⁶⁶İbn Sina. *İşarat*, c.1, s. 154 bk.Tuğral, "Fahreddin Razî'de Varlık-Mahiyet İlişkisi", 200.

⁶⁷Razî, *Mebahis*, c.1, s.139, 140 bk.Tuğral, "Fahreddin Razî'de Varlık-Mahiyet İlişkisi", 200.

⁶⁸İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş* (Ankara: Elis Yayınları, 2009), 66.

⁶⁹Alaaddin Başar, *Nur'dan Kelimeler-3* (İstanbul: Zafer Yayınevi, 2003), 30.

⁷⁰Sorularla İslamiyet "Aranan: Mahiyet" (15/01/2023).

⁷¹Lugat-ı Naci "Aranan: Mahiyet" (14 Ocak 2023).

hiçbir şekilde hakikati mümkün değilken “Şirk nedir?” sorusunun, “Allah’a ortak koşmaktır” yanıtı ise şirkin mahiyetini ortaya koymaktadır.⁷²

Konumuz bağlamında bakıldığında mahiyet kavramının insanın özüne ilişkin durumlarda kullanılması daha uygun olacaktır. Özellikle insanın eğitilebilir bir varlık olmasının onun mahiyetinin nasıl olduğu sorusundan sonra netlik kazanacak bir meseledir. Bu açıdan bakıldığında bir kavram olarak mahiyet sözlük ve terim anlamları ile konunun içerisinde anlam kazanacaktır. Yapılan onto-teolojik felsefi tartışmalar neticesinde şekillenen ve anlam derinliği kazanan mahiyet kavramı insanın neliği konusunda da belirleyici rol oynamaktadır. Nursi’nin metinlerinde ise insanın mahiyetine ilişkin ifadeler geniş bir anlama sahip bir biçimde kullanılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Nursi insanın mahiyetini, hakikatini ortaya koyarken insana asıl hüviyetini kazandıran noktalar üzerinden bir çerçeve çizdiğini söylemek mümkündür. Ona göre; “Bütün mevcudatın hakaiki, bütün kâinatın hakikati; esma-i İlahiyeye istinad eder. Hatta muhakkikîn-ı evliyanın bir kısmı demişler: 'Hakikî hakaik-ı eşya esma-i ilahiyedir. Mahiyet-i eşya ise, o hakaikin gölgeleridir.’”⁷³

Bu fikri benimseyen Nursi’ye göre âlemin yaratılmış olması Halık ismine dayanan bir hakikat olduğu gibi, gördüğümüz bu âlemde her canlının rızkının verilmesi de Rezzak ismine dayanan ayrı bir hakikattir. Ölümün hakikati Mümit, hayatınki Muhyi ismine dayandığı gibi tıp fenni Allah’ın Şafi, mühendislik fenni ise Mukaddir ismine dayanır. Eşyanın mahiyeti ise Zat’ın varlığına bağlıdır. Çünkü zat olmazsa zaten gölge diye bir şey de olmaz. Bundan ötürü de Mühendislik ilmi ve Mukaddir ismi de olmasaydı herhangi bir projenin varlık sahasına çıkması mümkün değildi. Demek ki projenin varlığı gölge makamında; aslı ise mühendislik ilmi ya da Mukaddir ismidir. Bu örnekleri arttırmamız mümkündür. Fakat konumuz bağlamında olaya yaklaştığımızda Nursi’ye göre insan bütün evrenin özü ve özeti olduğundan evrende tecelli eden bütün esma, insan aynasında da varlığını göstermektedir. Bundan ötürü de denilebilir ki insanın hakikati ise bütün esmaya dayanmaktadır. Bu bağlamda Nursi eserlerinde insanın mahiyetini ve hakikatini sıklıkla işlemektedir. Eşyanın ya da insanın hakikatinden bahsederken esmanın tecellisini, mahiyetinden bahsederken ise insanın ve eşyanın esmanın nakışları olduğu ya da gölgesi olduğunu belirtir. “Nasıl ki esmâda bir İsm-i Azam var; öyle de o esmânın nukuşunda dahi bir nakş-ı âzam var ki, o da insandır.”⁷⁴ diyerek insanın mahiyetinin esmanın nakışları ya da ism-i azamın nakşı olduğunu vurgulamaktadır.

⁷² Başar, *Nur'dan Kelimeler-3*.

⁷³ Said Nursi, *Sözler* (İstanbul: RNK Yayınları, 2010), 692.

⁷⁴Nursi, *Sözler*, 75.

Nursi'ye göre esmanın bu külli tecellisi sonucunda insanın mahiyetine, kudretten ehemmiyetli cihazat ve kaderden kıymetli programlar bırakılmıştır. Bu cihazat ve program neticesinde insanın mahiyeti kalp, sır, akıl, vicdan, hafıza, hayal gibi nazik latife ve duygularla, el, ağız, ayak, mide, göz, kulak, dil gibi hassas âzâ ve âletlerle görme, işitme, koklama gibi tecessüs edebilme kabiliyetine sahip havas ve hissiyatla donatılmış, mahiyeti sonsuz bir acz, sınırsız bir fakr ve nihayetsiz kusurla yoğrulmuştur. Ayrıca ebediyete aşık olarak yaratılan insanın mahiyetine potansiyel olarak sınırlandırılmamış akıl, şehvet ve öfke gibi duygular yüklenip insanoğlu imtihan dünyasına atılmıştır. Ancak kendisine emanet olarak verilip, potansiyel olarak harika olan mahiyetini, ya da mahiyetindeki istidat çekirdeğini yine mahiyetinde içkin olan idrak, irade sayesinde "İslamiyet suyu, imanın ziyasıyla ubudiyet toprağı altında terbiye ederek"⁷⁵ Kur'anın emirlerine uyup bil kuvve olan bütün potansiyelini bilfiile çevirebilirse, mukadder kemalatı olan ahsen-i takvime erişip cennete uçabilecek bir kıymet kazanır. Çekirdek metaforundan devam edecek olursak insanda çekirdek olarak bulunan istidatlar olumlu yönde işletilmeyip çekirdek olarak kalsa ya da zararlı kimyevi muamele görse bu çekirdek hükmünde olan istidatları çürüyüp gider.⁷⁶ Bu da insanın cehenneme ehil olacak bir mahiyet kesp etmesine sebebiyet verir. Kısacası Nursi'ye göre insanın mahiyeti yüce olmakla beraber hem nihayetsiz saadete hem de sonsuz mutsuzluğa ulaştırabilecek bir potansiyele sahiptir. Bu da insanın mahiyet olarak eğitime açık olduğunu göstermektedir.

Yukarıda Nursi'nin farklı eserlerinde yaptığımız çıkarımlara göre Müellif insanın mahiyetinin çift yönlü bir varlık olarak ifade etmektedir. İnsanın ben yönü onun bu dünyadaki mahiyetini, ibadet yönü de metafizik yönünü ortaya koymaktadır. Nursi'nin insanın mahiyetine ilişkin çizmiş olduğu bu kavramsal çerçeve aynı zamanda tezdeki konu başlıklarının şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. İçerik de bu anlam çerçevesinde şekillenmiştir.

1.3. EĞİTİM

İnsanoğlu var olduğu günden beri eğitimin bir parçası olarak hayatına devam etmektedir. Hz. Âdem'e bir şeylerin bilgisini öğrenebilme yetisinin verilmiş⁷⁷ olması eğitimin hem tarihçesi hem de epistemik kodları hakkında önemli bir veri olarak karşımızda

⁷⁵ Nursi, *Sözler*, 346.

⁷⁶ Said Nursi, *Lemalar* (2010: RNK Yayınları, 2010), 82.

⁷⁷ 2/Bakara,31.

durmaktadır. Bu gerçekten hareketle eğitim faaliyetinin sınırlarının sadece formel olan ile değil informel bir biçimde de gerçekleşebileceğini söylemek mümkündür. Bu durum insanın eğitilebilir bir varlık olduğunu göstermesi açısından da dikkat çekicidir. Bu çerçevede eğitim hakkında yapılan tanımlara baktığımızda eğitim, talim, terbiye kavramlarının birlikte kullanımları söz konusu iken son dönem araştırmacılar pedagoji kavramını da kullanmaktadırlar. Kelime anlamı olarak eğitim; eğitmek işi, yetiştirme ve terbiye etme, talim ve terbiye anlamlarına gelirken⁷⁸ eğitmek ise; insanın fizikî ve rûhî bakımdan istenilen yolda yetişmesini sağlamak amacıyla gereken çalışmaları yaparak bir kimseye lüzumlu bilgi ve nitelikleri kazandırmak olarak tanımlanmaktadır.⁷⁹ Eğitim tanımlamaları hem doğu hem de batı toplumlarında kültürel kodlar üzerinden tanımladığını söylemek mümkündür. Doğu toplumlarının eğitim tanımları ve kavramsallaştırmaları genellikle aşkın varlıkla ilişkilidir. Özellikle de İslam düşüncesine bakıldığında Rabb kavramı ile karşılaşırız. Türkçe karşılığı olarak kullandığımız terbiye kavramı⁸⁰ da bu kavramdan türemiştir. Rabb düzenleyen, terbiye eden anlamlarına gelmektedir.⁸¹ Modern dönem eğitim tanımlamalarına bakıldığında eğitim, yeni kuşakların, toplum yaşayışında yerlerini alabilmeleri için, hazırlanırken, gereken bilgi, beceri ve anlayışlar elde etmelerine ve kişiliklerini geliştirmelerine yardım etme etkinliği olarak tanımlanmaktadır.⁸² Eğitim kavramı olarak insanın hayatına ilişkin en önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gerek modern gerek klasik tanımlamalarda gerekirse de kavramın sözlük anlamlarında eğitimin insan merkezli bir anlam derinliğine sahip olduğunu görmek mümkündür. İnsanın eğitilebilir bir varlık olduğu savının arka planında yatan temel felsefenin ilk insanın eğitim imkânına sahip bir görünüm ortaya koymuş olmasında aranılabilir. Rabb tarafından Hz. Âdem'in rol model olarak eğitilmiş olması ve buradan hareketle eğitim için kullanılan terbiye kavramının Rabb kelimesinden türemiş olması bizlere bu süreçler hakkında önemli bulgulara sunmaktadır. Onto-teolojik zeminde ilerleyen Allah-Âdem ilişkisi epistemik bir hadise ile insanın eğitim imkânına sahip olduğunun boyutunun ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Nursi'nin eğitime yüklediği anlam bu mana çerçevesinde derinlik kazanmaktadır.

⁷⁸ İlhan Ayverdi, "Eğitim", *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Mas Matbaacılık, 2005), 812.

⁷⁹ Ayverdi, "Eğitim".812

⁸⁰ Halis Ayhan-Ziya Kazıcı, "Talim Terbiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010), 516.

⁸¹ Muhammed Murtaza Zebidî, "RAB", *Tacü'l-Arûs*, c.2, s. 459-461.

⁸² Ferhan Oğuzkan, *Eğitim Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Gül Yayınları, 1993), 46.

1.4. DİN EĞİTİMİ

Din eğitimi kavramının geniş bir alana tekabül ediyor olması tanımlanmasını zorlaştırsa da aynı zamanda birden çok tanımın da ortaya çıkmasına olanak sağlamaktadır. Çünkü bu terkip yapısında din ve eğitim gibi iki büyük kavramı taşımaktadır.⁸³ Bu çerçeveden hareketle öncelikle din kavramı ile ne anlatılmak istendiği ortaya konulmalı daha sonra eğitim ile olan ilişkisi tesis edilmelidir. En genel anlamıyla din; "Hâkim olma, itaat altına alma, hesaba çekme, ceza mükâfat verme boyun eğme, aczini anlama, teslim olma, ibadet etme"⁸⁴ gibi anlamlara geldiğini söylemek mümkündür. Kur'an-ı Kerim'e göre din boyun eğme, yönetme/yönetilme, hüküm, tapınma, tevhid, islâm, şeriat, âdet, ceza, hesap, millet anlamlarında kullanılmaktadır.⁸⁵ Farklı din tanımlarını ortaya koyan İslam âlimleri dini genellikle insanı hayra, iyiye, doğruya yönlendiren, dünya ahiret saadetini temin etmeye çalışan bir yol olarak görmektedirler,⁸⁶ Modern dönemde yapılan din tanımlarına baktığımızda dinin çok geniş bir biçimde tanımlandığını görmekteyiz. Din, insanı ilgilendiren şeylerde düzenleme ve tasarruf sahibi, yüce ve gaib varlıklara şuurlu ve özgür irade ile seçerek inanmak, bundan dolayı da korku ve arzu, yüceltmek ve boyun eğmek suretiyle bu yüce varlığa yönelmektir. Kısaca din, ibadet ve itaate layık olan yüce bir varlığa inanmaktır. Ayrıca din, bu yüce sıfatlara sahip ruhî varlıkların hepsi ve bunlara ibadet yolunu gösteren ameli kaidelerin bütünüdür.⁸⁷

Dinin bu kapsamlı tanımından hareketle din eğitimi kavramsallaştırmasına bakacak olursak din eğitimi, temelde inanılan dinin eğitimi⁸⁸ olarak ifade edilmektedir. Başka bir tanımlamaya göre de din eğitimi insanı ve hayatı olduğu kadar dinin hayat ile ilişkilerini ve onlarla ilişkili soruları ve meseleleri kucaklayan bir bilimdir.⁸⁹ Din eğitimi ilmi bir disiplin olarak henüz yeni sayılabilecek bir alanı teşkil ediyor gibi görünse de içerik bakımından esasen farklı ilimler ya da isimler üzerinden aktarıldığını söylemek mümkündür. İçerik olarak talim ve terbiye, rabb gibi kavramların İslam düşünce geleneğinde bütünüyle de olmasa da din eğitimi

⁸³ Özalp, *Din Eğitimi Bilgi Problemi*, 42.

⁸⁴ Günay Tümer, "Din Md.", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994), 313-314.

⁸⁵ Tümer, "Din Md.", 312.

⁸⁶ Tümer, "Din Md.", 314-315.

⁸⁷ Abdullah Draz, *Eddin* (Kuveyts: 1982), 36.

⁸⁸ Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş* (Ankara: Pegem Yayıncılık, 2002), 8.

⁸⁹ Kerim Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi* (Adana: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1988), 50.

kavramının işlevini gördüğü görülmektedir. Bu işlevler İslam eğitimi kavramı⁹⁰ ile gerçekleştirildiği de söylenebilir. Bununla beraber din eğitimine yüklenen anlamların gerek ayetlerde gerekse Sünnette mündemiç olduğu da görülmektedir. Bu anlamda Din eğitimi insan merkezli ve kutsalları gözetmek suretiyle Allah-insan arasındaki ilişkiyi tesis ettiğinde anlamlı hale gelmektedir.⁹¹

Ele alacağımız konu bağlamında çizmiş olduğumuz bu kavramsal çerçeve aynı zamanda bizim konumuzun da sınırlarını belirleme noktasında büyük bir öneme haizdir. İnsanın neliği, mahiyet, eğitim ve din eğitimi kavramları çerçevesinde ele alacağımız insanın eğitilebilir bir varlık olup olmadığı meselesi din eğitimi bağlamında ehemmiyet kazanmaktadır. Nitekim din eğitiminin işlevi insanın belirli ilkeler ve kurallar çerçevesinde belirli bir form kazanmasıdır. Buradan hareketle Nursi'nin bu alana dair çizmiş olduğu çerçeve de büyük oranda netlik kazanacaktır. Din eğitimi kavramının hem anlam genişliği hem de işlevselliği Nursi'nin meseleye dair ifadelerinin bu disiplin içerisinde ne anlam ifade ettiğini açığa çıkarırken aynı şekilde Nursi'nin alanla ilgili düşüncelerinin de din eğitimi açısından yeni soruları ve sorgulamaları beraberinde getirdiğini söylemek pekâlâ mümkündür.

⁹⁰ Muhammed Muhdi Gündüz, "Üç Gerilim Ekseninde Din Eğitiminin Ne'liği Problemi", *Ağrı İslâmi İlimler Dergisi (AGİİD)* 7 (2020).160

⁹¹ Gündüz, "Üç Gerilim Ekseninde Din Eğitiminin Ne'liği Problemi", 177.

İKİNCİ BÖLÜM

SAİD NURSI'NİN DÜŞÜNÇESİNDE İNSANIN MAHİYETİ

Birinci bölüm olan kavramsal çerçevede insanın neliği ve mahiyet kavramları irdelenirken aslında bu bölümün temelini oluşturacak bir çerçeve çizilmişti. Bu bağlamda birinci bölümde mahiyet ve insanın neliği kavramı tartışılmıştı. Çalışmamızın asıl amacı, Nursi'nin görüşleri doğrultusunda "insan mahiyeti gereği eğitilebilen bir varlıktır." önermesini tartışıp Din eğitimi disiplinine teorik anlamda katkı sunmak olduğundan bu bölümde Nursi'nin görüşlerini merkeze alarak insanın mahiyetini irdedeceğiz. İnsanın mahiyeti ortaya konulmadan eğitimden, öğretimden, bilgiden söz etmek mümkün değildir. Çünkü bilen bir özne olarak insanın mahiyeti, doğası ve potansiyeline dair yeterli bir araştırma yapılmadan⁹² bilginin ne olduğu ve bilgiye nasıl ulaşılacağı da çözümlenemez. Çünkü bilgi edinimi insanın sahip olduğu potansiyelle başlayıp onda nihayete eren bir süreçtir.⁹³

Nursi'nin insanın mahiyeti ve insanla ilgili görüşlerini ifade etmeden önce varlık felsefesine ve varlığa olan bakış açısına fazla detaya girmeden genel hatlarıyla değinmek gerekiyor. Çünkü Nursi'nin küçük bir âlem olarak gördüğü ve varlık dünyasının bir parçası olan insana dair görüşlerini daha iyi analiz edebilmek için Müellifin varlığın tümüne dönük bakış açısını da irdelemek gerekiyor.

Nursi'ye göre "Eşya var ve sanatlıdır, öyle ise bir ustaları da vardır."⁹⁴ Bu bağlamda aslında Nursi eşyanın varlığının sorgulanmasının önünü kesmekte ve eşyanın varlığının bedihi bir hakikat olduğunu vurgulamaktadır. Nursi'nin gerek kendisinin gerek mevcûdâtın ve gerekse de Allah'ın varlığı konusunda, hiçbir şüphesi olmamakla beraber bu şüpheden neşet eden bir "şüphe mücâdelesini" de yoktur.⁹⁵

Nursi varlık dünyasını kesret ve Vahdet, mümkün Vacib, hadis Ezeli olarak ikiye ayırmakta, kesretin varlığını Vahdet'e, mümkünün varlığını Vacib'e hadis olan mahlukatın varlığını da Ezeli olan Zata'a dayandırmaktadır. Bu bağlamda insan, evren ve ondaki diğer varlıkların tümü türdeştir. Yani insan ve diğer bütün mahlûkat Mabudiyet ve Halikiyetten

⁹²Ömer-Üçer, *İnsan Nedir? İslam Düşüncesinde İnsan Tasvurları*, 244.

⁹³ Ömer Mahir Alper, *Akılın Hazzı : İbn Kemmüne'de Bilgi Teorisi* (İstanbul: Ayışığı Yayınları, 2004), 37-38.

⁹⁴ Nursi, *Sözler*, 518.

⁹⁵ Durmuş Hocaoğlu, "Nursî ve Descartes Felsefelerinde Tabiat Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma ", *Köprü* 70 (2000), 152.

uzaklık⁹⁶ noktasında eşit oldukları gibi mahlûk olmaları yönüyle de birdirler. “Bu kâinatın Hâlık-ı Zülcelal'i Kayyum'dur. Yani bizâtihi kaimdir, daimdir, bâkidir. Bütün eşya onunla kaimdir, devam eder ve vücudda kalır, beka bulur. Eğer kâinattan bir dakikacık olsun o nisbet-i kayyumiyet kesilse, kâinat mahvolur.”⁹⁷ Nursi'ye göre hadis ve mümkün olan evren ve ondaki her şey varlığı kendisinden olan Vacib-ül Vücut'un kudretiyle, ilmiyle, iradesiyle vücuda gelir ve O'nun kuvveti ve kudretiyle varlıkları devam edip, sonsuzlaşırlar.

Nursi'nin kırk senelik ömründe otuz senelik tahsilinde öğrendiği dört kelime ile dört kelimeden⁹⁸ manay-ı harfi ve manay-ı ismi⁹⁹ kelimeleri Nursi'nin varlık dünyasına olan bakışını ya da varlık felsefesini ortaya koymaktadır. Nursi'ye göre kâinata ve içindekilere “mana-yı harfiyle” yani Allah hesabına bakmak lâzımdır. Mana-yı ismiyle yani sebepler ya da kâinat hesabına bakmak hatadır.¹⁰⁰ Mana-yı ismi mahlûkat ve kâinata kendi namına, sebepler açısından bakmayı ifade ederken manayı harfi ise kâinata Allah hesabına bakmayı ifade etmektedir. Yâni, Evrenin kendisi ve içindeki her şey, İzutsu'nun metaforunda anlatıldığı gibi, kendilerinden daha önemli şeylere delalet ve işâret eden yol levhaları kıymetinde olmaktadır.¹⁰¹ Bu bağlamda Nursi'ye göre herhangi bir varlık kendi varlığını bir yönüyle gösteriyorsa Sani'inin varlığını bin farklı şekilde göstermektedir.¹⁰²

Nursi evrene ve içindeki her şeye onu aşan bir nazarla yaklaşmakta ve onları birer tekvini ayet olarak yorumlamaktadır. Nasıl ki Kur'an Allah'ın ayetlerini bize iletiyor aynen öyle

⁹⁶ Nursi, *Lemalar*, 132.

⁹⁷ Nursi, *Lemalar*, 341.

⁹⁸ Dört kelime: 1. Manay- Harfi, 2. Manay-İsmi, 3. Niyet, 4. Nazar; Dört Kelam: 1. Ben kendime malik değilim, 2. Ölüm haktır, 3. Rabbim birdir, 4. Ene yani benlik'tir. Bk.Nursi, *Mesnevi-i Nuriye*, 49-50.

⁹⁹ “Mâna-yı harfi: Kendisi dışındakinin anlamını bildirmek

Mâna-yı ismi: Bir varlığın müstakil olarak kendisini ifade etmesi

'İsim' tek başına bir anlam aktarır; 'harf' ise kendisi dışındakini anlatan bir araçtır. Meselâ, 'ev' kelimesi bir isimdir ve başlı başına bir mânası vardır. Fakat 'eve' kelimesindeki 'e' tek başına bize bir şey söylemez; 'ev' kelimesine yardımcı bir görev yapmış olur.

Bir aynada görünen varlığa iki şekilde bakılır: Birisi mana-yı harfiyle. Bu bakışta aynaya ayna içim bakılır. İkincisi, mana-yı ismiyle. Bu bakışta aynaya aynada yansıyan varlığı görmek için bakılır. Bk. Said Nursi, *Barla Lahikası* (İstanbul: RNK Yayınları, 2010), 351.

İşte varlık alemini Allah'ın isimlerinin aynası bilmek mana-yı harfiyledir. O varlıkları kendilerine malik saymak, gördükleri vazifeleri kendi iradeleriyle yaptıklarını vehmetmek ise mana-yı ismiyledir.

Bu varlık Âlemindeki eşyayı Allah namına, O'nun isimlerine ayna olma yönüyle tefekkür etmek mâna-yı harfi, bu kutsî manaları düşünmeksizin incelemek ise mâna-yı ismiyledir. Bk.Nursi, *Sözler*, 141.

¹⁰⁰ Nursi, *Mesnevi-i Nuriye*, 49.

¹⁰¹ Durmuş Hocaoğlu, "Nursî ve Descartes Felsefelerinde Tabiat" Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma", *Köprü* 70 (2000), 157.bk.Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2000).

¹⁰² Said Nursi, *İman ve Küfür Müvazeneleri* (İstanbul: RNK Yayınevi, 2010), 137.

de kozmos ve kozmostaki her bir varlık da tekvini bir ileti olarak Rabbi'ni tarif eden bir kasidedir.

Ona göre bu dünya, esmanın öğrenildiği bir mektep ve asıl saadetin yaşanılacağı yer olan ahiretin tarlasıdır. Bununla birlikte helal dairesinde bu dünyadan da insan nasibini aramalı ve mutlu olmaya çalışmalıdır. Fakat tekrar belirtelim ki bir “ebediyet arayışı” içerisinde olan Nursî için, kendisi ve içindeki her bir şey ile fani olan bu âlem, bizatihi değerli olarak görülmemiş, Nursi evrene ve içindeki her şeye onu aşan bir nazarla yaklaşmıştır. Müellifin aşağıdaki ifadeleri onun varlık ve insana olan bakış açısını serimlemek açısından son derece önemlidir.

“Sâni-i Zülcelâlin âlem-i ekberdeki san’atı o derece mânidardır ki, o san’at bir kitap suretinde tezahür edip, kâinatı bir kitab-ı kebir hükmüne getirdiğinden, akl-ı beşer, hakikî fenn-i hikmet kütüphanesini ondan aldı ve ona göre yazdı. Ve o kitab-ı hikmet, o derece hakikatle bağlı ve hakikatten medet alıyor ki, büyük Kitab-ı Mübînin bir nüshası olan Kur’ân-ı Hakîm şeklinde ilân edildi. Hem nasıl ki, kâinattaki san’atı, kemâl-i intizamından kitap şekline girdi. İnsandaki sıbgatı ve nakş-ı hikmeti dahi hitap çiçeğini açtı. Yani, o san’at, o derece mânidar ve hassas ve güzeldir ki, o makine-i zîhayattaki cihazatı, fonograf gibi nutka geldi, söylettirdi. Ve öyle bir ahsen-i takvim içinde bir sıbga-i Rabbâniye vermiş ki, o maddî, cismanî, câmid kafada mânevî, gaybî, hayattar olan beyan ve hitap çiçeği açıldı. Ve o insan kafasındaki kabiliyet-i nutuk ve beyana o derece ulvî cihazat ve istidat verdi ki, Sultan-ı Ezelîye muhatap olacak bir makamda inkişaf ettirdi, terakki verdi. Yani, fitrat-ı insaniyedeki sıbga-i Rabbâniye, hitab-ı İlâhî çiçeğini açtı. “Hiç mümkün müdür ki, kitap derecesine gelen bütün mevcudattaki san’ata ve hitap makamına gelen insandaki o sıbgaya Vâhid-i Ehadden başkası karışabilsin? Hâşâ!”¹⁰³

Yukarıdaki pasaj Nursi'nin hem varlık felsefesini hem de insan felsefesini özetlediğinden konumuz açısından oldukça önemlidir. Bu parçada Nursi, Kozmosu ve içindeki her şeyi Rabbani bir kitap olarak görmekte ve bu kitap o kadar harika ki insanlığın biriken bütün ilminin kaynağıdır. Kâinattaki ilahi sanat o kadar harikadır ki adeta o ilahi sanat, kâinatta görünen mükemmel güzelliği okutturmak ve söylettirmek için insanı ahseni takvimde yaratıp onun maddi yönü içerisinde beyan ve hitap çiçeğini açmıştır. Bu hitap ve beyan yönüyle Allah’a muhataplık makamına çıkmış. Kısaca bu âlemin her bir köşesi Allah’ın kudret, ilim irade mührünü taşımaktadır. İnsan da üzerinde bu mühürleri taşıyıp onlarda görünen ilahi sanata muhatap olup hitap makamına çıkan mikro bir kâinattır.

Nursi bütün varlık dünyası gibi insanı da bir bütün olarak hadis, mümkün olarak değerlendirmektedir. Ancak Onun mahiyetinin yüce olduğunu, kıymetinin yüksek olduğuna

¹⁰³ Said Nursi, *Mektubat* (İstanbul: RNK Yayınları, 2010), 256.

dikkat çekmektedir. Yani ahseni takvimde yaratılan insan mahiyeti itibariyle mükemmel bir potansiyele sahiptir. Bu mükemmel olan potansiyele sahip olmasının sebebi ise Nursi'ye göre ontolojiktir. Çünkü Nursi'ye göre insan ontolojik olarak şu özelliklere sahiptir:

1. Bütün varlık dünyasının mahiyeti esmanın gölgesi olup bütün eşyanın hakikati ise esmanın tecellisidir. Bu bağlamda insanın mahiyeti de esmanın gölgelerinden oluşmakta ve hakikati esmanın tecellisidir. İnsan İsmi A'zam'ın ve her ismin en azami mertebesinin tecellisine mazhar olarak yaratıldığından Esmâ-i Hüsnâ'ya en kapsamlı ve kuşatıcı bir ayna olma mahiyetindedir. Bu bağlamda insanın mahiyeti gizli bir hazine olan esmasının anahtarı, nakş-ı azamî, cilvelerinin bir fihristesi olma özelliklerini taşımaktadır. Bu durumda insan, Allah'ın anlamlı ve kıymetli isimlerini bilen ve bildiren, anlayıp anlatabilen şuurlu, bilinçli özel bir varlık olarak mahlûkat arasında yerini almaktadır.¹⁰⁴
2. İnsana verilen Akıl ve fikir sayesinde insanın duyguları, azaları kısaca bütün yönleri diğer mahlûkata nispeten oldukça fazla inkişaf etmiştir. Mesela hayvanın gözü bir iki rengi ayırt ederken insanın gözü bütün renkleri birbirinden tefrik etmektedir. Ya da bir hayvan sadece kendi yavrusunun sorumluluğunu veya acısını hissederken bir insan bütün yavruların acısını ya da sorumluluğunu hissedebilir. Buna benzer örnekler çoğaltılabilir. Kısaca insan akıl ve fikir sayesinde her şeyi anlayabilecek, hissedebilecek mahiyettedir.¹⁰⁵
3. Ontolojik olarak insanın ihtiyaç dünyası diğer mahlûkata nispeten daha geniştir. Hatta o kadar geniş olduğu söylenebilir ki hayal dairesi nereye yetişiyorsa ihtiyaç dünyası da o kadar genişlemektedir. Bu bağlamda insan her şeyle irtibatlı olarak yaratılmış olmasından onun duygularının çok yönlü olarak işlenmesini sağlamıştır.¹⁰⁶
4. Nursi insanı yaratılış ağacının meyvesi olarak gördüğünden onu mikro kozmos olarak değerlendirmiştir.¹⁰⁷
5. İnsan her türlü ibadeti yapmak üzere yaratıldığından bütün kemâlâtın tohumlarına câmi' bir istidat ile donatılarak bu dünyaya gönderilmiştir.¹⁰⁸

6. "Cenâb-ı Hak ve Ma'bud-u Bilhak insanı şu kâinat içinde rubûbiyet-i mutlakasına ve umum âlemlere, rubûbiyet-i âmmesine karşı en ehemmiyetli bir abd ve hitâbât-ı sübhâniyesine en mütefekkir bir muhatap ve bir ahsen-i takvîmde en güzel bir mu'cize-i kudret ve hazâin-i rahmetinin müştemilâtını tartmak, tanımak için en ziyâde mîzan ve âletlere mâlik bir müdakkik ve nihayetsiz nimetlerine en ziyâde muhtaç ve fenâdan en ziyâde müteallim ve

¹⁰⁴ Nursi, *Şualar*, 73.

¹⁰⁵ Nursi, *Sözler*, 349.

¹⁰⁶ Nursi, *Sözler*, 349.

¹⁰⁷ Nursi, *Sözler*, 137.

¹⁰⁸ Nursi, *Sözler*, 349.

bekaya en ziyâde müştak ve hayvanât içinde en nâzik ve en nâzdar ve en fakir ve en muhtaç ve hayat-ı dünyeviyece en müteallim ve en bedbaht ve istidadca en ulvî ve en yüksek sûrette, mahiyette yaratmıştır.”¹⁰⁹

Nursi'nin insanın mahiyeti ile ilgili görüşlerinden anlaşılacağı üzere insan hem mahiyeti hem de bu mahiyeti sonucunda sahip olduğu yetkinlikler ve özellikler itibariyle eğitime açık bir varlıktır. Yukarıda genel hatlarıyla Nursi'nin varlık ve insan anlayışına değindikten sonra şimdi de alt başlıklar ile insanın mahiyetini ve bu mahiyeti gereği eğitim imkânına sahip olduğunu Düşünür'ün görüşleri doğrultusunda serimlemeye çalışacağız.

2.1. İNSANIN BÜTÜNLÜĞÜ VE MAHİYETİNİN CAMİİYETİ

İslam düşünce geleneğinde insan konusu genel anlamda bütüncül olarak ele alınmıştır. Ancak zaman zaman insanı ruh - beden olarak ayıran bedeni kıymetsiz gören anlayışlara da rastlamak mümkündür. İslam düşünce geleneğinin önemli bir temsilcisi olan Nursi, insanın neliğini işlerken hem tarihsel anlamdaki beden ruh ayırımına girmemekte, hem de modern anlayışın getirdiği indirgemeci ve materyalist düşünceye de karşı çıkarak insanı bütün yönleri ile değerlendirmektedir. Nursi eserlerinin birçok yerinde insanı: “Bütün a'za ve âlâtı ile cihazat ve cevârihi ile letaif ve maneviyatı ile havas ve hissiyatı ile ayrı ayrı esmanın ayrı ayrı nakışlarını gösterdiğini”¹¹⁰ ifade ederek insanı bir bütün olarak tahlil ettiğini ve bütün olarak değerli gördüğünü söyleyebiliriz. Yukarıdaki cümlede geçen aza ve alat, cevârih kelimeleriyle dil, göz, kulak, mide gibi daha çok insanın bedensel yönünü; letaif, maneviyat, havas, hissiyat kelimeleriyle insanın hayal, akıl, kalp, sır, vicdan, hafıza, düşünme, görme, işitme, muhabbet, şefkat gibi ruhi cephesini kast ettiğini söyleyebiliriz. Ancak burada önemli olan Müellifin eserlerinin birçok yerinde insanın neliğini işlerken farklı terkiplerle “a'za, âlât, cihazat, cevârih, letaif, maneviyat, havas, hissiyat gibi”¹¹¹ insanın hem bedensel hem de ruhsal yönünü belirten ifadelerini birlikte nazara sunarak insana dönük bütüncül bir yaklaşım sergilemektedir. Nursi'nin bu yaklaşımı insan konusunun işlendiği her eserinde kendini göstermekte olup hatta haşri cismaniyi¹¹² ispatında en güçlü argümanlardan biri olarak

¹⁰⁹ Nursi, *Sözler*, 94.

¹¹⁰ Nursi, *Sözler*, 686.

¹¹¹ “İnsanın kalb cüzdanındaki letâif ve akıl defterindeki havas ve istidadındaki cihazat”Nursi, *Sözler*, 35., hayatınızın makinesinde derc edilen şu nâzik letâif ve mânevîyât ve şu hassas âzâ ve âlât ve şu muntazam cevârih ve cihazât ve şu mütecessis havâs ve hissiyâtın... Bk.Nursi, *Sözler*, 117.

¹¹² "Sual: Kusurlu, noksanıyetli, mütegayyir, kararsız, elemli cismaniyetin ebediyetle ve cennetle ne alakası var? Madem ruhun âli lezaizi vardır; ona kâfidir. Lezaiz-i cismaniye için bir haşr-i cismani neden icab ediyor?"

"Elcevap: Çünkü nasıl toprak suya, havaya, ziyaya nisbeten kesafetli, karanlıktır, fakat masnuat-ı ilahiyenin bütün envaini menşe ve medar olduğundan bütün anâsır-ı sairenin manen fevkine çıktığı

durmaktadır. Kanaatimce Nursi'nin bu yaklaşımının arka planında onun genelde varlık dünyası ile özelde insan ile esma arasında kurduğu sıkı ilişki yatmaktadır. Nursi'nin "*İnsan, öyle bir nüsha-i câmiadır ki Cenab-ı Hak bütün esmasını, insanın nefsi ile insana ihsas ediyor.*"¹¹³ cümlesi hem yukarıda zikrettiğim kanaatime hem de insanın kapsayıcı ve kuşatıcı olan mahiyetine dikkat çekmekte ayrıca mahiyeti gereği insanın ilişkili olduğu ağlara da vurguda bulunmaktadır.

İnsanın mahiyeti meselesinde İslam düşünce geleneğinin kelim, fıkıh, felsefe ve tasavvuf¹¹⁴ okullarının görüşlerini eserlerinde farklı başlıklarda ve bağlamlarda yer yer işleyen Nursi, hayatın veya insanın mahiyetini, hakikatini vurguladığı neredeyse bütün metinlerinde esma merkezli bir yaklaşım sergilemesi oldukça dikkat çekicidir. Bu yönü ile tasavvufi bir yaklaşım sergileyen Nursi insanın üç yönüyle¹¹⁵ esmaya aynadarlığına dikkat çekerek aynı zamanda onun mahiyetinin kapsayıcı ve kuşatıcı olduğunu belirginleştirmiştir.

Nursi insanı, kâinatın küçültülmüş bir örneği, fihristesi,¹¹⁶ kâinat ağacının meyvesi¹¹⁷ ve varlık sebebi¹¹⁸ olduğunu ifade ederek onun mahiyetinin genişliğinin bir yönüne daha dikkat çekmektedir. İnsan büyüse kâinat, kâinat küçülse insan olur. Ona göre Hakikat-ı

gibi; hem kesafetli olan nefsi insaniye, sırr-ı câmiyet itibarıyla, tezekkî etmek şartıyla bütün letaif-i insaniyenin fevkine çıktığı gibi; öyle de cismaniyet en cami, en muhit, en zengin bir aine-i tecelliyat-ı esma-i ilahiyedir. Bütün hazâin-i rahmetin müddeharâtını tartacak ve mizana çekecek aletler cismaniyettedir. Mesela, dildeki kuvve-i zaika, rızık zevkinde, enva-ı mat'umat adedince mizanlara menşe olmasaydı, her birini ayrı ayrı hissedip tanımazdı, tadıp tartamazdı." "Hem ekser esma-i ilahiyenin tecelliyatını hissedip bilmek, zevk edip tanımak cihazatı yine cismaniyettedir. Hem gayet mütenevvi ve nihayet derecede ayrı ayrı lezzetleri hissedecek istidatlar yine cismaniyettedir." Bk. Nursi, *Sözler*, 546.

¹¹³ Nursi, *Sözler*, 754.

¹¹⁴ Kelâm ilmi öncelikle insanı Allah-kul ilişkisi açısından ele almış ve bu ilişkiyi kulların fiilleri, yani kader ve özgürlük problemi açısından açıklamaya çalışmıştır. İnsanın yükümlülük altında bulunuşu ve bunu yerine getirebilmek için gerekli olan imkân ve gücün ilâhî kudrete ve yaratmaya nisbeti teolojik perspektiften ele alınmıştır.

Fıkıh ilmi insanı yaratanına, kendine ve yakın çevresinden başlayarak bütün insanlara ve tabiata karşı birtakım yükümlülükler taşıyan, buna uygun hak ve yetkilerle donatılmış bulunan sorumlu varlık ve hak süjesi olarak ele alır. Fıkıhta insanın ferdî ve içtimaî hayatına yön veren ve şekil yönü ağır basan normatif bir yaklaşım hâkim olmakla birlikte kural ve yaptırımlarda insanlığın genel tecrübe birikiminden hareket edildiği için tabiiyet ve fıtrîlik sağlanmaya, dinî ve ahlâkî yön daima canlı tutularak dinî öğretinin diğer dallarıyla bütünlük kurulmaya çalışılır.

Filozoflar ise "nefs" (ruh) kavramından hareketle insanın metafizik boyutunu, biyopsişik yapısını, bir akıl ve irade varlığı olarak mahiyetini ve eskatolojik âkıbetini incelemiştir. Bk. Ömer-Üçer, *İnsan Nedir? İslam Düşüncesinde İnsan Tasvurları*, 33.

¹¹⁵ Bu üç yön insanın esmaya aynadarlığı alt başlığında ayrıntılı olarak işlenecektir. Bk. Nursi, *Sözler*, 754.

¹¹⁶ Nursi, *Sözler*, 72.

¹¹⁷ Said Nursi, *Asa-yı Musa* (İstanbul: RNK Neşriyat, 2006), 34.

¹¹⁸ Nursi, *Lemalar*, 406.

Muhammediye (sav) itibariyle insan şu kâinat ağacının hem çekirdek-i aslisi hem de en son meyvesidir.¹¹⁹ Nasıl ki çekirdek ağacının bütün özelliklerini taşıyor ve meyve de çekirdeğin bütün açılımlarını üzerinde topluyorsa insan da yaratılış ağacının bütün özelliklerini üzerinde taşımaktadır.

İnsanın mahiyeti itibariyle kâinatla olan ilişkisi onun Allah ile olan ilişkisine de işaret etmektedir. Özellikle kâinatın yaratılmasının kayyum değeri olarak görülüp kulluk yönüyle ona vazifeler yüklenmesi¹²⁰ onun onto epistemik yönünü ortaya koyarak insanın mahiyeti itibariyle ne kadar geniş bir bütünlüğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda insan; nebati, hayvani, şeytani, cinni, insani, meleki ve nurani¹²¹ bütün varlıkların istidatlarını kendisinde toplamıştır. Bu özellikler genellikle kuvve-i aklıye, şehviyye ve gadabiyye¹²² olarak kavramsallaştırılmıştır. Bu kuvvelere doğal bir sınır konulmadığından onların istikamet üzere konulması insanın iradesine bırakılmıştır. Bu üç kuvvenin istikamet üzere hayata yansıtılması için insanın yönlendirilmesi ve eğitilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu durum da insanın eğitime açık olduğunu göstermektedir. İnsanın kâinat ağacının meyvesi olmasının getirdiği başka bir sonuç da bütün mahlûkatın yaptığı ibadetleri, sahip olduğu akıl ve diğer istidatlarından dolayı kendisinde toplamış olmasıdır. Bu durumun forma dönüştüğü biçim ise bütün ibadet türlerinin haritası ve diğer bütün mahlûkatın ibadetlerinin sembolize edildiği namazdır.¹²³ Çünkü namaz; oruç, hac, zekât ve diğer birçok ibadetin hakikatini kapsadığı gibi, bilinçli bilinçsiz mahlûkatın da ihtiyari ve fitri ibadetlerinin numunelerini de kuşatmaktadır. Namazdaki efal ile bütün mahlûkatın her türlü ibadeti sembolize edildiği gibi¹²⁴ iyyake nabüdü ifadesindeki “biz” kavramında da sözlü olarak bütün mahlûkatın ibadetleri kast edilmektedir.¹²⁵

¹¹⁹ Nursi, *Mesnevi-i Nuriye*, 115.

¹²⁰ Bu durum çalışmamızın “İnsanın Âlemdeki Konumu” alt başlığında detaylı olarak işlenecektir. Bk. Nursi, *Lemalar*, 407.

¹²¹ Nursi, *Mesnevi-i Nuriye*, 209.

¹²² Said Nursi, *İşarat-ül İcaz*, çev. A.Mecid Nursi (İstanbul: RNK Yayınları, 2010), 26.

¹²³ Nursi, *İşarat-ül İcaz*, 48.

¹²⁴ “Namazın bütün hasenata fihrist ve örnek olduğuna işaret eder. Evet, nasıl ki Fatiha Kur’an’a, insan kâinata fihristedir; namaz da hasenata fihristedir. Çünkü namaz; savm, hac, zekât ve sair hakikatleri havi olduğu gibi, idrakli ve idraksiz mahlukatin ihtiyari ve fitri ibadetlerinin nümunelerine de şamildir. Mesela secde, rükuda, kıyamda olan melaikenin ibadetlerini, hem taş, ağaç ve hayvanların o ibadetlere benzeyen durumlarını andıran bir ibadettir.” Bk. Nursi, *İşarat-ül İcaz*, 48.

¹²⁵ Nursi, *Mektubat*, 437.

Özetle Eşref-i mahlûkat kudretin en büyük bir mucizesi nazik ve nazenin olarak yaratılan insanın cismani ve ruhi bütünlüğü içerisinde mahiyetinin dört farklı yönden camiiyyet yani toplayıcılık özelliğine sahiptir.

1. İnsanın bütün esmaya her yönden aynadarlık özelliğine sahip olmasıdır.
2. Bütün âlemlerin insanda içkin olmasıdır.
3. İnsanın küllî bir niyetle mahlukatın bütün ibadetlerini kendi ibadetinde toplamasıdır.
4. Mahz-şer olan şeytanların ve mahz-ı hayr olan melaikenin her türlü varlığın istidatlarına şamil bir istidata sahip olmasıdır.¹²⁶ Bu dört madde aşağıdaki başlıklarda işlenecektir.

O halde denilebilir ki insan yapısı gereği mahiyeti itibariyle geniş bir bütünlüğe sahiptir. Bu da insanda ebediyet gibi, aynadarlık gibi bazı durumların doğuştan olabileceğini gösterebileceği gibi öğrenme vb. bazı durumların da insanın eğitim imkânı neticesinde ortaya çıkabileceğini göstermektedir.

2.2. İNSAN ALLAH İLİŞKİSİ

İnsan ile Allah arasındaki ilişki düşünce tarihi boyunca sorgulanıp tartışılmıştır. Bu tartışmaların sonucuna göre insanla ilgili farklı telakkiler ve felsefi akımlar ortaya çıkmıştır. İnsanı yaratıcısından koparan anlayışlar insanı düşünen bir canlı olarak kabul etmiş, onu tamamen hür ve kendisine malik olarak addetmiştir. Bu durum da insanın daha çok fizyolojik ve bedensel yönlerini dikkate aldığından insan, sadece bu dünya ile sınırlandırılmıştır.

İnsanı semavi bir anlayışla değerlendiren kavrayışlar ise insanın yaratıcısıyla olan bağını kurmuş, insanı da yaratılan diğer bütün varlıklar gibi mahlûk olarak değerlendirmiştir. İslam dininin temel kaynakları olan Kuran ve Sünnet'ten beslenen Nursi de insanın mahlûk olduğunu vurgulamış, insanın bütün değerini yaratıcısıyla bağını kuran İman'a bağlamıştır.¹²⁷ İnsanla yaratıcısı arasındaki bağ olan iman nuruyla; insan alayı illiyine çıkmakta, Cennet'e layık bir kıymet kazanmaktadır. Çünkü bu bağ sayesinde insanın üzerindeki ilahi sanat ortaya çıkmakta, Sanatkâr'ının, Nakkaş'ının en güzel eseri olduğu anlaşılmaktadır. Bu bakış ayrıca insanı ebedi saadete namzet kılıp insanın ebedi bir varlık olmasını sağlamaktadır. Bundan ötürü de Nursi'ye göre "İman insanı insan eder, belki de sultan eder, öyle ise insanın vazife-i asliyesi iman ve duadır."¹²⁸

¹²⁶ Zakir Çetin "İnsanın Mahiyet-i Camiiyyeti" (Erişim 17/01/2023).

¹²⁷ Nursi, *Sözler*, 334.

¹²⁸ Nursi, *Sözler*, 338.

İnsan Allah ilişkisi Risale-i Nur'da birçok açıdan incelenmiştir. Ancak en çok insanın Esmâ'ya aynadarlığı üzerinden bu bağın ifade edildiğini söylemek mümkündür. Biz de bu doğrultuda insan-esma ilişkisi üzerinden İnsan ile Allah arasındaki münasebeti detaylandıracağız.

2.2.1. İNSANIN ESMAYA AYNADARLIĞI

Nursi insanı ele alırken sıkça ayna¹²⁹ metaforunu kullanır. Çünkü İlâhî tecellilerin yansımalarını en mükemmel şekilde alıp en açık ve kusursuz bir şekilde gösterecek ayna, bu âlem üzerinde ancak insandır.¹³⁰ Müellif bundan ötürü onu en deruni yönünden en dışsal yönüne değin geniş bir perspektiften değerlendirmektedir. Onu âlemde konumlandırırken, yaratıcısıyla ilişkilendirirken bu tutum açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır. İnsanı tasavvufi bir yaklaşımla ele alırken ondaki ene'nin varlığına dikkat çekerek ene'nin hangi vasıfla ve niçin insana emaneten derç edildiğini izaha kavuşturmaktadır. Çalışmamızın bu kısmında insanın bir bütün olarak esmaya nasıl aynadarlık yaptığını ortaya koymaya çalışacağız. Nursi insanın esma-yı ilahiyeyi bütünüyle üzerinde taşıdığını iddia eder. Bu iddiasını temellendirirken esmanın tezahürünü derecelendirir. Her esmanın her insanda aynı derecede tezahür etmediğini söyler. Bunu da metaforik¹³¹ bir anlatımla ortaya koyar. Bununla beraber peygamberlerin sahip oldukları bazı hasletlerin kaynağını irdelemekte ve o kaynağın esma olduğuna dikkat çekerek her peygamberde farklı bir esmanın daha ön planda olduğunu vurgulamaktadır. İnsanın esmaya olan aynadarlığını bu şekilde temellendirmektedir.

Çendan insan bütün esmaya mazhurdur fakat kâinatın tenevvüünü ve melâikenin ihtilaf-ı İbadatını intac eden tenevvü-ü esma, insanların dahi bir derece tenevvüüne sebep olmuştur. Enbiyanın ayrı ayrı şeriatları, evliyanın başka başka tarikatları, asfiyanın çeşit çeşit meşrepleri şu sırdan neş'et etmiştir. Mesela İsa aleyhisselâm, sair esma ile beraber Kadîr ismi

¹²⁹ Nursi'ye göre her cemel ve kemal sahibi kendi cemalini ve kemalini göstermek istemesi sırrınca sonsuz Kemal ve Cemal sahibi olan Zat-ı Vacib-ül Vücûd da kendi cemalini görmek ve göstermek için insanı, kâinatı ve bütün mahlûkatı yaratmıştır. Bu bağlamda insan ve mahlûkatın tümü iki fonksiyonlu birer aynadır. Birincisi ilahî tecelli sonucunda kendilerinde meydana gelen güzelliği Allah'ın nazarına sunmaktadır. İkincisi kendileri üzerinde nakışları görünen esma, sıfat ve şuanat-ı ilahiyeyi diğer şuurlu mahlûkata göstermektir. Bk. Nursi, *Sözler*, 129. Her iki fonksiyonu taşıyan en mükemmel, en parlak, en kuşatıcı ayna ise bil kuvve olarak insan türüdür. Bu potansiyelini bilfiil açığa çıkaran ise insan-ı kâmilidir. En büyük ve hakiki insan-ı kâmilse Peygamber Efendimiz'dir.

¹³⁰ Göktaş, "Said Nusi'nin Mesenevi-i Nuriye'de İnsan Algısı", 142.

¹³¹ Nursi, *Sözler*, 343.

onda daha galiptir. Ehl-i aşkıta Vedud ismi ve ehl-i tefekkürde Hakîm ismi daha ziyade hâkimdir.¹³²

Nursi'nin temel iddiası esmanın bütünüyle insanda tezahür ettiği'dir. Fakat bunun belli derecelere göre insanda tezahür ettiğini ifade etmektedir. Bu iddiasını başka bir ifadeyle şöyle izah etmektedir;

“İnsan çendan bütün esmaya mazhar ve bütün kemalâta müstaidir. Lâkin iktidarı cüz'î, ihtiyarı cüz'î, istidadı muhtelif, arzuları mütefavit olduğu halde binler perdeler, berzahlar içinde hakikati taharri eder. Hem esmanın cilvelerinin renkleri, mazhara göre tenevvü ediyor, ayrı ayrı oluyor. Bazı mazhar olan zat, bir ismin tam cilvesine medar olamıyor. Hem külliyet ve cüz'iyet ve zilliyet ve asliyet itibarıyla cilve-i esma, başka başka suret alıyor. Bazı istidat, cüz'iyetten geçemiyor ve gölgeden çıkamıyor. Ve istidada göre bazen bir isim galip oluyor, yalnız kendi hükmünü icra ediyor. O istidatta onun hükmü hükümran oluyor.”¹³³

Nursi bu pasajda insanın tüm esmaya mazhar olabileceğini yinelemektedir. Fakat niçin farklılıklar olduğunu da açıklamaktadır. Esmanın insanda niçin aynı derecede tecelli etmediğini birtakım insani özelliklere bağlamaktadır. İrade, kabiliyet, arzu ve istekler esmanın insandaki tecellilerini belirleyen temel etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum kimi zaman bazı esmanın tecellisini belirgin hale getirirken kimi zaman da bazı insanlarda bazı esmanın tezahürüne perde olmaktadır. Buradan hareketle denilebilir ki insanın eğitilebilirlik yönü olumlu anlamda işlenirse insanın esmaya olan aynadarlığı da artar. Ama eğer ki insanın bilişsel yönü doğru işlenmezse insanın aynadarlık yönü de zayıf kalmaktadır.

Nursi insan ile esma arasındaki ilişkiyi genel hatlarıyla çizdikten sonra insanın esmaya olan aynadarlığını üç farklı başlıkta ele alır.

2.2.1. 1. Zıddiyet Noktasında Aynadarlık

İnsanın hiçlik, yoksulluk, zayıflık, acizlik, fakirlik, fanilik gibi noksan sıfatlarla yoğrularak yaratılmış olması, yaratıcının yüce isimlerine, sıfatlarına zıddiyet noktasından aynadarlık yapmasına imkân tanımıştır. Cenab-ı Hak kudret sahibidir, insan ise acizdir; Allah kemal sıfatıyla mevsuftur, insan ise kusurlu bir varlıktır. Allah hiçbir şeye muhtaç değildir, âdeta insan ise her şeye muhtaçtır. Karanlık varlığı ile esasen ışığa bir ayna hükmünde olduğundan karartı ne kadar fazla olursa ışık o derece daha fazla belirir. İnsan da bu örnekte

¹³²Nursi, *Sözler*, 342.

¹³³ Nursi, *Sözler*, 360.

olduğu gibi, zayıflık ve acizlik yönüyle Allah'ın Kudretine, fakirliği ve muhtaçlığıyla zenginliğine, noksanlık ve kusurlarıyla kemaline aynadarlık etmektedir.¹³⁴

Nursi insanın karakteristik özelliklerinden hareketle onun esmaya nasıl mazhar olduğunu ortaya koymaktadır. İnsanın güçsüzlüğü, birçok şeye ihtiyaç duyan bir varlık olması ve hayatını bu özelliklerine rağmen devam ettirebilmesi onun sonsuz bir güce ve zenginliğe dayandığını göstermektedir. Nursi bu durumda esmanın tecellisinin rolüne dikkat çekilmektedir.

İnsanın zıddiyet yönünden yüce Yararıcıya aynadarlık yapması, Varlık'ın ispatına ontolojik bir delil olurken, aynı zamanda o noksanlıklarını o esma ve sıfatlara dayanarak gidermesi anlamına da gelmekte¹³⁵ ve bu durum başka bir açıdan değerlendirildiğinde acz, fakr, kusur gibi eksikliklerin insanın kulluk cephesinin mayasını oluşturduğu görülmektedir.¹³⁶ Ayrıca insanın bu yönünü fark etmesi onun hem bilişsel yönüne hem de insan-ı kâmil olma yolculuğuna göndermede bulunmaktadır. Bu da aslında insanın bu yönüyle eğitime açık olduğunu göstermektedir. Çünkü kaba bir tabirle insanın eksik olan yönleri fark edip bu durumu esma ile ilişkilendirerek kulluk bilincine ulaşması gerçekten son derece önemli bir eğitim hadisesini gerektirmektedir. Kısaca diyebiliriz ki insanın zıddiyet yönüyle esmaya aynadarlığı mahiyet itibarıyla ontolojik sonuçları itibarıyla epistiktir.

2.2.1. 2. Modellik Yönüyle Aynadarlık

İnsan tasarımcısı tarafından en muhteşem, en mükemmel bir model olarak yaratılmıştır. İnsan bu yönüyle tasarımcısının sanatını, nakşını, tabiri caizse maharetini en güzel şekilde yansıtan bir aynadır. Bu yönüyle insan bir bütün olarak ilahi isim ve sıfatların tecellileriyle ilmik ilmik dokunan bir nakıştır. Kâinatın Nakkaşı kendini insan aynasında "bir nakışta bin nakşı nakşeden bir Nakkaş"¹³⁷ olarak göstermektedir. "Yani yaratılmasıyla Halık, sanatlı olmasıyla Sani isimlerine, gözüyle görerek Basar, kulaklarıyla Semi sıfatına aynadarlık eder.¹³⁸ Nursi'nin eserlerinde kâinat ve içindeki her şey özellikle de hayat ve şuur sahibi masnular Rabbi'nin ekser isimlerini, sıfatlarını tarif eden bir sanat eseridir. Bu sanatlar içerisindeki şah eser ise insandır. Sözlere kitabında insanı temsi eden heykel örneği üzerinden konuya ayrı bir derinlik kazandırarak güya her bir masnu özellikle de her bir insan iç içe geçen

¹³⁴ Nursi, *Sözlere*, 754.

¹³⁵ Nursi, *Sözlere*, 754.

¹³⁶ Nursi, *Sözlere*, 44.

¹³⁷ Nursi, *Sözlere*, 303.

¹³⁸ Nursi, *Sözlere*, 754.

çok perdeler içinde sarılı bir gül goncası gibidir. Her bir perdesi açıldıkça farklı farklı esmaları nakışları görünmektedir. Bundan dolayı da her aşamasında farkı isimleri okutturur. Mesela yaratılışında Halık, ölçüleriyle Mukaddir, intizamıyla Munazzım, şekliyle Musavvir; aza ve organlarıyla hakim, alim, aza ve organlarda görünen estetik ve süslü görünümle Sani, Bari; insanda görünen bu mükemmel güzellik ve süslendirilmişlik ise Latif ve Kerim isimlerini okutur ve hakeza. Nursi insanın aynadarlığını bizzat tecelli edilen esmalar üzerinden değerlendirmektedir. İnsanı adeta Allah'ın isimlerinden mürekkep bir varlık olarak görmektedir. Allah'ın esmasının tecelli ettiği bir sergi olarak da telakki edilebilir. İnsanı büyük bir ustalıklarla birçok ismin bir araya getirilişi ile nakşedilmiş bir nakş-ı azam olarak değerlendirmektedir.”¹³⁹

2.2.1. 3. Ene Yönüyle Esmaya Aynadarlık

Nursi'nin insan düşüncesinde ene'nin belirleyici bir rolü vardır. İnsanın anlaşılmasında öncelikli olarak ene mefhumunun açıklığa kavuşması büyük önem taşır. Nursi ene'yi ele alırken onun karmaşık yapısına dikkat çeker. Bu karmaşıklığın açıklığa kavuşması aynı zamanda insanın da birçok yönüyle anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bununla beraber ene'nin doğru bir şekilde anlaşılması kişiyi içinde bulunduğu evrenle irtibatlandırır ve yaratıcısıyla sağlam bir ilişki kurmasına zemin hazırlar.

Müellife göre yerlerin, dağların ve semavatın haml etmekten çekindiği ve korktuğu emânetin en önemli bir yönü ene'dir, Yani insanın benliğidir. Kâinatın ve Daire-i Vucub'un anahtarı insanın enesinde saklıdır. Kâinât her ne kadar anlaşılır bir alan olarak algılansa da hakikatte anlam boyutuyla çözülmesi gereken büyük bir saraydır. Cenâb-ı Hak, insana benlik yönüyle “ene” namında öyle bir anahtar vermiştir ki, insan onunla kâinat sarayının kapalı bütün kapılarını açabilmekte, esrarengiz bir enâniyet vermiştir ki, gizli birer hazine olan Allah'ın isimlerini, sıfatlarını, şuanatını yani kenzi mahfiyi onunla çözebilmektedir. Fakat ene'nin kendisi de çözülmesi gereken bir şifredir. Ene'nin yaratılış hikmeti, mâhiyeti ve hakikati anlaşılrsa, kendisi çözüleceği gibi, âlemin gizli kapıları ve Vucub dairesi de açılacaktır.¹⁴⁰

Nursi insanı evrenle ilişkili bir varlık olarak ele almakta ve ene'nin işlevine dikkat çekmektedir. Allah-evren ve insan arasındaki ilişkinin mihverine de ene'yi yerleştirmektedir. Burada ene bir anahtar görevini üstlenmektedir. Hem kâinatın anlaşılmasında hem de Vucub

¹³⁹ Nursi, *Sözler*, 755.

¹⁴⁰ Nursi, *Sözler*, 591.

daresini bir hazine misali ene'nin onu keşfedebilecek yetide olduğuna vurgu yapılmaktadır. Nursi meseleye köklü bir bakış açısı sunmakta ve insana emanet olarak verilen ene'yi muğlak olarak görmektedir. Bundan dolayı da ilk olarak ene'nin mahiyetinin netliğe kavuşması gerektiği gerçeğini ifade etmektedir. Öyle ki ene anlaşıldığında onun ontolojik yönü izaha kavuşacağı gibi işlevsel yönü de anlam kazanacaktır.

Ene bir yüzü ile insanı ala-yı illiyine diğer yüzü ile esfel-i safiline götüren iyi- kötü meyilleri, hissiyatları, duyguları ve daha nice insanın farklı latifelerini, kuvvelerini içinde toplayan insanın mahiyetinin şuurlu bir parçasıdır. Vahyin penceresinden ene; bir ayna, bir ölçü aleti ve "mana-yı harfi" gibi başkasının varlığını ve anlamını ifade ettiğinden esrarengiz gizli birer hazine olan Allah'ın isimlerinin, sıfatlarının, şununatının anahtarlarını taşıyan, kâinatın anlam boyutu ile anlaşılmasını sağlayan bir tılsım iken; vahyin bakışıyla işlenmediğinde inkârın, zülmün, kötülüğün kısaca insanın şer olan birçok yönün kaynağı olmaktadır. Yani insan kullanma biçimine göre "ene" ile ahsen-i takvime çıkıp hem cennete layık bir kıymet kesp edebilirken hem de yine ene ile cehenneme ehil olacak bir vaziyete girebilir.¹⁴¹ Enenin mahiyeti ve işlevi ile ilgili genel değerlendirmeyi yaptıktan sonra ene ve esma arasındaki ilişkiyi işleyelim:

Nursi'ye göre ene bir vahid-i kıyasidir. Farazi bir hattır. Başka bir şeyin anlaşılmasında kullanılan bir ölçüdür. İnsandaki varlığı başka bir durumun ispatı içindir. İşte tam da bu bağlamda ene Cenab-ı Hakk'ın esma ve sıfatına ayinedarlık için insanda farazi bir hat olarak bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle söyleyecek olursak bu benlik duygusu Allah'ın vasıflarını bildirecek marifet hazinesidir¹⁴². Nursi bu durumu şu ifadelerle izah etmektedir;

"Sâni'-i Hakîm, insanın eline emanet olarak rububiyetinin sıfât ve şununatının hakikatlerini gösterecek, tanıtıracak, işaret ve numuneleri câmi' bir ene vermiştir. Tâ ki o ene, bir vâhid-i kıyasî olup evsaf-ı rububiyet ve şununat-ı uluhiyet bilinsin. Fakat vâhid-i kıyasî, bir mevcud-u hakiki olmak lâzım değil. Belki hendesedeki farazî hatlar gibi farz ve tevehhümle bir vâhid-i kıyasî teşkil edilebilir. İlim ve tahakkukla hakiki vücudu lâzım değildir."¹⁴³

Nursi ene'ye çizmiş olduğu bu mantıksal çerçeve ile ene'nin sınırlarını belirlemekte ve işlevinin ne olduğunu açıklamaktadır. Ene'nin karmaşık ve çoklu yapısının ona nasıl bir görünüm kazandırdığını ve hangi görevleri üstlendiğini de ortaya koymaktadır. Nursi Cenab-ı Hakk'ın esma ve sıfatının anlaşılmasında ene'nin anlaşılması koşulunu getirmektedir. Çünkü

¹⁴¹ Nursi, *İman ve Küfür Müvazeneleri*, 76.

¹⁴² Nursi, *Şualar*, 68.

¹⁴³ Nursi, *Sözler*, 591.

sınırsız, kuşatıcı ve mutlak olan bir şeyin hakikatinin mahiyetinin anlaşılması mümkün değildir. Nasilki zulmetsiz daimî bir ziya, bilinmez ve hissedilmez ise aynen öyle de sınırsız, kuşatıcı ve ortağı mümkün olmayan ilahi isimlerin ve sıfatların da fark edilmesi, anlaşılması normalde mümkün değildir.¹⁴⁴ İşte bu sınırsız, muhit ve şeriksiz olan esmanın anlaşılmasında ene kilit bir rol oynamaktadır. Bu kilit rolünü nasıl yerine getirdiğini Nursi'nin şu cümlelerinde görmek mümkündür:

Cenâb-ı Hak tarafından insanlara verilen benlik ve hürriyet, uluhiyet sıfatlarını fehmetmek üzere bir vâhid-i kıyasî vazifesini görüyor.¹⁴⁵ İnsan kendisine verilen nûmuneler nev'inden cüz'î ilim, kudret, basar, sem', mâlikiyet, hâkimiyet gibi cüz'iyatla, Kâinat Mâlikinin ilmüne ve kudretine, basarına, sem'ine, hâkimiyet-i rububiyetine âyinedarlık eder, onları anlar, bildirir. Meselâ, "Ben nasıl bu evi yaptım ve yapmasını biliyorum ve görüyorum ve onun mâlikiyim ve idare ediyorum. Öyle de, şu koca kâinat sarayının bir ustası var. O usta onu bilir, görür, yapar, idare eder," ve hâkeza, bütün sıfât ve şuûnât-ı İlâhiyeyi bir derece bildirecek, gösterecek binler esrarlı ahval ve sıfât ve hissiyat, enede münderiçtir.¹⁴⁶

Nursi bu pasajda ene'nin işlevini çok net bir biçimde ortaya koymaktadır. Özellikle ene'nin niçin esma ve sıfatların anlaşılmasında koşul olarak ortaya konulduğu izah edilmektedir. Buna göre sınırsız olan bir durumun anlaşılması için mutlaka bir sınırlılık gerekiyor. Allah'ın ilmi, kudreti, hâkim ve rahim oluşu da bu anlamda sınırsız ve kuşatıcı bir yapıya sahiptir. Bu durumun anlaşılması için de bir sınırlılığa ihtiyaç duyulmaktadır. Fakat Allah'ın esma ve sıfatlarına teolojik bağlamda ne ontolojik ne de epistemik anlamda herhangi bir sınırlılık getirilemez. Paradoksal gibi duran bu problemi Nursi ene'ye yüklediği anlam itibarıyla durumu açıklığa kavuşturmuştur. Ene'nin öncelikle farazi bir durum olduğunu sonra da bir vahid-i kıyasi görevini üstlendiğini ifade ederek o esma ve sıfatlara aynadarlık etmektedir. Onların insan zihni tarafından anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Ene'nin sahip olduğu terbiye edici, sahiplenme, güçlü olma, bilme yetileri onun sonsuz olanı algılamasına zemin hazırlamaktadır.

Nursi'nin ene'ye yüklediği bu anlam ve görev İslam düşünce geleneğinde oldukça özgün bir anlatıma sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bununla beraber esma ve sıfatların İslam düşünce geleneğinde anlaşılmasına katkı sunması açısından oldukça dikkat çekicidir. Bu bağlamda Nursi'nin çağdaşı sayılan Muhammed İkbali'nin de ene'ye buna benzer bir biçimde

¹⁴⁴ Nursi, *Sözler*, 591.

¹⁴⁵ Nursi, *Mesnevi-i Nuriye*, 65.

¹⁴⁶ Nursi, *Sözler*, 592.

bir anlam yüklediği söylenebilir. O ene tabiri yerine ego kavramını kullanmayı tercih etmiştir. O da ego'yu modern dönem telakkilerin aksine insanda bulunan olumlu bir durum olarak algılar.¹⁴⁷

Modern dönem düşüncede ben kavramının insanın kendi varlığına set çeken bir içerik ile işleniyor olması beraberinde büyük bir problemi de getirmiştir. Özellikle insanı insan yapan temel değerlerin kaybolmasına sebebiyet vermektedir. Bu probleme birçok düşünürün dikkat çekmesi büyük bir önemi haizdir. Bu anlam çerçevesinde düşüncelerini ortaya koyan İslam düşünürlerinden Nursi ve İkbâl benzer bir biçimde ene kavramı üzerinden yeni bir yaklaşım sergilemişlerdir. Ene'ye insanın hem kendisini hem evreni hem de Allah'ı anlama noktasında merkezi bir rol vermişlerdir. Nursi ene meselesini açıklığa kavuşturduktan sonra insanın bir bütün olarak esma ve sıfatlara nasıl aynadarlık yaptığını da geniş bir biçimde ele almaktadır.

Bu anlatımla Nursi insanın bilişsel ve idrak eden yönü üzerinden insanın esmaya aynadarlık yaptığını ifade etmektedir. İnsanın sınırlı bir bilgiye sahip olmasının temelinde sonsuz bilgi sahibi olan bir yaratıcının varlığına dikkat çeken Nursi Allah'ın âlim isminin tecellisi olduğunu söylemektedir.

Nursi genel anlamda insanın esmaya aynadarlık yönünü yukarıda anlatıldığı üzere üç farklı kategoride incelemektedir. İnsan birinci yönüyle esmaya ontolojik ikinci yönüyle estetik üçüncü yönüyle de epistemik olarak aynadarlık etmektedir.

2.3. İNSAN-ÂLEM İLİŞKİSİ

İslam düşünce geleneğinde âlem kavramı genel anlamda yaratılmış varlıkların tümünü ifade etmek için kullanılmaktadır. Yaratılan varlıkların tümü kast edildiğinde âlem, evren, kâinat bir birinin yerine kullanılan kavramlardır. İslam düşünce geleneğinde her ne kadar âlem kelimesiyle yaratılan varlıkların tümü kast edilse de varlık türlerini ifade etmek için de bir istilâh olarak da ayrıca kullanılmaktadır. Mesela şehadet âlemi, gayb âlemi, mülk âlemi, emir âlemi, hayvanlar âlemi gibi çok örnekleri sıralayabiliriz. Bu kullanımlar o kadar çok ki İslam düşünce geleneği on sekiz bin farklı âlemin varlığından bahseder. Buradaki on sekiz bin âlemden¹⁴⁸ kastın ne olduğu çalışmamızın dışında olduğu için o kısma değinmeyeceğiz. Ancak şunu diyebiliriz ki âlem kelimesinin bu kadar farklı olarak kullanılmasının sebebi sadece yaratılan farklı mahlûkatı ontolojik olarak kategorize edip sınıflandırmak değildir, aynı

¹⁴⁷ Tozlu, "Batı'da ve Doğu'da İnsan Anlayışı", 24.

¹⁴⁸ Nursi, *Mektubat*, 362.

zamanda bu âlemler arasında bir derecelendirmeye gitme çabasıdır.¹⁴⁹ Bu çabayla beraber biraz sonra ayrıntılı olarak değineceğimiz insanın bu âlemlerle olan iletişimine göre değer kazanması ve küllileşmesi yatmaktadır.¹⁵⁰

Nursi eserlerinde çeşitli âlemlerden bahsetmektedir. Nursi yaratılan âlem sayısının çok olduğunu hatta on sekiz bin âlemden çok fazla olabileceğini ifade etmektedir. Ona göre on sekiz bin âlemden kastın, semavatta binler âlemin olabileceği, hatta bazı yıldızların her birinin birer âlem olabileceği yerde ise her bir türün bir âlem olabileceği hatta her bir insanın birer âlem olabileceğini ifade etmektedir. Bunun dışında evren genellikle iki âlem olarak kategorize edilmiştir. Fiziki âlemi ifade eden halk âlemi ile metafizik âlemi ifade eden emir âlemidir. Şehadet âlemi, mülk âlemi gibi farklı isimlerle adlandırılan Halk âlemi beş duyu organla fark edilen âlemdir. Başka bir ifadeyle her mahlûkun ete kemiğe bürünmüş şekline giren âlem kast edilmektedir. Emir âlemi de melekût âlemi, gayb âlemi gibi farklı isimlerle zikredilen âlem olup beş duyu organla fark edilemeyen âlemdir. Bu âlem halk âlemin yönetildiği, her varlığın iç yüzünün olduğu âlemdir. Âlemin tümünü bir bilgisayara benzetirsek halk âlemini donanıma emir âlemini de yazılıma benzetebiliriz. Nasıl ki her bir donanımın çalışmasını sağlayan bir yazılım programı varsa aynen öyle de her bir mahlûkun da melekût âlemin de onu yöneten karşılayan bir kaynağı ya da yansıması vardır. Her şeyin zahir yönüne mülk, batın yönüne ise melekût diyebiliriz. Nursi'nin düşüncesine göre bu iki âlem birbirinden kesin çizgilerle ayrılmamış, birbiriyle sürekli iletişim halindedir. Mesela bu dünya âlemi ahiret âlemine sürekli üretim yapan bir fabrika gibidir.¹⁵¹ İnsan ise beden yönüyle halk, mülk âlemini; ruh cephesi ise onun emir âlemi ya da melekûti yönünü ifade eder. Bundan dolayı da fiziki, metafiziksel bütün âlemleri içinde barındıran insan bu kâinatın hem özü hem özetidir.

Nursi insanın âlem-ilişisini geniş bir biçimde eserlerinde işlemektedir. İslam düşünce geleneğinde insana dair hâkim görüş olan Allah-insan ve kâinat-insan arasındaki ilişki onun düşünce sisteminde de büyük bir öneme sahiptir. Modern dönem parçacıklı yaklaşımın tersine Nursi tümel bir yaklaşım ile meseleye eğilmektedir. Nursi insanı küçük bir âlem olarak tarif ederken kâinatı da büyük bir âlem olarak görmektedir. İnsanın küçük, kâinatın ise büyük bir âlem olarak ele alındığı bu düşünce sisteminde esasen insan kâinatın bir özeti ve küçültülmüş bir hali olarak görülmektedir. Ayrıca Nursi'ye göre insan kâinatın hem merkezi hem de varlık

¹⁴⁹ Alper, *Varlık ve İnsan Kemalpaşazade Bağlamında Bir Tasavvurun Yeniden İnşası*, 91.

¹⁵⁰ Nursi, *İşarat-ül İcaz*, 19.

¹⁵¹ Nursi, *Sözler*, 189.

sebebidir. Çünkü kâinatta her şey insana hizmet ediyor ve insandan de beklenen bu hizmete mukabil şükürdür.

Nursi'nin düşüncesinde kâinatın tamamı insanda içkindir. Dolayısıyla İslam düşünce geleneğinin temel ilkelerinden olan kendini bilen Rabbi'ni bilir düşüncesi Nursi'de de belirlediğini görmek mümkündür. Bu durumda Nursi insanı kâinatta konumlandırırken onu kâinatla ilişkilendirip kendini tanımasını fark ettirerek Allah'a erişmesini sağlamaya çalışmaktadır. Bu düşünce modern dönemde reel olarak her ne kadar uygulanması zor gibi gözükse de imkânsız değildir. Çünkü insan eğitilebilir bir öze sahiptir. Nursi'nin insanı kâinatla ilişkilendirip ele almasındaki amacı onun kâinat ile olan uyumunu ortaya koyup Allah ile olan ilişkisini belirginleştirmektir

Nursi insanın kâinatın özü ve özeti olduğu iddiasını farklı açılardan temellendirmektedir. Bunlardan birincisi insan, hakikat-ı Muhammediye (SAV) cihetiyle kâinat ağacının hem çekirdek-i aslisi olması hem de genelde insan tür olarak bu ağacın meyvesi olup en güzel meyvesi de Hz. Peygamber (sav) olmasıdır.¹⁵² Zira zaten çekirdek meyvede bulunur. İnsan bu yönüyle hem yaratılış ağacının çekirdeği hem de meyvesi olduğundan kâinata dağılan bütün güzellikler, bütün özellikler insan da özellikle insan-ı kâmilde toplanmıştır. Bu yönüyle insan bu kâinatın hem özü, hem özeti hem de yaratılmasının sebebidir.

Nursi eserlerin birçoğunda insanın küçük bir âlem, âlemin ise büyük bir insan olduğuna dikkate çeker. Bundaki maksadı ise kâinatın her tarafına dağılan ilahi güzelliği ve ilahi mühürleri kuşatıp görebilmenin zor olması hatta çoğu insan için mümkün olmamasından kaynaklanmaktadır.¹⁵³ Ona göre bundan dolayı da Allah, kâinata bahşedilen güzelliği bir noktada görmek ve göstermek istemesinden ötürü ister cismani ister manevi olsun her bir şeyden bir numuneyi ehadiyet¹⁵⁴ sırrıyla insanda derç etmiştir. Bu durum da insana hem âlemi mülk hem de âlemi melekûtun bir haritası olma işlevini kazandırmıştır. Bundan ötürü insan da tıpkı Kozmos gibi zorunlu Varlık'ın hem bir ispatı hem ilahi isimlerin bir tecelligahı

¹⁵²Nursi, *Mesnevi-i Nuriye*, 115.

¹⁵³Nursi, *Sözler*, 10.

¹⁵⁴Nursi eserlerinde vahidiyet ve ehadiyet kelimelerine farklı iki anlam yüklemiştir. Ona göre esmanın bütün kâinatta tecelli etmesi vahidiyeti ifade etmektedir. Kâinatın her köşesine dağılan ve çok geniş bir âlemde tecelli eden esmayı görmek ve anlamak için kuvvetli bir akla geniş ve yüksek bir bakışa sahip olmak gerekiyor, bunu da çoğu insan başaramaz. Bundan ötürü de Allah kendi güzelliğinin, kemalinin daha iyi anlaşılabilmesi için kâinata dağıttığı güzelliğini ya da bütünde tecelli olan esmasını küçük bir noktada toplar Ya da esmasının kapsamlı ama küçük bir aynasında tecelli ettirir. İşte bu da ehadiyettir. Bk.Nursi, *Mektubat*, 287.

hem de Cemal-i İlahi ve Kemali Rabbaninin tezahür ettiği en kapsamlı ve en parlak ayna olma vasfını kazanmaktadır. Bu duruma Nursi şu veciz ifadelerle ile dikkat çekmektedir: "Cenâb-ı Hak, insanı, kâinata câmi bir nüsha ve on sekiz bin âlemi hâvi şu büyük âlemin kitabına bir fihrist olarak yaratmıştır. Ve esmâ-i hüsnâdan her birisinin tecellîgâhı olan her bir âlemden bir örnek, bir numune, insanın cevherinde vedâa bırakmıştır."¹⁵⁵

Bu durumu farklı metinlerinde işleyen Nursi şu örnekle konuyu tavazzuh ettirmektedir: İnsandaki elementler mesela demir evrendeki elementlere, saç ve kıllar bitki ve otlardan, kemikler kaya ve taşlardan birer örnek oldukları gibi insandaki ruh da ruhlar âleminde, hayal misal âleminde, hafıza levh-i mahfuzdan haber vermektedir.¹⁵⁶ Demek ki insan sadece beş duyu ile algıladığımız bu âlemi değil, metafizik âlemin de küçük bir özetidir. İnsan bu yönüyle âlemi misal gibi neredeyse algılanması mümkün olmayan metafiziksel âlemlerin de bir delili olma özelliğini taşımaktadır. Konuyu özetleyecek olursak insanın kâinatın özü ve özeti olduğunu Nursi şu üç gerekçeyle temellendirmektedir.

1. Hakikat-ı Muhammediye (sav) cihetiyle insan şu yaratılış ağacının¹⁵⁷ hem asıl çekirdeği hem de meyvesi olduğundan bütün kâinatı özü ve özeti olmuştur.
2. Âlem ve içindeki her bir âlem farklı esmanın tecelligahıdır. İnsan ise hem ismi azamın hem de bütün isimlerin en azami tecellisini taşıdığından bütün âlemleri kendisinde toplamıştır.
3. İnsan bedensel ve ruhsal olarak sahip olduğu aza, alat; letaif, maneviyat; havas ve hissiyatla yani kısaca donanımıyla ile bütün âlemlerden birer numuneye sahip olduğundan kâinatın küçük bir örneği olmuştur.

Bu bağlamda her bir âlemin hatta her bir eşyanın "Zorunlu Varlık'ın" bir delili ve esmasının bir aynası olma özelliğini taşıdığını söyleyebiliriz. İnsan ise Zorunlu Varlık'ın en büyük delili ve esmasının en kapsamlı aynası olduğunu söyleyebiliriz. Bu da kendini bilen Rabbi'ni bilir hakikatine göndermede bulunmakta ve bilmenin şüphesiz eğitimle mümkün olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla diyebiliriz ki hem İslam düşünce geleneğinde hem de Nursi'nin eserlerinde bir metot olarak insanın Rabbini tanınması için enfüsi tefekkür eğitimine tabi tutulması onun özsel olarak eğitilebilir bir varlık olduğunu göstermektedir.

¹⁵⁵Nursi, *İşarat-ül İcaz*, 19.

¹⁵⁶ Nursi, *Lemalar*, 409.

¹⁵⁷ Zerreden şemse, ferşten arşa, dünyanın başlangıcından ahiretin en sonuna kadar dal ve budak salan yaratılış ağacı aslında varlığı başkasının varlığına muhtaç olan daire-i mümkinattır. Nursi, *Sözler*, 149.

Ontolojik olarak insan âlemin ya da âlemlerin özü, özeti ve varlık sebebi olduğu gibi epistemik olarak da insan âlemin varlık sebebi ve yaratılışın odak noktasında yer almaktadır.

Yaratılan bütün mahlûkat içerisinde insanı merkeze alıp ona özel bir kıymet ve mana yükleyen Nursi, onu kâinatın varlık sebebi ve kayyum değeri olarak nitelendirmektedir.¹⁵⁸ Çünkü ona göre evrendeki bütün mahlûkatın varlığı insan ile ilişkilendirilmiş ve insana bağlanmıştır. Kâinata gerçekleşen bütün hadiseler ve o hadiselerin kaynağı olan kanunlar insan odaklı işlemektedir.¹⁵⁹ Çünkü kâinata dikkatle baktığımızda her şeyin insan için çalıştığını ve insanın ihtiyaçlarına cevap verecek bir şekilde hazırlandığını görmekteyiz. Mesela bitki ve hayvanların insanın ihtiyaçlarını karşılaması ve insanla anlam kazanması bu durumun bir örneğidir. Ayrıca evrendeki her bir varlığın aslında insanın emrine teshir edilmiş bir vaziyette görünmesi ve davranması kâinattan maksadın insan olduğunu göstermektedir.¹⁶⁰ Yani nasıl ki ağaçtan maksat meyvesi ise yaratılış ağacının meyvesi de insan olduğundan kâinattan maksat da insandır. Yani insan olmasaydı kâinata olmazdı. Diğer önemli bir husus da kâinatın devamı da insana bağlıdır. Yaratılış ağacının meyvesi olarak insan; iman, marifetullah, ibadet ve şükürle canlılığını devam ettirmezse yani insan yaratılışın meyvelerini göstermezse kâinatın varlığını devam ettirmesinin amacı ortadan kalkar, kıyametin kopmasına neden olur. İnsanın kâinattaki bu konumunu fark etmesi ve bunun sonucunda iman, marifet, ibadet¹⁶¹ ve şükür¹⁶² gibi vazifeleri yerine getirmesi elbette talim ve terbiye ile mümkündür. Bu durum da insanın mahiyet itibarıyla eğitime açık olmasını zorunlu kılmaktadır.

Kâinat insan ile kıymet bulmaktadır. Bu kıymetin farkına varmak da insanı keşfetmekle mümkündür. Esasen insanın keşfedilmesi de onun Allah ile olan ilişkisine bir vurgudur. Nursi'nin ifadesiyle onun Rahman suretinde yaratılmış olmasını fark etmektir. Dolayısıyla İnsanın bu aşamadaki konumu oldukça değerlidir. Çünkü onun konumu doğrudan Allah ile olan ilişki ile anlam bulmaktadır. Sufi düşüncede yaygın olan bu telakki Nursi'nin insanı âlemde konumlandırışına da yansdığı görülmektedir.

Modern dönemde insana dair yapılan tanımlamalara ve konumlandırmalara aykırı bir insan anlayışı ortaya koyan Nursi, onu ne sadece doğa ile özdeşleştirmekte ne de onu bu

¹⁵⁸ Nursi, *Lemalar*, 406.

¹⁵⁹ Nursi, *Lemalar*, 399.

¹⁶⁰ Nursi, *Tarihçe-i Hayat*, 378.

¹⁶¹ Nursi, *Şualar*, 100.

¹⁶² Nursi, *Lemalar*, 220.

gerçeklikten kopartmaktadır. Nursi insanı mikro kâinat ölçeğinde değerlendirip onu bu ölçekte bir fihriste olarak konumlandırmaktadır. Buradan hareketle de Allah ile olan ilişkisi üzerinden esas konumunu tayin etmektedir. İnsanın bu yapısı onun özünü teşkil etmesi bakımından oldukça değerlidir. Bilhassa insanın eğitilebilir bir varlık olması onun özsel bir özelliği olduğunu da açığa vurmaktadır.

2.4. VARLIK HİYERARŞİSİNDE İNSANIN KONUMU

İslam varlık tasavvurunda, varlıkların bir derecelendirmeye tabi tutulup ona göre sıralanması bir hakikat olarak önümüzde durmaktadır. Ancak bu derecelendirme varlıkların yaratılışla birlikte sahip oldukları niteliklere göre en değerliden en değersiz doğru yapılan bir sıralama değildir. Bu sıralama varlıkların mahiyeti, ilmi ve ameli özellikleri dikkate alınarak yapılmaktadır. Yani İslam düşünce geleneğinde Varlıklar, ontolojik özellikleri yanında sahip oldukları epistemolojik düzey ve pratik anlamda sergilemiş oldukları eylemlere göre değer alır ve bu değere göre da Varlık hiyerarşisindeki yeri belirlenir.¹⁶³

İslam düşüncesinde Vacib Varlık olan Allah'ın konumu tartışmasız bir şekilde Varlık mertebelerinin en üstündedir. Hiçbir varlık hiçbir zaman hiçbir şekilde bu mertebeye çıkamaz. Daha sonra ise mümkinat denilen varlık âlemi ise yani varlığı Vacib'in varlığına borçlu ve bağlı olan bütün varlıklar ise Zorunlu Varlık'la ontolojik, epistemik ve ameli olan bağına göre derecelendirilir. Yani Nursi düşüncesinde bir varlığın değeri şu üç özelliğe göre değişmektedir.

¹⁶⁴

1. Herhangi bir varlığın değerini öncelikle Ontolojik olarak Allah'ın isim ve sıfatlarına mazhar ve muzhir olabilme istidatının keyfiyeti belirlemektedir.¹⁶⁵
2. Bir varlığın değerini belirleyen ikinci faktör ise en yüce Varlık olan Allah'ı epistemolojik olarak tanıyabilecek akıl ve idrake sahip olmaktır. Sahip olduğu akılla ma'rifetullah'taki bilgi seviyesi o varlığın değerini belirler.¹⁶⁶
3. Allah yaratıcı ve bütün kemal sıfatlarla muttasıf olduğundan en doğrun yaşam biçimini de O belirler. Bundan ötürü bir varlığın değerini belirleyen diğer önemli bir husus Yaratıcı'nın öngördüğü bir yaşam sürmedeki başarısıdır.¹⁶⁷

¹⁶³ Alper, *Varlık ve İnsan Kemalpaşazade Bağlamında Bir Tasavvurun Yeniden İnşası*, 135.

¹⁶⁴ Nursi, *Sözler*, 346.

¹⁶⁵ Nursi, *İşarat-ül İcaz*, 19.

¹⁶⁶ Nursi, *Mektubat*, 243.

¹⁶⁷ Nursi, *Sözler*, 133-134.

Nursi öncelikle mahlûkatı ontolojik olarak sınıflandırır. Daha sonra ise bu ontolojik özelliklerin getirdiği olanakların işlenme biçimine ve düzeyine göre onları derecelendirir. Ona göre Cenab-ı Hak iyilik ve kötülük açısından nötr olarak hayvanları, iyilik yapmak dışında kötülük yapma imkânına sahip olmayan melekleri, tamamen kötülük yapma mahiyetinde olan şeytanları yaratmıştır. Bu üç türün özelliklerini mahiyetinde taşıyıp sınırsız bir şekilde kuvve-i aklıye, şeheviye ve gadabiye¹⁶⁸ ile donatılarak yaratılan hem iyiliği hem de kötülüğü yapabilecek güce ve olanağa sahip olarak da insanı yaratmıştır¹⁶⁹ İnsanın bu varlık alanındaki kıymetini belirleyecek olan şey ise kendisine verilen bu kuvveleri kullanma ölçüsüdür. Yani yaratılış itibarıyla insana sınırsız olarak verilen, akıl, şeheviye, gadabiye ve diğer kuvvelerin peygamberler aracılığıyla gönderilen ilahi ölçülere göre sınırlandırılıp tefrit ve ifrattan azada olarak bunların vasat ölçüsünde kullanılmasıdır. İnsanın bu ölçüyü tutturmadaki başarısı onun varlık hiyerarşisindeki yerini belirler. Eğer insan bu çabasında aklını ve diğer iki kuvvesini yaratılışının amacına uygun olarak kullanırsa melekleri de geriye de bırakıp en üst mertebedeki yerini alır. Ancak insan bu kuvvelerini maksadının aksine kullanıp yaratılış amacından sapıp, kötülüklerin kaynağı haline getirirse hayvandan daha aşağı bir seviyeye düşürür. İnsanın hayvan ve meleklerle hem ortak hem de farklı özellikleri vardır. İnsanlar, Allah'ı tanımak ona iman edip ibadet etmek, O'nun âlemde görünen Rububiyet'inin saltanatını müşahade etmek, mahlûkatın ibadetini anlayıp kendi namına Cenab-ı Hakk'a sunmak gibi yönlerle meleklerle benzer. Hatta insan, bu açıdan meleklerden daha istidatlıdır. Ancak meleklerden farklı olarak insanda şerre meyilli nefsin bulunması, insanı çok önemli manevî yükseliş ve düşüşe aday kılmıştır. Bu durumda potansiyel olarak çift yönlü yaratılan insan şeytana ve nefesine yenik düştüğünde Firavunlar ve Ebu Cehiller kadar alçaldığı gibi, nefis ve şeytanı dinlemeyip Allah'ın emirlerine itaat etmek suretiyle de enbiya ve evliyalar mertebesine de çıkmaktadır. Bu durum da manevi yükseliş de melekleri bile geride bırakabilmektedir. Çünkü meleklerin şerre kabiliyeti olmadığından dereceleri tek düzedir. Manen terakki ya da tedenni şansları yoktur. Bu bakımdan insan, meleklerden farklı bir mahiyete sahip ve daha üstün makamlara adaydır.¹⁷⁰ Bunun sağlanması da şüphesiz insanın

¹⁶⁸ İnsanın, yaşamını sürdürebilmesi için Allah tarafından üç ana kuvve ile donatılmıştır. Bu temel kuvveler şunlardır:

- a) Kendisine yararlı olan şeyleri celp etmek için kuvve-i şeheviye (şehvet duygusu).
- b) Zararlı ve faydasız olan şeylerden korunmak için kuvve-i gadabiye (şiddet duygusu).
- c) Doğru ile yanlış, yararlı ile zararlıyı birbirinden temyiz edebilmek için kuvve-i aklıye (akıl).Bk Nursi, *İşarat-ül İcaz*, 26.

¹⁶⁹ Nursi, *İşarat-ül İcaz*, 294.

¹⁷⁰ Nursi, *Mektubat*, 43.

eğitime açık olmasına bağlıdır. Çünkü onu söz konusu mertebeye çıkaracak olan marifetullah ve ibadettir. İnsan bunu hazır olarak doğadan almadığına ya da yaratılıştan sahip olduğu vasıflar olmadıklarından kendisini ve fiziki âlemi aşan ilahi bilgiyi ve bunun gerektirdiği yaşam biçimine elbette eğitimle kazanmaktadır. Sonuç olarak diyebiliriz ki insanın mahlûkat içerisinde en yüksek mertebede yer almasını sağlayan en önemli olanağı eğitimle imkânına sahip oluşudur.

Nursi düşüncesine göre insan sadece düşünen bir hayvan değildir. Hayvanla ne kadar ortak yönleri varsa da insan mahiyet olarak hayvandan ayrılmaktadır. Yani hayvan ile insan arasında bir derece farkı olmasının ötesinde mahiyet farkı vardır. Başka bir değişle insan hayvanın olgunlaşmış biçimi değildir. İnsan kendisine özgü faklı ve üstün meziyetleri olan bir varlıktır. İnsan, bedensel olarak eğilip bükülebilmesinden ötürü hayvanlardan üstün olmakla birlikte, insanın diğer canlılardan asıl üstünlüğü sahip olduğu maddi ve manevi cihazatıdır. İnsanın inan latifeleri, mevcudatı ve olayları tefekkür edip analiz ve sentez yapan aklı, müşahede ettiği, öğrendiği her şeyi kaydeden hafızası, fakrını ve acizliğini hissedip edip Rabbi'ne yönelen vicdanı, plan yapma, karar verme ve uygulama özelliklerini taşıyan iradesi ve daha nice maddi ve manevî cihazları, kabiliyetleri onu hayvandan faklı ve üstün kılmaktadır. İnsanın hayvanlardan ve diğer varlıklardan farklarını şu şekilde sıralayabiliriz:

- a. İnsanın mahiyeti alidir, değeri yüksektir, gelişim ve tekâmül seyri nihayetsizdir. Hayvanatın ise mahiyetleri cüzidir, değeri kişiseldir, olgunlaşması sınırlı bir ve iki yönlüdür. "İnsanın her bir ferdi, hayvanların bir nev'ine mukabil gelebilecek bir külliyet ve camiiyete sahiptir."¹⁷¹ Bu mükemmelliğin ve kuşatıcılığının sebebi hayvanların aksine insana doğuştan verilen duygulara ve kabiliyetlere fitri olarak herhangi bir sınırın çizilmemiş olmasıdır. İnsana verilen bütün duygu ve yetiler iki uçlu olarak sonsuza doğru açılabilme potansiyeline sahiptir. İnsanın bu yönü onu nihayetsiz yükselişe ve düşüşe aday kılmıştır.¹⁷²

Yaratıcı, insanın kuvvelerine, yeteneklerine, hissiyatlarına yaratılıştan bir hat tayin etmemesi; insanı tamamen başıboş bıraktığı anlamına gelmez. Zira gönderdiği kanunlar ve elçilerle onlara bir sınır çizilmiştir. İnsanı, kuvvelerini, yeteneklerini, hissiyatlarını, cüz'i iradesini kullanarak helal dairesinde kullanmakla sorumlu tutmuştur. Bu da insanın eğitime açık olduğunu ve eğitilmesi gerektiğini göstermektedir.

¹⁷¹ Nursi, *Lemalar*, 133.

¹⁷² Nursi, *Mektubat*, 340.

- b. İnsanın hem kendisine hem de kendisi dışındaki varlıklara, olaylara dönük anlayışı kuşatıcı ve derinliklidir. Düşünebilmesinden ötürü eşyayı ve hadiseleri analiz etme ve sentezleyebilme kabiliyetine sahiptir. Var olan bir şeyi parçalarına ayırabilir ya da inşa yoluyla var olan malzemelerden yeni bir şey üretebilir. Yani bir şey yapmak için lazım olan malzemeleri bir araya getirip, planlayıp birleştirip yeni bir eşyayı yapabilir. Meselâ bir masanın yapılması için gerekli olan çivi, tahta, demir gibi lüzumlu şeyleri bir araya getirir ve bir sıra yapar. Hâlbuki hayvanın görüş ve anlayışı sınırlıdır. Analiz ve sentez yeteneği yoktur. Eşya arasında ilgiyi kurup onlardan bir sonuç çıkaramaz. Ya da yeni bir ürün oluşturamaz.¹⁷³
- c. İnsanın geçmiş ve gelecek zamanlara nüfuz edebilecek bir anlayışa sahiptir. Zira insanın akıl ve fikir sebebiyle sadece bulunduğu ânla değil, geçmiş ve gelecek zamanlarla da münasebeti vardır. Bundan dolayı acısı da zevki de endişesi sadece o anla sınırlı değildir. Hâlbuki hayvanların elem ve lezzetleri anlıktır. Akılları olmadığı için geçmiş ve gelecek zamanları düşünemez ve arasındaki irtibatı kuramazlar.¹⁷⁴ Bunun dışında insanın geçmişle olan bağlantısı onun gelecekte nasıl davranması gerektiği konusunda bir alt yapı oluşturur ve geleceğini inşa etmeyi sağlar. Ferdi olan bu özellik türe transfer edildiğin de beşeriyetin bütün birikiminin kaynağının aslında geçmiş ve geleceğe olan nüfuzunda ve geçmişi geleceğe taşımasında yatmaktadır. Bu da ayrıca insanın hayvanlardan farklı olarak tarihsel ve kültürel bir varlık olduğunu göstermektedir. Bu farklarla birlikte insanın sosyal bir varlık¹⁷⁵ olması, aile kurması¹⁷⁶ da onun hayvanlardan ayıran temel özelliklerdendir. Bütün bu özellikler aslında insanın bir olanaklar alanı olduğunu ortaya koymakta ve bu olanakların ortaya çıkması için de insanın eğitime açık bir varlık olduğuna delalet etmektedir.

Nursi'nin düşüncesine göre insanın diğer varlıklar arasındaki konumunu ve derecesini tespit etmek için yaptığımız çalışmaları toparlayacak olursak insan, melek ve hayvan aralığında gelip giden bir varlıktır. Hayvani yönleri ile meleki meyilleri daimi bir mücadele, mücadele halindedir. Maddi ve manevi yönleriyle bir bütün olarak insan; şeytani nitelikler, bitkisel, hayvansal özellikler ve meleki meziyetler taşımaktadır. İnsanın kötülüğe, isyana meyilli olması şeytani, beslenmesi ve çoğalması bakımından bitkiyi, hareket etmesi bakımından hayvanı, marifet, ibadet, şükür ve hamdıyla da melekleri hatırlatır. Bunlardan hepsinden öteye insanın asıl hüviyeti ve varlık nedeni akıyla hakikatlere nüfuz eden, fiziki

¹⁷³ Nursi, *Mesnevi-i Nuriye*, 207.

¹⁷⁴ Nursi, *Mesnevi-i Nuriye*, 207.

¹⁷⁵ Said Nursi, *Muhakemat* (İstanbul: RNK Neşriyat, 2006), 113.

¹⁷⁶ Nursi, *Şualar*, 224.

âlemi aşabilen idrak yetisidir. İnsan bu yetiyle Aşkın olan Varlığı tanınması, ona iman edip ibadet etmesi onun insanlaşmasını hatta meleki bir seviyeyi kazanmasını sağlar. Elbette bu vasıfları kazanmak ve bu dereceğe çıkmak eğitim sonucunda gerçekleşecek hususlardır. Bu da insanın mukadder olan kemalatına¹⁷⁷ ulaştırılan asıl etkenin insanın eğitime açık olarak yaratılmasıdır.

2.5. İNSAN VE EBEDİYET İLİŞKİSİ

Âleme ve insana bütüncül olarak yaklaşan Nursi kâinatta mutlak anlamda bir yokluğun mümkün olmadığını belirtmektedir.¹⁷⁸ Ona göre her bir mahlûk ya manasıyla ya ruhuyla ya cismiyle ya da insan gibi bütün yönleri ile ebedi olarak varlığını devam ettirecektir. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi müellife göre eşyanın mahiyeti esmanın gölgeleridir. Eşyanın hakikati ise esmanın tecellileridir. Nursi'nin düşüncesinde esma baki olduğundan esmanın aynaları hükmünde olan mahlûkat da bakidir. Elbette her bir eşya -mahiyeti gereği- farklı yönleriyle bekaya mazhar olmaktadır. Kimi mahlûkat anlamıyla kimisi ruhuyla kimisi de insan gibi hem ruhu hem de cesediyle bekaya mazhar olacaktır. Biz konumuz gereği ne diğer mahlûkatın nasıl bekaya mazhar olduğuna değineceğiz ne de insanın haşirinin cismani ya da ruhani olacağı ile ilgili tartışmalara gireceğiz. Burada asıl meselemiz insanın mahiyetinin ebediyetle olan ilişkisini irdeleyip en temel arzusu olan ebedi saadeti kazanmak olduğunu vurgulamak bu yönüyle eğitime açık bir varlık olduğuna göndermelerde bulunmaktadır.

Bir fikir işçisi edasıyla insanı eserlerinde işleyen Nursi'nin insanla ilgili en çok vurguladığı konulardan biri de onun ilahi isimlerin en azami mertebesine ve İsm-i Azam'a mazhar olmasından ötürü esmanın en kapsamlı ve kuşatıcı bir ayna özelliğini taşımasıdır. İşte bu aynanın fani olması mümkün değildir. Çünkü Nursi'nin ifadesiyle "Bâkînin âyine-i zîsuuru, bâkî olmak lâzım gelir."¹⁷⁹ Bundan ötürü de insanın mahiyetinde derç edilen bütün duygular, istidatlar, kuvvelerin yüzleri potansiyel olarak ebediyete dönüktür. Ancak ebediyetle kendilerini gerçekleştirir. Zira insan bütün duyguları ve istidatlarıyla ebediyeti istemektedir. Nursi'ye göre insanın bütün duyguları, istidatları, latifeleri, sonsuzluğa dönüktür. İnsan bütün duyguları ve hissiyatlarıyla, bu geçici hayatın ötesinde, daimi bir yaşamı ister. Ona göre sonsuzluk insanda özsel bir niteliğe sahiptir. O bu düşüncesini şu ifadelerle dile getirmektedir. Nursi bu hakikati insanın iki duygusunu konuşarak dikkate sunar: Aklın küçük bir

¹⁷⁷ Nursi, *İşarat-ül İcaz*, 163.

¹⁷⁸ Nursi, *Mektubat*, 63.

¹⁷⁹ Nursi, *Lemalar*, 425.

hizmetkârı olan hayali ve şuurlu ve uyanık olan vicdanın sesi dinlenildiğinde beka beka diye haykıracaklarını, his ve heves ve “tevehhüm-ü ebediyet”¹⁸⁰ karışmamak şartıyla Cehennem de olsa sonsuz yaşamayı arzu ettiklerini ifade eder.¹⁸¹ Bu hakikati hayatındaki şu anektot örneklendirmektedir: "Küçüklüğümde hayalimden sordum: Sana bir milyon sene ömür ve dünya saltanatı verilmesini, fakat sonra âdeme ve hiçliğe düşmesini mi istersin? Yoksa bakî fakat âdi ve meşakkatli bir vücudu mu istersin? dedim. Baktım, ikincisini arzulayıp, birincisinden âh! çekti. Cehennem de olsa bekâ isterim.”¹⁸² dedi.

İşte bu istidatlar, duygular ve kuvvelerden dolayı insanın bekaya uzanmış arzuları ve âlemi kuşatan fikirleri ve sonsuz mutluluğa dönük istekleri vardır. İnsanın içinde yaşadığı bu fani ve dar olan dünya, insanın ebedi yaşama arzusuna cevap verememekte ve insanın istidat ve kabiliyetlerini bütün yönleriyle kuvveden fiile çevirebilmesine imkân tanımamaktadır.¹⁸³ Bundan ötürü insanın içinde yaşadığı bu âlem, insan için bir misafirhane olup, kabiliyetlerini inkişaf ettirip onun Cennet’e layık olmasını sağlayan bir mektep bir imtihan salonu pozisyonundadır. Nursi’ye göre insanın bu şiddetli ebedi yaşama arzusu; günahlarla, cehaletle, dünyanın cazibesıyla ve en önemlisi de -Nursi’nin ifadesi ile-“tevehhüm-ü ebediyet, tevehhüm-ü beka”¹⁸⁴ diye nitelendirilen his yanılıyla körelmekte, bütün hissiyatıyla insan bu kısa ve geçici olan dünya hayatına odaklanmaktadır. Bu durum da elmas gibi olan ebedi saadeti kazanabilecek istidat ve duygularının cam parçası hükmündeki dünya saadetine harcamasına sebep olmaktadır.

¹⁸⁰ Nursi’ye göre insanın Allah’a ve ahirete inanmadan yaşamlarından zevk alıp mutlu olmaları mümkün değildir. Çünkü insan fani ve geçici olan mevcudatı sevmez, yaşadığı anlar üzerindeki fanilik damgası onun hazır olan zevkini bozmaktadır. Fakat insan his yanılı olarak fani olan mevcudata tevehhümü ebediyetle beka süsü vermekte onları bu hisle sevip yaşamından zevk alabilmektedir. Bunun sebebi ise insanın fitratında öyle bir latife var ki neye temas etse ona beka rengini verebilmektedir. Bk. Nursi, *Mesnevi-i Nuriye*. Yani o latife fani olan eşyayı ve anları baki olarak insana tevehhüm ettirip, insanın o fani mahlûkatı ve anları sevmesini sağlamaktadır. Ancak unutulmamalıdır ki bu bir his yanılıdır, gerçek olan onların fani olmasının farkında olup ebedi saadet için çalışmak gerekiyor. Bundan dolayı da Nursi şöyle uyarmaktadır: “Ölüm sekeratı uyandırmadan evvel uyanın.”

¹⁸¹ “Mesela, aklın bir hizmetkârı ve tasvircisi olan kuvve-i hayaliyeye denilse ki, 'Sana bir milyon sene ömürle saltanat-ı dünya verilecek; fakat âhirde mutlaka hiç olacaksın.' Tevehhüm aldatmamak, nefis karışmamak şartıyla, 'Oh' yerine 'Ah' diyecek ve teessüf edecek. Demek, en büyük fâni, en küçük bir alet ve cihazat-ı insaniyeyi doyuramıyor. Nursi, *Sözler*, 95. “İnsanın fitrat-ı zîşuuru olan vicdanı, saadet-i ebediyeye bakar, gösterir. Evet, kim kendi uyanık vicdanını dinlerse "Ebed! Ebed!" sesini işitecektir. Bütün kâinat o vicdana verilse ebede karşı olan ihtiyacının yerini dolduramaz. Demek o vicdan, o ebed içi mahlûktur.” Bk. Nursi, *Sözler*, 574.

¹⁸² Nursi, *Şualar*, 220.

¹⁸³ Nursi, *Muhakemat*, 36.

¹⁸⁴ Nursi, *Lemalar*, 19.

İnsanın kendini gerçekleştirme için öncelikle kendisinde ontolojik olarak bulunan ebediyet duygusunu fark etmesi gerekmektedir. Bu da iki faaliyetle mümkündür. Birincisi bu duyguyu körelten tevehhümü ebediyet gibi olumsuz etkenlerin farkında olmak ve bunlardan etkilenmemek için gerekli önlemleri almaktır. İkincisi de insana ebedi yönünü gösterecek, ona kabiliyetlerini inkişaf ettirecek bilgi dünyası ile tanışmaktır. Bu iki faaliyet¹⁸⁵ neticesinde insanın ancak eğitimle kendi potansiyelini keşfedebileceğini ve yine eğitimle çekirdek hükmündeki kabiliyetlerin çürümesine sebep olan olumsuz etkenleri ortadan kaldıracabileceğini göstermektedir.”¹⁸⁶ Nursi'nin insanı ebed ile ilişkilendirmesinin arka planında onun yaratıcısıyla olan ilişkisini de açığa çıkarmaktadır. Ontolojik ve epistemik temellendirmelerle beraber insan psikolojisinin de ebediyet olan ilişkisi üzerinden bir anlatım sergileyen Nursi bu bağlamda insan davranışlarının şekillenmesinde ahiret inancının etkisi üzerinden ebediyet teorisinin de insan davranışları üzerindeki etkisine de değinmektedir. Buradan hareketle insanın eğitim imkânına kişideki ebediyet duygusunun etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Kısaca bir olanaklar hazinesi olan insanın kendini gerçekleştirme ve sonsuz saadete ulaşma olanağını fark edip yakalaması ancak eğitimle mümkündür. Bu durum da insanın eğitim imkânını hatta eğitilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

¹⁸⁵ Nursi'ye göre terbiye iki yönlüdür: 1. Zararları def etmek, 2. Menfaatleri için de destek olmak, yardım etmek. Nursi, *İşarat-ül İcaz*, 21.

¹⁸⁶ Bediüzzaman, *Sözler*, 525.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAİD NURSI'NİN DÜŞÜNÇESİNDE İNSANIN EĞİTİM İMKÂNI

Said Nursi, insanı bir bütün olarak değerlendirmektedir. Onu hem ontolojik hem epistemik hem de teolojik bir bakış açısıyla ele aldığı gibi insanı psiko-sosyal bir varlık olarak da işlemektedir. Geniş bir yelpazede insanı tahlil eden Nursi, aynı zamanda insanın eğitim imkânını sahip olup olmadığı tartışmasına da değinmekte ve insanın eğitime açık bir varlık olduğunu savunmaktadır. O bu düşüncesini birçok yönden temellendirirken Kuran ve Sünnet merkezli bir yaklaşım sergilemektedir. Bu bölümde sergilenen bu düşünceleri serimlemeye çalışacağız.

Birinci ve ikinci bölümde insanın neliğini genelde düşünce tarihi içerisinde, özelde ise Nursi'nin düşüncesinde tartıştığımız da insanın mahiyeti itibariyle cami ve ulvi bir varlık olduğu görülmüştü. Bu camiiyeti ve ulviliğini işlerken insanın âlemle ilişkisine ve birçok yönüne dikkat çekilmişti. İnsanın yaratılış ağacının çekirdeği ve meyvesi, kâinatın özü ve özeti, yeryüzünün halifesi, esmaya en kapsamlı ve kuşatıcı bir ayna, hem iyiliğe hem kötülüğe meyilli, aciz, zayıf, fakir, kusurlu, iradeli, şuurlu, akıllı, sosyal, kültür üreten, tarihsel, inanan, ebediyete âşık, kuvvelerinin sınırsız olduğunu vurgulandı. Bu sahip olduğu özellikleri sayesinde aslında her fırsatta insanın eğitime açık bir varlık olduğunu dikkate sunuldu. O aslında sahip olduğu olumlu ve olumsuz özelliklerinden anlaşılıyor ki eşref-i mahlûkat olma kıymetini doğuştan hazır olarak almamaktadır. Her ne kadar insan ahseni takvim suretine yaratıldıysa da aynı zamanda esfel-i safiline de düşmüştür. Her ne kadar mükerrem olarak dünya gönderildiyse de bir o kadar da zalim ve cahil olarak nitelendirilmiştir. Her ne kadar esmanın en kapsamlı ve kuşatıcı aynası ise de bu esmaya mazhar olmakla birlikte muzhir olamıyorsa ya da esmayla olan bağına göremiyorsa esmanın önündeki en büyük perde olmaktadır. Bu durum aslında insanın iki uçlu olarak yaratıldığı, bu dünyaya “ham biyopsişik yeteneklerle”¹⁸⁷ gönderildiğini bize göstermektedir. Bütün bunlar insanın bir olanaklar hazinesi olduğunu göstermekte, eğitime açık olduğunu ve eğitilebilir olmanın onun özsel bir özelliği olduğunu belirginleştirmektedir. Dolayısıyla insanın potansiyelini gerçekleştirme ve kendisi için tayin edilen “mukadder kemalatına”¹⁸⁸ ulaşması için eğitim sürecinden geçmesi ya da Nursi'nin ifadesi ile “ilim ve dua vasıtasıyla tekemmül”¹⁸⁹ etmesi gerekmektedir.

¹⁸⁷ Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, 273.

¹⁸⁸ Nursi, *İşarat-ül İcaz*, 163.

¹⁸⁹ Nursi, *Sözler*, 339.

Öncelikle Nursi insaniyet şartını imana¹⁹⁰ bağlamaktadır. Bu yönüyle de hayvanlardan ayrıldığını ifade etmektedir. Hayvanların hazır bir formatta dünyaya gönderildiğini eğitime ihtiyaç duymadıklarını ve görevlerinin de ona göre belirlendiğini ifade eden Nursi, insanın format olarak niçin eğitilebilir olarak dünyaya gönderildiğine dikkat çekmektedir. Ona göre insan bu dünyaya taallümle tekemmül¹⁹¹ etmek, dua ile ubudiyet etmek için gönderilmiştir. Nursi'nin temel iddiası insanın eğitilebilir bir varlık olmasıdır. Öğrenen, gelişen bir varlık olan insan, bu yönüyle de diğer varlıklardan ayrılmaktadır. Buradaki temel soru; insan niçin diğer varlıklardan farklı olarak eğitilebilen ve öğrenebilen bir varlıktır? Ona göre insanın bu yönünün varlığı öğrenebilme kabiliyetinin olması onun yaratıcı ve kâinat ile ilişki kurup insanı kâmil olma çabasıdır. Sürekli bir olgunlaşmaya doğru mesafe almasıdır. Bu mesafe de ancak yaratıcının bilgisine erişmek, onu tanımak ve bilmek ile kat edilebilir. Buradaki yaratıcının bilgisinin mahiyeti insanın tekâmülü açısından oldukça önemlidir. İlk vahiyden günümüze kadar gelen süreçte İslam düşüncesinde bilgiyi karakterize eden şey insanı yaratıcısıyla iletişime geçirecek türden olmasıdır.¹⁹²

3.1. EĞİTİMİN ONTOLOJİK İMKÂNI: BEDIÜZZAMAN'IN TEKEMMÜL KAVRAYIŞI

Âleme, varlık dünyasına ve insana bütüncül bir yaklaşımla bakan Nursi, aslında her şeyi esmanın bir tecelligahı olarak görmektedir. Eşyanın bu tecelligah olma yönü ise onun yaratılış amacını oluşturmaktadır. Bu bağlamda her bir mahlûkun yaratılış amacını yakalaması için o varlığa kendi kabiliyeti ve potansiyeline göre ulaşabileceği bir kemal noktasının Cenab-ı Hak tarafından belirlendiğini düşünen Nursi, kemal noktası diye ifade edilen olgunluğa erişmek için de her varlığın mahiyetine o noktaya doğru bir meyil verildiğini ifade etmektedir. Mesela Nursi'nin düşüncesine göre bir elma çekirdeğinin kemal noktası onun ağaç olup meyve vermesidir. Bu kemal noktaya ulaşma sürecinde geçirdiği bütün evreler Allah'ın rububiyeti'nin ve birçok isminin tecellisiyle gerçekleşmektedir. Bu tecelli sayesinde söz konusu varlığın kendini gerçekleştirme için ihtiyaçları karşılanmakta ve onu engelleyecek

¹⁹⁰ Nursi, *Sözler*, 338.

¹⁹¹ Nursi'nin tekemmül kelimesini tekamül kelimesine tercih etmesinin sebebi tekemmül kelimesinde kişinin kendisini zorlayarak kemale erme söz konusudur. Çünkü tekemmül fiili sülasi yani kök harfleri üç olan fillere iki harf ilave edilen fiil kalıplarının dördüncü babından elde edilir. Tefil babı fillere iki harf ilave edilen fiil kalıplarının dördüncü babından elde edilir. Genelde alındığı babın fillerini dönüşlü yapmak için kullanılır. Bk. Hasan Akdağ, *Arap Dil Bilgisi* (Konya: Tekin Yayınevi, 1997), 143.

¹⁹² Ahmet Özalp, "Din Eğitimi Bağlamında İnsanın Kutsalla İlişkisinin Araçları Olarak İslam Düşüncesinde Bilginin Kaynakları", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/24 (2020).

zararlardan korunmaktadır. İşte bunu sağlayan ise ilahi terbiyedir.¹⁹³ Bu Rabbani terbiyenin tecellisinde insan dışındaki mahlûklar mahiyeti gereği pasif durumdadırlar. Zira iradeleri olmadıkları için yaratılış amaçlarını sergilemek ya da gerçekleştirmek için aktif anlamda herhangi bir eğitim sürecinden geçemezler. Nursi'nin ifadesi ile insan dışı varlıklar başka âlemde "tekemmül etmiş"¹⁹⁴ bir şekilde bu dünyaya hazır olarak gönderilir. Bu da onların aslında eğitime kapalı varlıklar olduğunu göstermektedir.

İnsanı ele alırken onun kâinat ile ilişkisini daima göz önünde bulunduran Nursi onu âlemin bir parçası olarak görür. Ve insanın bu âlem içerisinde daima ileriye dönük bir yapısının olduğunu ifade eder. Bu ilerleyiş insanın doğasında olan ve onun olgunlaşmasını sağlayan bir niteliğe sahiptir.¹⁹⁵

İnsan ise cüzi iradesi olduğundan yaşamında, yetiştirme sürecinde aktiftir ya da başka bir ifade ile bu âleme hazır olarak gönderilmediğinden eğitime açık bir varlıktır. Nursi insanın eğitim imkânına sahip bir varlık olduğunu onun yaratılış özellikleriyle ilişkilendirmektedir. İnsanın yapısal olarak doğumundan ölümüne kadar birçok noktada eğitime ihtiyaç duyulacak bir formatta dünyaya geldiğini, diğer varlıklarla mukayese yöntemini kullanarak temellendirme gayretindedir. Özellikle insan türüne en yakın formatta olan hayvanların gelişimleri ile insanın gelişiminin mukayesesini yaparak insanın eğitime açık bir varlık olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda Nursi, hayvan ile insanın dünyaya gelişindeki farklara dikkat çekerek eğitimin insana özgü bir hadise olduğunu belirginleştirmektedir. Ona göre herhangi bir hayvan dünyaya hazır olarak gönderilir. Yani çok kısa sürede ihtiyaçlarını karşılayabilecek, kendi hayatını idame edecek bir seviyeye gelir. Hayat kanunlarına alışır ve varlıklar dünyasındaki işlevini yerine getirir. İnsan ise hayata tamamen yabancı ve hazırlıksız olarak gelir. Son derece aciz ve noksan olarak dünyaya gönderilen insan, iki yılda ancak ayağa kalkabilir, on beş yaşına kadar ancak iyi ve kötüyü ayırt edebilir, yirmi yaşına kadar da ancak

¹⁹³ Nursi, *İşarat-ül İcaz*, 20. Buradaki terbiyeden kasıt en genel anlamıyla yetiştirmek, büyütme, fiziki ve biyolojik olarak olgunlaştırmaktır. Yoksa insana özgü olan kişinin kendini yetiştirmesi, gerçekleştirmesi anlamındaki eğitim süreci değildir. Dolayısıyla bütün varlıklar bu anlamda terbiye edilmektedir. İnsanın fiziki ve biyolojik olgunlaşması da belli bir ölçü de bu kapsamdadır. Bu anlamdaki terbiye de insan ve diğer mahlukat pasifdir.

¹⁹⁴ Nursi, *Sözler*, 339.

¹⁹⁵ İnsan ise; âlemin semerat ve eczasından olduğundan, onda dahi meyl-ül istikmalden bir meyl-üt terakki mevcuttur. Bu meyl ise telahuk-u efkârdan istimdad ile neşv ü nema bulur. Telahuk-u efkâr ise; tekemmül-ü mebadi ile inbisat eder. Tekemmül-ü mebadi ise; fûnun-u ekvanın tohumlarını sulb-ü hilkatten zamanın terbiyegerdesi bir zemine ilka' ile telkîh eder. O tohumlar ise tedricî tecrübeler ile büyür ve neşv ü nema bulur. Bk. Nursi, *Muhakemat*, 18.

ihtiyaçlarını karşılayabilir ve yaşamını devam ettirmek için de ömrünün sonuna kadar öğrenmeye¹⁹⁶ muhtaçtır.¹⁹⁷

İnsanla hayvanın dünyaya gelişindeki farkları; bir canlının eğitiminden, gelişiminden, kendisini yetiştirmesinden bahsedebilmek için onun işlenmemiş istidatlara, “ham biyopsişik yeteneklere”¹⁹⁸ sahip olması gerektiğini göstermektedir. Yani bir olanaklar alanı olması gerekir ki bu alanda bir gelişim sağlanabilsin. Nursi’ye göre insanın bu dünyaya gönderilmesinin sebebi onu bir olanaklar alanı olmasını sağlayan bu ham istidat çekirdeklerinin işlenerek insanın kemale ermesidir. İnsanı erzel ve eşref aralığında tutan ve ona hareket alanı oluşturan aslında işlenmemiş yetenek ve kabiliyetlere sahip olmasıdır. Nursi’ye göre bu işlenmemiş kabiliyetlerin hayat bulması, işlenmesi için bir hareketin, mücadelenin olması gerekir. Bu mücadele ve hareket ise şerler ve hayırların iç ççe olması ile mümkündür. Bundan ötürü de insanın mahiyeti hayır ve şer ile yoğrulmuştur. Bu durum aslında insanı sürekli bir mücadele içinde tutmaktadır.¹⁹⁹ Bu mücadeleyle kişinin olumlu olumsuz yönleri, kabiliyet ve yetenekleri ortaya çıkmaktadır. Bu süreçte insan, iradesini kullanma biçimine göre mücadeleyi ya kazanıp hedefe ulaşmakta ya da kaybedip hedeften tamamen uzaklaşmaktadır. Ancak burada iradesini kullanma yönünü tayin eden birçok içsel ve dışsal faktör vardır. İşte tam da burada eğitim veya eğitime açık olmak devreye girmektedir. Çünkü insanın davranışlarını tayin eden iradesidir. İradesini tayin eden kazandığı bakış açısı, sahip olduğu bilgi seviyesi ve nefis²⁰⁰ terbiyesidir. Nursi’ye göre insanın iradesinin kaynağında meyilleri var. Meyilleri ise iki uçludur. Bir ucu hayra bakar ve bu ucun yüzü Cennet’e dönüktür, insanı ala-yı illiyine çıkartır. Ancak bu yönüyle iradenin eli kısadır. İman, iyilik, ilim, ibadet, tefekkür ve dua ile güçlendirilmesi gerekir ki insanın kıymeti ortaya çıksın, kabiliyetleri ve yetenekleri inkişaf edip ona Cennet’e layık bir kıymet kazandırsın. İnsanın meyillerinin diğer ucu ise şerre bakar, şerrin işlenmesi kolay ve yokluk âlemine dönük olduğundan iradenin bu eli uzundur, Cehenneme kadar uzanır, insanı esfel-i safiline indirir. Bu yöndeki meyiller kontrol altına alınmaz ve güçsüzleştirilmezse insanın Cehennem’e ehil olacak bir vaziyete girmesine sebep olur. Bundan ötürü insanı şerre yönlendiren meyilleri,

¹⁹⁶ Öğrenmenin ve eğitimin insanın diğer özsel özellikleri gibi yaşam boyu devam ettiğini göstermektedir.

¹⁹⁷ Nursi, *Sözler*, 339.

¹⁹⁸ Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, 273.

¹⁹⁹ Nursi, *Mektubat*, 43.

²⁰⁰ Buradaki nefisten kasıt insanı kötülüğe yönlendiren, insanın şer yönünü oluşturan duyguların tümü, başka bir ifadeyle nefsi emmare.

“nefsi” tövbe ve istiğfar ile zayıflatılmalı ve kontrol altına alınmalıdır.²⁰¹Yapılacak bu terbiye faaliyeti insanın maddi ve manevi gelişiminin önündeki en büyük engellerden olan kötü duygular ve meyillerin hayra dönük olan meyillere baskın gelmesi engellenmiş olur. Görüldüğü üzere insanın kemale ermesini ve onu en yüksek mertebeye çıkmasını sağlayan insanın eğitime açık olmasıdır. Çünkü işlevsel anlamda eğitim, kişide yaratılış itibarıyla var olan bedensel ve ruhsal istidatları geliştirmek, kişinin bu istidat ve yönelimleri arasında sıhhatli ve eş güdümlü bir birliktelik sağlamaktır. İnsanda doğruya, güzele ve hayra yönelebilecek bütün yetenekleri bularak ortaya çıkarmak, yetişebileceği zirveye ulaşması için daima yönlendirmek, günümüz eğitim kavrayışının odak noktalarından birini oluşturur.²⁰²

Nursi'nin düşüncesine göre kaderden insanın mahiyetine kıymetli program ve kudretten de ehemmiyetli cihazat emanet olarak verilmiştir.²⁰³ Bu emanete hıyanet etmemek için onların yaratılış amaçlarına uygun olarak kullanılması gerekir. Aslında insana verilen her kabiliyetin, yeteneğin, duygunun, azanının, cihazatın ve latifenin hem iyiliğe, ebediyete, ahirete ve ubudiyete dönük hem de kötülüğe, dünyaya ve insanın nefesine bakan bir yönü vardır. İnsanın terakkisinin ya da tedennisinin püf noktası kendisine verilen bütün yeteneklerin, kabiliyetlerin, duyguların, azaların ve cihazatın kullanılma biçimidir.²⁰⁴ Hayra ebediyete, ibadete ve Marifetullah'a bakan yönün işletilip inkişaf ettirilmesi, diğer yönün ise kontrol altında tutulması onu eşref-i mahlûkat seviyesine çıkarırken aksi durumda ise onu hayvanların seviyesinden daha aşağı bir dereceye indirir. Mesela insanın en kıymetli azası aklıdır. Kişi aklını doğru kullanıp imanın nuruyla nurlandırırsa Allah'ı tanımanın ve kâinattaki bütün nimetlerin, ilimlerin bir anahtarı olup onu ala-yı illiyine çıkartıp onun ebedi mutluluğa ulaşmasını sağlar. Eğer insan aklını bu şekilde kullanmayıp sadece nefsi için kullanırsa - geçmişten gelen elemeler ve geleceğe dair endişeleri yaşadığı ana taşıyan akıl- kişinin hazır olan keyfini bozduğu gibi ebedi saadeti de kaybetmesine sebep olur. Aklı sayesinde bütün mahlûkatın sultanı iken iradesinin yanlış tercihinden dolayı insan mahlûkatın en bedbahtı olur. Eğitim sayesinde bunların kendilerine özgü yaratılış amaçları doğrultusunda işletilmesi ve inkişaf ettirilmesi gerekmektedir. Müellif bu durumu eserlerinde sıkça işlemekte ve örneklendirmektedir. Yukarıda akıl örneğinde olduğu gibi sır, vicdan, hayal gibi duygularını; el, ayak, kulak ve göz gibi cihazatını yaratılış amacına uygun olarak kullanmasıyla insan kemale

²⁰¹ Nursi, *Sözler*, 512.

²⁰² Cemil Oruç, "İbn Haldun'un Mukaddime'sinde Öğrenme", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/29 (2010), 131.

²⁰³ Nursi, *Sözler*, 345.

²⁰⁴ Nursi, *Sözler*, 346.

erebilir. Bu da insanın insanlaşması, yetkinleşip kemale ve mutluluğa ermesinin aslında eğitimle mümkün olduğunu göstermektedir.²⁰⁵ Bu amaç doğrultusunda din eğitimi, insanda bulunan nötr duygulara, azalara, aletlere, latifelere ve cihazata elverdiği ölçüde yetkinlik kazandırma çabasıdır.²⁰⁶

Vurgulamamız gereken başka önemli bir husus ise insanın hayvanın aksine kendi hayatını devam ettirmesi için kendi türüne ihtiyaç hissetmesi ve türünün başarılarından ilham alarak o başarıları geliştirip gelecek nesillere aktarmasıdır. Yani hayvan aslında doğduktan çok kısa bir süre sonra tek başına yaşayabilmekte, ihtiyaçlarını karşılayabilmekte bundan ötürü de anne ve babasından koptuğu gibi kendi türündeki diğer fertlere de ihtiyaç hissetmemektedir. İnsan ise doğar doğmaz anne ve babasına ya da bakımını üstlenecek bir bireye muhtaçtır. Burada aslında bebeğe sağlanan yardım eğitimin ilk adımlarıdır. Bir bebek ya da çocuk, hayvanın aksine yaşamı boyunca kendi türünün yardımına muhtaç, öğrenmeye devam ederek yeni beceriler kazanacak, farklı eğitim süreçleriyle kendini gerçekleştirecektir. Bu durum eğitimin, eğitilebilmenin insana özgü olduğunu ve yaşam boyu devam ettiğini göstermektedir.²⁰⁷ Ayrıca insan tarihsel bir varlık olduğundan kuşaktan kuşağa gelen bütün birikimden yararlanabilmekte ve bu birikimi geliştirerek gelecek nesillere aktarabilmektedir. İnsana özgü olan bu yön de ancak eğitimle gerçekleşmektedir. Hayvan eğitime açık bir varlık olmadığından bütün başarılar tekildir, doğuştandır ve ilhamen kendisine tahsil edilmektedir. Başkasına aktarılması imkânsızdır.

Kısaca hayvanın aksine hazır olmadan dünyaya gelen insan bir olanaklar alanı oluşturduğundan eğitime açık bir varlık olup eğitilebilirlik onun özsel bir özelliğinin olduğunu göstermektedir. Eğitimle ayakta durabilmekte, eğitimle gelişmekte, eğitimle kendi acizliğini fark edip yaratıcıya dayanmakta kısacası eğitimle kendini gerçekleştirmektedir.

Bu açıdan bakıldığında Nursi'ye göre insanın insanlaşmasını, mukadder olan kemalatına ulaşmasını sağlayan özsel özellik, aslında onun eğitime açık olmasıdır. Çünkü ona göre insanı insan eden iman"dır²⁰⁸ ve "onu mukadder kemalatına" eriştiren husus ise ibadettir.²⁰⁹ Söz konusu iman da ibadet de insanın sonradan eğitimle ve çevrenin etkisiyle kazandıkları vasıflardır. Bu vasıflar sürekli bir hareket alanı oluşturduğundan insanı da sürekli

²⁰⁵ Kaya, Yakup, "Immanuel Kant'ın Eğitim Felsefesinde Disiplinin Rolü", *Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 10/3 (2020), 738.

²⁰⁶ Abdullah Özbek, "Din Eğitiminin Problemleri", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 6 (1999), 116.

²⁰⁷ Nursi, *Sözler*, 339.

²⁰⁸ Nursi, *Sözler*, 338.

²⁰⁹ Nursi, *İşarat-ül İcaz*, 162.

eğitime açık kılmaktadır. İnsan aldığı eğitimle kazandığı imanını ve ibadetini yine eğitimle zenginleştirebilmekte ve bunun sonucunda meleklerle yetişebilme ve geçebilme yolculuğuna devam edebilmektedir. Bu süreç hayatın her anında ve ölüme kadar devam etmektedir.

İnsanı eğitime açık kılan diğer önemli bir özelliği ise kendisine verilen kuvvelerin uçlarının açık olmasıdır. İnsan ontolojik olarak bütün yönleriyle sonsuza ya da sonsuzluğa dönük olarak yaratıldığından fitri anlamda hiçbir kuvvesine bir sınırlandırma getirilmemiştir. Başka bir ifadeyle insanın bütün kuvveleri serbest bırakılmıştır. Bu da kişiye bir hareket ve gelişim alanı açmıştır. Çünkü sınır çekilmeyen bu kuvvelerin hem işletilip ortaya çıkartılması hem de bu kuvveleri dengede tutup ahenk içerisinde yaratılış amacına uygun olarak kendilerine özgü vazife ile meşgul olmalarını sağlamak gerekir. Bu durumu Nursi şu şekilde ifade etmektedir:

İnsan, Hâlık-ı kâinat'ın esmasının nihayetsiz tecellilerine bir âyine olduğu için kuvalarına nihayetsiz bir istidat verilmiş. Hem hodgâmlığıyla, kendi menfaatine binler adamın zararını kabul eder ve hâkeza... Ahlâk-ı seyyiede hadsiz derecede inkişafı olduğu ve Nemrutlar ve Firavunlar derecesine kadar gittikleri ve sîga-i mübalağa ile zalûm olduğu gibi ahlâk-ı hasenede dahi hadsiz bir terakkiyata mazhar olur, enbiya ve sıddıkîn derecesine terakki eder.²¹⁰

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere insanın kuvvelerine herhangi bir sınır getirilmediğinden ona nihayetsiz bir hareket alanı açılmıştır. Bu hareket alanı onu değişime, başkalaşmağa ve eğitime açık kılmaktadır. Bu değişim ve başkalaşma alınan eğitimle şekillenmektedir. Bunun sonucunda her insan farklı bir dereceye çıkmakta ya daderekeye düşmektedir. Bu bağlamda ilk insandan günümüze kadar eğitilebilirlik insanın yaratılıştan itibaren sahip olduğu bir özellik olarak varlığını sürdürmektedir. Bu özsel özelliğinden ötürü de eğitim hadisesi farklı adlar ve biçimlerle kendi varlığını devam ettirmektedir.

Nursi'ye göre insanda sayısız kuvve ya da latife mevcuttur. Ancak bunların hepsi işletilmediğinden ya da bazıları olumsuz hallere maruz kaldığından bazı latifler ya "sönmekte" ya da ölmektedir.²¹¹ Bu da insanın gelişimi önündeki en büyük engellerdendir. Dolayısıyla

²¹⁰ Nursi, *Mektubat*, 365.

²¹¹ "Hem senin mahiyetine öyle manevî cihazat ve latifeler vermiş ki; bazıları dünyayı yutsa tok olmaz. Bazıları bir zerreyi kendinde yerleştiremiyor. Baş, bir batman taşı kaldırdığı halde; göz, bir saçı kaldıramadığı gibi; o latife, bir saç kadar bir sıkleti, yani gaflet ve dalaletten gelen küçük bir halete dayanamıyor. Hattâ bazan söner ve ölür. Madem öyledir; hazer et, dikkatle bas, batmaktan kork. Bir lokma, bir kelime, bir dane, bir lem'a, bir işaretle, bir öpmekte batma! Dünyayı yutan latifeleri batırma." Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere insanın hiçbir latifesi sabit değil, gelişime açık olduğu gibi

Müellif'e göre insandaki sayısız diyebileceğimiz bu latifelerin aslında eğitimle muhafaza edilmesi ve işletilip yaratılış amacına uygun olarak kullanılması gerekmektedir. Düşünür'e göre asıl maharetin ve yetkinleşmenin her latifenin, her cihazatın amacına uygun olarak kullanılmasını sağlamaktır. Bu bağlamda Nursi'ye göre önemli olan insanı şerre yönlendiren nefsinin öldürmek değil, terbiye edip kulluk yönünde gelişim göstermesini ve kalbe itaat etmesini sağlamaktır.²¹² Bu süreç de eğitimin önemli iki özelliği olan gelişimini olumsuz etkileyecek ortam ve faktörleri engellemek ve insanın kuvvelerini ortaya çıkarabilecek çevreyi ve rehberliği sağlamakla mümkün olmaktadır. Bu durum da insanı eğitime açık kılmaktadır.

İslam düşünce geleneğinde olduğu gibi Nursi de insanın kuvvelerini üç başlıkta toplamış ve bunların uçlarının sonsuzluğa açıldığını belirtmiştir. Bunlardan birincisi biyolojik yaşamını ve neslini devam ettiren kuvve-i şeheviye, ikincisi zararlardan korunması sağlayan kuvve-i gadabiye üçüncüsü ise hak ile batılı birbirinden ayıran kuvve-i akliyedir. Her üçüne de fitri anlamda bir sınır tayin edilmediğinden bunların kullanılma biçimi ve sınırı insanın iradesine bırakılmıştır. Bu bağlamda insanın iradesini yönlendirecek durum ise kelimatından gelen şeriattır. Bu kuvveleri şeriatin öngördüğü şekilde ifrat ve tefritten kaçınıp vasat mertebede kullanarak insanın yetkinleşmesi sağlanmalıdır. Ayrıca burada önemli ayrıntılardan biri de kuvve-i şeheviye ve gadabiyenin kuvve-i akliye itaat etmesinin sağlanmasıdır.²¹³ Bu şekilde insan yetkinleşip eşref-i mahlûkat olur. Aksı durumda insan esfeli safiline düşer.²¹⁴ Görüldüğü üzere insandaki kuvvelerin çokluğu ve bunlara dağal bir sınırın konulmamış olması insana bir yükseliş ve düşüş alanı açtığından eğitim imkânı insanın en temel vasıflarından biri olmaktadır.

3.2. EĞİTİM OLANAĞININ KADİM TEMELİ OLARAK TALİM-İ ESMA OLGUSU VE PEYGAMBERLİK MÜESSESİ

İnsan türünün ilk örneği olan Hz. Âdem potansiyel olarak eğitim imkânın kodlarını taşımaktadır. Onun yaratılış serüveni insanın öğrenebilme yeteneği üzerinden şekillenmiştir.

gerilemeye ya da çürüme riski ile de karşı karşıyadır. Bu da insanın ancak eğitimle yetkinleşebileceğini bize göstermektedir." Bk. Nursi, *Lemalar*, 358-259.

²¹² Nursi, *Sözler*, 543.

²¹³ Burada galip gelmesi gereken kuvve-i akliyenin vasat mertebesidir. Çünkü bu kuvvenin tefrit mertebesi hak ve batılı ayıramayacak ahmaklık ya da hakkı batıl ve batılı hak gösterecek ifrat mertebesi olan cerbeze insanı esfeli safiline iter. Dolayısıyla aklın vasat mertebesi olan hakı hak bilip ona uymak ve batılı batıl bilip ondan içtinab etmek olan hikmettir. Bu da insanı eşref-i mahlûkat kılar. Bk. Nursi, *İşarat-ül İcaz*, 27.

²¹⁴ Nursi, *İşarat-ül İcaz*, 294.

Nursi de insanın eğitilebilir bir varlık olduğu iddiasını büyük ölçüde Hz. Âdem'in yaratılış serüveninde yaşadıkları ile açıklamaktadır. Kuran merkezli bir yaklaşım sergileyen Nursi konuya şu şekilde açıklık getirmektedir:

“Kur'an-ı Hakîm'de çok hâdisat-ı cüz'iyeye vardır ki her birisinin arkasında bir düstur-u küllî saklanmış ve bir kanun-u umumînin ucu olarak gösteriliyor. Nasıl ki Hazret-i Âdem'in melâikelere karşı kabiliyet-i hilafet için bir mu'cizesi olan talim-i esmadır ki bir hâdise-i cüz'iyedir. Şöyle bir düstur-u küllînin ucudur ki: Nev-i beşere, câmiiyet-i istidat cihetiyle talim olunan hadsiz ulûm ve kâinatın envainına muhit pek çok fûnun ve Hâlık'ın şununat ve evsafına şâmil kesretli maarifin talimidir ki nev-i beşere, değil yalnız melâikelere, belki semavat ve arz ve dağlara karşı emanet-i kübrayı haml davasında bir rüçhaniyet vermiş. Ve heyet-i mecmuasıyla arzın bir halife-i manevîsi olduğunu Kur'an ifham ettiği misillü; melâikelerin Âdem'e secdesiyle beraber, şeytanın secde etmemesi olan hâdise-i cüz'iyeye-i gaybiye, pek geniş bir düstur-u külliye-i meşhudenin ucu olduğu gibi pek büyük bir hakikati ihsas ediyor.”²¹⁵

Nursi insanın eğitim imkânını sahip olduğu tezini çok açık bir biçimde bu pasajda Hz. Âdem kıssasındaki talim-i esma hadisesiyle ortaya koymaktadır. Nursi'ye göre muhatap her ne kadar ilk etapta Hz. Âdem ise de genel olarak insanoğlunun tamamıdır. Talim-i Esmâ olgusu üzerinden insanın çok geniş bir mahiyet kesp ettiğini ve birçok sorumluluğu yüklenebilecek bir potansiyelde yaratıldığını, bütün ilimleri, fenleri eşyanın hakikatı olan Esmâ-yı İlahiyeyi öğrenebildiğini, marifetullahta terakki ettiğini kısaca aslında insanın mahiyeti gereği eğitime öğrenmeye açık olduğunu vurgulamaktadır. Melaike'nin Âdem'e secde edip, şeytanın isyan etmesini de eğitimin iki önemli boyutu olan olumsuzlukları ortadan kaldırmak ve ortamı olumlu uyarıcılarla doldurmak gerekliliğine atıfta bulunduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca insanın şeytanla mücadele ederek terakkisini sağlayabileceğine göndermede bulunan bu hadise bu mücadeledeki insanın en büyük dayanak noktasının ise Peygamberler ve Peygamberlerin getirdiği ilahi mesajlar olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Nursi'ye göre peygamberler getirdikleri mesajlarla insanları eğitirken gösterdikleri mucizelerle de beşerin ulaşabileceği nihai noktayı işaret etmektedirler.²¹⁶

“Sair enbiyanın mu'cizeleri, birer hususi hârîka-i beşeriyeye remzettği gibi bütün enbiyanın pederi ve divan-ı nübüvvetin fatıhası olan Hazret-i Âdem aleyhisselâmın mu'cizesi umum kemalât ve terakkiyat-ı beşeriyenin nihayetlerine ve en ileri hedeflerine, sarahate yakın işaret ediyor. Cenab-ı

²¹⁵ Nursi, *Sözler*, 187.

²¹⁶ Nursi Kur'an'da zikredilen peygamber kıssalarından çıkardığı sonuçlardan hareketle insanın öğrenebilen, eğitilebilen bir varlık olduğunu çıkarabiliriz. Ayrıca bu kıssalarda geçen mucizeleri ise insanlık için birer ufuk olduğu şu ifadelerle vurgulamaktadır: "Ey beşer! Şu gördüğün mu'cizeler, birtakım örnek ve numunelerdir. Telahuk-u efkârınızla, çalışmalarınızla şu örneklerin emsalini yapacaksınız." diye ihtar etmiştir." Bk. Nursi, *İşarat-ül İcaz*, 296.

Hak (cc), manen şu âyetin lisan-ı işaretleriyle diyor ki: Ey benî-Âdem! Sizin pederinize, melâikelere karşı hilafet davasında rüçhaniyetine hüccet olarak bütün esmayı talim ettiğimden siz dahi madem onun evladı ve vâris-i istidadısınız; bütün esmayı taallüm edip mertebe-i emanet-i kübrada, bütün mahlukata karşı rüçhaniyetinize liyakatinizi göstermek gerektir. Zira kâinat içinde, bütün mahlukat üstünde en yüksek makamata gitmek ve zemin gibi büyük mahlukatlar size musahhar olmak gibi mertebe-i âliyye size yol açıktır. Haydi ileri atılınız ve birer ismime yapışınız, çıkınız. Fakat sizin pederiniz bir defa şeytana aldandı, cennet gibi bir makamdan rûy-i zemine muvakkaten sukut etti. Sakın siz de terakkiyatınızda şeytana uyup hikmet-i İlahiyenin semavatından, tabiat dalaletine sukuta vasıta yapmayınız. Vakit be-vakit başınızı kaldırıp esma-i hüsnama dikkat ederek o semavata urûc etmek için fûnununuzu ve terakkiyatınızı merdiven yapınız. Tâ fûnun ve kemalâtınızın menbaları ve hakikatleri olan esma-i Rabbanî'yeme çıkasınız ve o esmanın dürbünüyle, kalbinizle Rabb'inize bakasınız."²¹⁷

Nursi'nin konuyla ilgili görüşlerini yansıtan en açıklayıcı ifadelerin bunlar olduğunu söylemek mümkündür. Ona göre Hz. Âdem'in yaşadığı olay kişisel bir olayın ötesinde insanlık türünü ilgilendiren hem genel hem de özel mesajlar içermektedir. Din eğitimi açısından bakıldığında meselenin eğitim boyutunun çok önemli olduğu görülmektedir. Özellikle insanın bilişsel gelişiminin kodlarının belirlendiği bu meselede insanoğlunun neleri başarabileceğinin de mesajı verilmektedir. İlerlemenin, olgunlaşmanın nasıl olması gerektiği, hangi ilkeler üzerinden ilerleyeceğinin de kodları belirlenmiştir. Özellikle esma-bilgi ilişkisi bu bağlamda büyük önem arz etmektedir. Bilginin tamamı bu bağlamda düşünüldüğünde Allah'ın bilgisi olduğu onun esmasının birer tecellisi olduğu gerçeği de ortaya çıkmaktadır. Nursi bu anlamda modern dönem bilgi teorilerinin eksik kalan metafizik temellerine de değinerek yeni bir epistemoloji örneği de ortaya koymaktadır.

Nursi'nin ana iddiası olan insanın eğitim imkânına sahip bir varlık olmasının temelinde Hz. Âdem'e eşyanın isminin öğretildiği gerçeğidir. Bu durumda bilgi bütünüyle Allah'ın esmasının bir tecellisi olduğu görülmektedir. Onun isimlerinin birer yansıması olarak insanlara bilgiye erişebilmeye yolunun açık olduğunu göstermektedir. İnsanın bilgiye erişebilme yeteneğine sahip olması onun eğitim imkânını en açık delillerindedir. O bu argümandan hareketle insanın eğitilebilen, öğrenen ve sorumluluk alabilen bir varlık olduğu sonucuna varmaktadır Kuran merkezli açıklamalardan da hareketle insanın peygamber kıssalarında olağanüstü hallerin ve öğretilen mesleklerin insan için hem bir ufuk olduğunu hem de insanın eğitilebilen bir varlık olduğunu ortaya koymaktadır.

²¹⁷ Nursi, *Sözler*, 280-281.

Nursi insanın eğitim imkânına dair ortaya koyduğu argümanlardan birisi de peygamberlik müessesesidir. Ona göre bu müessesenin varlığı insanın eğitim imkânının en güçlü delillerdendir. Nursi peygamberliğin ispatını yaparken aynı zamanda insanın da eğitilebilen bir varlık olduğuna temas etmektedir.

“Kâinatta bir hakikat varsa, nübüvvet vardır. Hilkatte nizam varsa, nübüvvet zaruridir. Karıncayı emirsiz, arıyı ya'subsuz bırakmayan Kudret-i Fâtıra, beşeri nebîsiz bırakmaz. Zira insanın vehm-âlud nazarına istikamet ve tecavüzkâr kuvayı selâsesine i'tidal; ve isti'dadat-ı maneviyesine inkişaf verecek İlahî bir mürşid olabilir. O ise Nebî'dir.”²¹⁸

Bu pasajdan hareketle Nursi öncelikle nübüvvetin zaruretiyi ortaya koymaktadır. Fakat daha sonra hem duyuşsal hem davranışsal hem de bilişsel anlamda insanın eğitime ihtiyacı duyduğunu ve bunu da peygamberlerin gerçekleştirdiğini bu anlamda bir öğretici, eğitmen olduklarını ifade etmektedir. Yani aslında peygamberlerin varlığı insanın eğitime açık olduğunu belirginleştiren en önemli olgulardandır. İlk insanın peygamber olması ayrıca bu durumu desteklemektedir. Çünkü ilk insandan itibaren peygamberin varlığı insanın eğitilmek üzere bu dünyaya gönderildiğini desteklemektedir. Zira insanın Allah-insan-tabiat ile ilişkisini düzenlemek ve insanın kabiliyetlerini ortaya çıkarmak üzere peygamberler görevlendirilmiştir.

Peygamberlerin ilk mucizesi olan talim-i esma ve diğer mucizeler, kıssalar insanın eğitime açık olarak yaratıldığını ve insanın potansiyelinin ortaya çıkmasının odağında insanoğlunun peygamberlerin eğitim süzgecinden geçmesi gerektiğini söylememiz mümkündür.

3.3. ESMAYA MEMER-MAZHAR MUZHİR ARALIĞINDAKİ İNSANIN HİLAFET POTANSİYELİ

İnsanı birçok yönüyle ele alan Nursi onu yeryüzünün halifesi olarak da görmektedir. Risale-i Nur külliyyatının muhtelif pasajlarında bu gerçeği ifade ederek İslam düşünce geleneğine hâkim olan insanın halifelik cihetini geniş bir biçimde tahlil etmektedir. Değerini kaybeden Modern Dönem insanına bu bakış açısıyla yaklaşarak insan olmanın önemine dikkat çekmektedir. Allah tarafından insanın yeryüzüne halife olarak yaratıldığına dikkat çekerek Nursi, insanın halifelik yönünü nassi bir arka plan üzerinden işlemektedir.

“Âdem'i halk etti, tesviye etti, cesedine nefh-i ruh etti, terbiye etti, sonra esmayı talim etti ve hilafete namzet kıldı. Sonra vaktâ ki Âdem'i melâikeye

²¹⁸ Said Nursi, *Asar-ı Bediyye*, nşr. Abdülkadir Badıllı (İstanbul: Envar Neşriyat, 2010), 48.

tercih etmekle rüçhan meselesinde ve hilafet istihkakında ilm-i esma ile mümtaz kıldı; makamın iktizası üzerine eşyayı melâikeye arz ve onlardan muarazayı talep etti; sonra melâike aczlerini hissetmekle Cenab-ı Hakk'ın hikmetini ikrar ettiler.”²¹⁹

Nursi'nin bu değerlendirmesinden hareketle onun insanın halifeliğe uzanan yolculuğu merhaleler halinde ifade edilmiştir. Özellikle konumuz çerçevesinde baktığımızda insanın terbiye edilen bir varlık oluşu onun aynı zamanda eğitime açık olduğunu da göstermektedir. İnsanı meleklerle karşı varlıklar hiyerarşisinde bir üst mertebeye çıkartan temel saiklerin başında onun bilgiyle donatılmış olmasıdır.

Nursi insanın halife oluşunu Kur'an-ı merkeze alarak İşaratü'l İ'caz eserinde kapsamlı bir biçimde ele almaktadır. Fakat o bu meseleyi farklı yönleri ile diğer eserlerinde de işlemektedir. Zaman zaman İşaratü'l İ'caz'daki anlatıma yakın bir çerçeve çizse de ele aldığı bağlam itibariyle meselenin farklı yönlerine vurguda bulunmaktadır. Sözler, Mesnevi Nuriye, Lem'alar ve Mektubat gibi Risale-i Nur Külliyyatının başyapıtlarında bu mesele farklı yönleri ile işlenmektedir. Biz tekrara girmemek adına İşaratü'l İ'caz anlatımından farklı olarak ele alınan kısımları da ele almaya çalışacağız. Bunu yapmaktaki amacımız Nursi'nin konu hakkındaki düşüncelerinde bütünlüğe ulaşabilmektir.

Nursi sözler adlı eserinde insanın halifelik yönünü Allah ve diğer mahlûklar arasındaki ilişkisi üzerinden ele almaktadır. Bununla beraber Nursi insana esmanın öğretilmesini tümel bir manaya zemin hazırlayacak tikel bir hadise olarak yorumlamaktadır. Tikel olanı esmanın talimi olarak görürken bunu tümel bir mana olan insanın diğer mahlûkat ve Allah ile olan ilişkisini sağlama noktasına dikkat çekerek halifeliğin tümel bir manayı haiz olduğunu ifade etmektedir.

“Kur'an-ı Hakîm'de çok hâdisat-ı cüz'iyeye vardır ki her birisinin arkasında bir düstur-u küllî saklanmış ve bir kanun-u umumînin ucu olarak gösteriliyor. Nasıl ki Hazret-i Âdem'in melâikelere karşı kabiliyet-i hilafet için bir mu'cizesi olan talim-i esmadır ki bir hâdise-i cüz'iyedir. Şöyle bir düstur-u küllînin ucudur ki: Nev-i beşere, câmiyet-i istidat cihetiyle talim olunan hadsiz ulûm ve kâinatın envainına muhit pek çok fûnun ve Hâlık'ın şuurat ve evsafına şâmil kesretli maarifin talimidir ki nev-i beşere, değil yalnız melâikelere, belki semavat ve arz ve dağlara karşı emanet-i kübrayı haml davasında bir rüçhaniyet vermiş. Ve heyet-i mecmuasıyla arzın bir halife-i manevîsi olduğunu Kur'an ifham ettiği misillü; melâikelerin Âdem'e secdesiyle beraber, şeytanın secde etmemesi olan hâdise-i cüz'iyeye-i gaybiye, pek geniş bir düstur-u külliye-i meşhudenin ucu olduğu gibi pek büyük bir hakikati ihsas ediyor. Şöyle ki: Kur'an, şahs-ı Âdem'e melâikelerin itaat ve inkiyadını ve şeytanın

²¹⁹ Nursi, *İşarat-ül İcaz*, 299.

tekebbür ve imtinânı zikretmesiyle; nev-i beşere kâinatın ekser maddî envaları ve o envânın manevî mümessilleri ve müekkelleri musahhar olduklarını ve nev-i beşerin hâsselerinin bütün istifadelerine müheyya ve münkad olduklarını ifham etmekle beraber; o nev'in istidadatını bozan ve yanlış yollara sevk eden mevadd-ı şerire ile onların mümessilleri ve sekene-i habîseleri, o nev-i beşerin tarîk-i kemalâtında ne büyük bir engel, ne müthiş bir düşman teşkil ettiğini ihtar ederek Kur'an-ı Mu'cizü'l-Beyan, bir tek Âdem'le (as.) cüz'î hâdiseyi konuşurken bütün kâinatla ve bütün nev-i beşerle bir mükâleme-i ulviye ediyor."²²⁰

Nursi'nin bu ifadeleri insanın yeryüzünün halife oluşundaki perde arkasını aralama çabası olarak değerlendirmek mümkündür. İnsanın halifeliği meselesini Kur'an'da meleklerle olan diyalogla ortaya koyan Nursi daha sonra Allah'ın ona kazandırdığı vasıflarını dikkate alarak onun halifeliğinin meşruiyetini ortaya koymaktadır. Bununla beraber Hz. Âdem'e esmanın talim edildiği gerçeğinden hareketle onun bilgiyle olan ilişkisini açığa çıkarmakta ve onun bilişsel yönüne vurguda bulunmaktadır. Öyle ki esmanın öğretilmiş olması insanın yeryüzünde halife kılınmasındaki en büyük etkenlerden birisi olarak ifade edilmektedir. Allah'ın ruhundan insana üflemesi ve ona esmayı öğretmesi bu bağlamda değer kazanmaktadır. Nursi insanın halifelik yönüyle ilgili ayetleri ele alırken özellikle esmanın talimi ve halifelik arasındaki ilişki üzerinden bir değerlendirme yapmaktadır.

İnsanın halife olması onu diğer varlıklardan üstün kılan bazı özellikleriyle mümkündür. Bu bağlamda meleklerin itirazına karşın Allah, ilk insan Hz. Âdem'e esmayı öğrettiğini ifade ederek insanın varlık hiyerarşisinde potansiyel olarak meleklerden üstün olabileceğine dikkat çekmiştir. Özellikle insanın bu yönüyle yeryüzünün halifesi olması onun bilişsel yönünün özsel olduğunu ortaya koymaktadır. Nursi bilgiye açık bir formatta yaratılan insanın eğitim imkânını ilk yaratılış süreci ile açıklamaktadır. Nursi bu gerçeği eserlerinde insanın halifelik cihetini ele alırken açıklığa kavuşturmuştur. Nursi insanın yeryüzüne halife oluşunu doğrudan talim-i esma hadisesi ilişkilendirip bu durumu mantıksal bir zeminde açıklamaktadır.

İnsanı yeryüzüne halife kılan en önemli özelliğin birinci başlıkta belirtildiği üzere isimlerin öğretilmesi hadisesi olduğu söylenebilir. Talim-i esmayla varlık dünyasını anlama ve anlatma yetisine sahip olan insanoğlu diğer mahlûkattan üstün kılmıştır. Bu üstünlükle insan diğer mahlûkattan hem sorumlu hem onlara hükmetme anlamındaki halifelik potansiyeline sahip olmuştur. Bu potansiyele sahip kılınan insan, aynı zamanda eşyanın hakikati olan Esmayı Hüsna'ya da tam mazhar olarak yaratılmıştır. Çünkü eşyayı anlamak ve isimlendirmek

²²⁰ Nursi, *Sözler*, 263.

aslında eşyanın hakikati olan Esmâ'yı Hüsna'yı anlayabilmek ve ifade edebilmektir. İkinci bölümünün insan-esma ilişkisinde değinildiği üzere “Cenab-ı Hak, insanı bütün esmasına câmi' bir âyine ve bütün rahmetinin hazinelerinin müddeharatını tartacak, tanıyacak cihazatamâlik bir mu'cize-i kudret ve bütün esmasının cilvelerinin ve sanatlarının inceliklerini mizana çekecek âletleri hâvi bir halife-i arz suretinde halk etmiştir.”²²¹ İnsan bütün esmaya en cami anlamda mazhar olup ayna olabilen biricik varlıktır. İnsan kendisine verilen bu mazhariyet sayesinde halifelik potansiyeline sahip olmuştur. Bu potansiyelin ortaya çıkması için esmanın cilveleri ile temessül ederek esmaya muzhir olarak halifelik makamına çıkmaktadır. Eğer mazhar olan insan esmanın tecellisiyle temessül²²² edemez ya da etmez ise esmaya memur²²³ olur. Aslında bu durum eğitime açık olmanın insanın özsel bir niteliği olduğu bu özel niteliğin işlenmesiyle halifelik makamının edinildiği söylenilebilir.

Nursi insandaki ilim ve istifade yollarının açık olduğunu ifade ederek onun bu yönüyle hem halifeliğe uygun olduğunu ifade etmekte hem de eğitilebilir bir varlık olduğuna dikkat çekmektedir Nursi ince detaylar üzerinden halifeliğin bilgi ile olan ilişkisini irdelemektedir. Hilafetin gerçekleşmesinde bilgiyi merkezi bir konuma yerleştirmektedir. Ona göre ayette geçen “Alleme” kelimesinin ihtiyar edilmesi, ilmin ulüvv-ü kadrine ve kadrinin yüksek derecesine ve hilafete mihver olduğuna işarettir.”²²⁴ Nursi'nin İsharatül İcaz eserinde ortaya koyduğu insanın halifelik ciheti tefsiri bir üslupla ele alınmıştır. Özellikle İslam düşünce mirasının üzerinden bir anlatımın tercih edilmiş olması Nursi'yi bu geleneğin bir halkası kılmaktadır. Bu bağlamda insanın yeryüzünün halifesi olması meselesi Nursi'nin düşünce dünyasında hem ontolojik hem epistemolojik hem de özelde bilişsel yönüyle işlenmektedir. İnsanı yeryüzüne halife kılp onun bu noktadaki yükselişini sağlayan temel sebeplerin insanın manevi karakteristik özelliklerinde arayan Nursi aynı zamanda insanın maddesi yönüyle halifeliği kaldıramayacak bir yapıda olduğunu da ifade etmektedir. Onun bu çabası insanın kendisini doğru bir biçimde tanınmasına fırsat sağlayıp gereğinden fazla bir noktaya çıkışını

²²¹ Nursi, *Mektubat*, 405.

²²² “Hem deme ki ‘ben mazharım. Güzele mazhar ise güzelleşir.’ Zira temessül etmediğimden mazhar değil, memur olursun.” Bk. Nursi, *Sözler*, 246.

²²³ Mazhar esmanın zahir, memur geçildiği yer anlamında kullanılmaktadır. Bk. Alaaddin Başar, *Nur'dan Kelimler 3* (İstanbul: Zafer Yayınları, 2002), 108. Muzhir ise esmanın gösterilmesini ifade etmektedir. Esmâ'nın cilvesiyle temessül etmek yani herhangi bir esmanın gereği pratik hayata yansıtıldığında insan o zaman o esmanın hem mazharı hem de müzhiri olmuş olur. Mesela ilim öğrenen bir kişi Alim ismine mazhar olur. İlimle amel edip Allah'a yakınlaşırsa o zaman esmaya müzhir de olup tam bir halife olur. Ancak ilmiyle amel etmeyip tam aksine kibirlenir ve Allah'tan uzaklaşırsa o vakit esmaya ne mazhar ne müzhir olur. Sadece esmaya memur olur. Bu da onu halifelik makamından çok aşağı derekelere düşürür. Bk. Başar, *Nur'dan Kelimler 3*, 115.

²²⁴ Nursi, *İsharat-ül İcaz*, 300.

engellemektir “Gel şimdi insana bak; âciz, fakir, zelil bir hayvaniyet derekesinde iken, zaafının kuvvetiyle, aczinin kudretiyle, fakrının sevkiyle, ihtiyacının şevkiyle, ubudiyetinin şevketiyle, kalbinin şulesiyle, aklının haşmet-i imaniyesiyle nasıl evc-i hilafete terakki ediyor.”²²⁵ Nursi bu ifadeleri ile insanın halifelik makamını kazanmasının kriterlerini ortaya koymaktadır. Kriterler ise insanın hem maddi hem de manevi yönlerinin birbirini tamamlayacak şekilde olması Nursi’nin gerçeklikten kopmadan bir halife insan profili çizdiğini ortaya koymaktadır.

Talim-i esma hadisesinde meleklerin insana secde edip şeytanın etmemesi insanoğlunun iki yönlü olacağına kodlarını göstermektedir. Potansiyel halife olarak yaratılan insanın bu potansiyelini ortaya çıkarmak için şeytanlarla mücadele etmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bu mücadele neticesinde insan başarılı olursa bütün esmaya bilkuvve olan mazhariyeti bilfiil esmanın bütün tecellisine muzhir olarak Ahsen-i Takvim’e çıkıp yeryüzünün halifesi olduğunu ispatlar.

“Eğer insan, maddî ve manevî her bir uzvunu Allah'ın emrettiği yere sarf etmekle hamdin şubelerinden olan şükr-ü örfîyi îfa ve şeriate imtisal ederse, insanın cevherinde vedîa bırakılan o örneklerin her birisi, kendi âlemine bir pencere olur. İnsan, o pencereden, o âleme bakar ve o âleme tecellî eden sıfatla o âlemden tezahür eden isme bir mir'at ve bir ayna olur. O vakit insan; ruhuyla, cismiyle âlem-i şehadet ve âlem-i gayba bir hülâsa olur ve her iki âleme tecellî eden, insana da tecellî eder. İşte bu cihetle, insan, sıfât-ı kemâlîye-i îlâhiyeye hem mazhar olur, hem muzhir olur.”²²⁶

Müellifin bu ifadelerinden anlaşılacağı üzere insanın ham olarak sahip olduğu yetenekleri kullanmasıyla mazhar olduğu esmanın muzhiri olmaktadır. Bu durum da insanın halifeliğinin arka planını güçlendirmektedir. Ancak burada dikkat çekilmesi gereken en önemli husus insanın emanet olarak verilen her şeyin yaratılış amacına olarak kullanılması gerekmektedir. Aksi takdirde değil esmanın müzhiri mazhar olma kabiliyetini selp edip esmaya memur olur.

Cenab-ı Hak, insan nevini binler neveleri sümbül verecek ve hayvanatın sair binler neveleri kadar tabakat gösterecek bir fitratta yaratmıştır. Sair hayvanat gibi kuvalarına, latîfelerine, duygularına had konulmamış; serbest bırakıp hadsiz makamatta gezecek istidat verdiği için, bir nevi iken binler nevi hükmüne geçtiği içindir ki arzın halifesi ve kâinatın neticesi ve zîhayatın sultanı hükmüne geçmiştir.²²⁷

²²⁵ Nursi, *Mesnevi-i Nuriye*, 24.

²²⁶ Nursi, *İşarat-ül İcaz*, 20.

²²⁷ Nursi, *Lemalar*, 199.

İnsanlar şekil itibariyle her ne kadar tek bir tür görünümünde ise ruhi ve diğer yetenekler ve farklılıklar bakımından aslında her bir insan farklı bir tür gibidir. Çünkü her bir fert sınırlandırılmamış yetenekleri ve kabiliyetleri sayesinde farklı özelliklere sahip olma şansını yakalamıştır. Bu bağlamda insanoğlu sahip olduğu hareket alanı sayesinde eğitim imkânını iyi değerlendirerek diğer mahlukata sultan olup yeryüzünün halifesi olmuştur.

Nursi'nin insanı yeryüzünün halifesi olarak görmesindeki en temel ilke bu konu hakkındaki vahiy bilgisidir. Buradan hareketle insanın halifelığının ne anlama geldiğini felsefi-kelami ve tasavvufi bir arkaplan ile ele almaktadır. İnsanın halife olmasındaki hikmeti irdeleyen Nursi sonuç itibariyle insanın yaratılmış varlıklar içerisinde en camii vasıflara haiz bir varlık olduğu kanaatine varmaktadır. İnsanı yeryüzünün halifesi kılan en temel ilke ona özü itibariyle esmanın talim edilmiş olmasıdır. Bu durumda insan varoluşundan itibaren potansiyel olarak bilgi sahibi olabilecek bir varlık konumunu kazanmaktadır. Esmayı talimle başlayan halifelik meselesi elbette ki diğer ilkeleri de yapısında barındırmaktadır. Bilhassa Allah'ın ruhundan insana üflemesi ve onun akleden, düşünen ve imanlı bir varlık olması ona halife olma yolunu açmaktadır. Bununla beraber insanın bilişsel yönü üzerinden Allah tarafından kendisine verilen diğer mahlûkatı hem idare etme hem de onlar adına Allah ile iletişim kurma becerisi de yine insanın yeryüzü halifesi olmasındaki en büyük etkenlerden birisidir. Nursi'nin düşüncesinde insanın halifelğinde insanın sahip olduğu metafiziki açılar son derece önemlidir. İnsana bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşan Nursi bu bağlamda onun nasıl, niçin ve hangi yönleriyle yeryüzünün halifesi olabileceğini geniş bir perspektiften ortaya koymaktadır. Sonuç olarak denilebilir ki; Nursî, insana gerek bedeni gerekse ruhi açıdan bakıldığında insanın vazifesinin iman, ibadet, tefekkür ve dua olduğunu ifade eder. Bundan dolayıdır ki Allah insanı arzda kendisine halife yapmıştır.

3.4. SORUMLU İNSAN ANLAYIŞINDA DERİNLEŞEN EĞİTİM İMKÂNI

İnsanın ontolojik olarak eğitim imkânı, talim-i esma hadisesi ve halife olma iddiası beraberinde onun sorumlu bir varlık olduğu gerçeğini de getirmektedir. İnsanı diğer varlıklardan ayıran önemli bir özelliği de sorumlu bir varlık olmasıdır. Nursi'nin insan telakkisinde insanın sorumluluğu birçok açıdan önem arz etmektedir. Kâinatın yaratılış amacı, insanın mahiyeti, bu dünyaya gönderilmesinin gayesi, ona verilen maddi ve manevi cihazlar, onun akıllı, halife ve sosyal bir varlık olması gibi birçok durum insanı sorumlu bir varlık kılmaktadır. Nursi'nin düşüncesinde de insanın sorumluluğu bu yönleriyle ele alındığı söylenebilir. Bu da insanın sorumluluğunu yerine getirebilmesi için eğitilmesini

gerektirmektedir. Bu durumu Nursi'nin şu cümlelerinde görmekteyiz. "İnsan, şu dünyaya bir memur ve misafir olarak gönderilmiş. Çok ehemmiyetli istidat ona verilmiş. Ve o istidâdâta göre ehemmiyetli vazifeler tevdi edilmiş. Ve insanı o gayeye ve o vazifelere çalıştırmak için, şiddetli teşvikler ve dehşetli tehditler edilmiş."²²⁸

Kâinatı ve içindeki her şeyle kendisini tanıttıran ve sevdiren Allah, insandan kendisini imanla tanınmasını ve ibadetle sevdirmesini beklemektedir²²⁹. Bu da aslında insana büyük bir sorumluluk yüklediğini söyleyebiliriz. Nitekim insana verilen akıl, göz, kalp gibi cihazların hayvana ya da diğer yaratılanlara nispeten daha fazla inkişaf etmesinin asıl sebebinin Allah'ı maksimum düzeyde tanımak ve O'na külli anlamda ibadet etmek olduğu söylenebilir. Çünkü insan mahiyeti gereği Allah'ın isimlerine en azami ölçüde mazhardır. Bu mazhariyet insanı Allah'ı en iyi tanıma imkânına sahip kıldığı gibi ona külli ibadet etme olanağını da sağlamaktadır. Ayrıca insanın mahiyetine derç edilen kabiliyet ve istidatları da işleyip onları amacına uygun olarak kullanmak da büyük bir sorumluluktur. Çünkü insanın asıl görevlerinden biri de insana ham olarak verilen yetenekleri işletip onların hayat sahasında aktif olmasını sağlamaktır. İstidat ve kabiliyetler inkişaf ettirildikçe asıl görev olan Allah'ı imanla tanıyıp ibadetle sevdirmek sorumluluğunda mesafe kat edebilecektir. Hem istidat ve kabiliyetlerin aktifleşmesi hem de kâinatın yaratıcısının tanınıp sevilmesi insan için eğitim ihtiyacını doğurmaktadır. Zira insana yüklenen bu vb. sorumlulukların yerine getirilmesi için de peygamberler ve kitaplar gönderilmiştir. Bu durum da insanın sorumluluklarının onu eğitime açık olarak yaratıldığını göstermektedir.

Dağın ve taşın yüklenemediği emaneti üzerine alan insanın elbette sorumluluğu büyüktür.²³⁰ Bu sorumluluk onu hem kıymetli kılmakta hem de riskli bir durumla karşı karşıya bırakmaktadır. Çünkü insanın mahiyeti gereği omuzlarına aldığı emaneti taşıyamaması durumunda hayvandan daha aşağı bir derekeye düşebilme durumuyla karşı karşıya kalmaktadır. Bu ihtimalden ötürü insanın yönlendirilmesi ve onu sürekli kötülüğe sevk eden şeytanın ve nefsin şerrinden kurtarılması için bir eğitime ihtiyaç duyulmaktadır. Yani insanın yüklendiği emaneti hakkıyla taşıması için ontolojik olarak insanoğlu eğitim imkânına sahiptir.

İnsanın diğer bir sorumluluk alanı ise yeryüzünün halifesi olmasıyla ilgilidir. Halife oluşu onu diğer bütün varlıklara karşı sorumlu kılmaktadır. Diğer varlıkların yaratıcısıyla bağıni fark edip onların Rabbi'ni tanıtan birer kaside, Esmâ-yı İlahiyenin birer aynası olduğunu idrak

²²⁸ Nursi, *Sözler*, 353.

²²⁹ Nursi, *Sözler*, 72.

²³⁰ Nursi, *Sözler*, 590.

ederek mahlûkatın kıymetini takdir etmesi²³¹, bu varlıkların yaptıkları ibadetleri de bütün âlemlerin Rabbi'ne onların adına takdim etmesi halifelik sırrıyla insanın en önemli sorumluluklarından²³². Bu farkındalığı kazanmak ve bu vazifeyi yerine getirmek ise şüphesiz bir eğitim gerektirmektedir. Çünkü kâinata bu gözle bakıp mahlûkatı bu şekilde yorumlamak kâinatı Allah hesabına okumayı zorunlu kılmaktadır. Bu da ancak eğitimle mümkündür. Bu da insanın eğitime açık olarak yaratıldığını belirginleştiren önemli bir sorumluluktur.

İnsan fitraten sosyal bir varlıktır. Hem cinsiyle birlikte hareket etme zorundadır. Çünkü şahsi hayatını devam ettirmesi için toplumsal hayata ihtiyacı var. Nitekim ekmeğin için fırıncıya, elbise için terziye, fabrikaya ihtiyaç hissetmektedir.²³³ İnsanoğlu sosyal hayatta varlığını devam ettirmek için sosyal döngü içerisinde üzerine düşen rolü yerine getirmek durumundadır. Bu rolü, sorumluluğu yerine getirmek için de ya formal ya da informal bir eğitim süzgecinden geçmesi şarttır. Bu durum da insanın eğitim imkânına sahip olduğunu gösteren önemli bir argüman olduğu söylenebilir.

Analiz ve sentez yapıp yeryüzünü imar etmekle mükellef olan insanın yeryüzünün imarında bulunabilmesi için eğitilmesi gerekmektedir. Çünkü insanın hayvanlardan önemli bir farkı da "inşaata lâzım olan mukaddemeleri keşif ve tertip etmektir: Meselâ, bir evin yapılması için lâzım olan taş, ağaç, çimento misilli lüzumlu mukaddemeleri ihzar ve tertip etmek"²³⁴ gibi sentezlerle doğaya bir şeyler ekleyip doğayı canlandırması ve bayındır hale getirmesidir. İnsanın yeryüzünü imar edebilme, tabiata bir şeyler ekleme kabiliyeti ve sorumluluğu onun eğitim imkânını kaçınılmaz kılmaktadır.

Ontolojik, sosyal varlık olması ve halifelik cihetiyle insanın birçok sorumluluğunu Nursi Hukukullah ve hukuku ibad²³⁵ olarak kavramsallaştırmaktadır. Hukukullah ve hukuku ibadın ifa etmeyle mükellef olan insanın sorumlulukları ve bu sorumluluklarını kaynağı aşağıdaki parçada Nursi tarafından son derece kapsamlı bir şekilde ifade edilmektedir.

"İnsandaki cihazat-ı maneviye ve letaif-i insaniye ki her birisi hayvana nisbeten yüz derece inbisat etmiş. Mesela, güzelliğin bütün meratibini fark eden insan gözü ve taamların bütün çeşit çeşit ezvak-ı mahsusalarını temyiz eden insanın zaika-i lisaniyesi ve hakaikin bütün inceliklerine nüfuz eden insanın akli ve kemalâtın bütün envaini müştak insanın kalbi gibi sair

²³¹ Nursi, *Şualar*, 40.

²³² Nursi, *Mektubat*, 438.

²³³ Nursi, *Tarihçe-i Hayat*, 97.

²³⁴ Nursi, *Mesnevi-i Nuriye*, 207.

²³⁵ Nursi, *Mesnevi-i Nuriye*, 115.

cihazları, âletleri nerede? Hayvanın pek basit, yalnız bir iki mertebe inkişaf etmiş âletleri nerede? Yalnız şu kadar fark var ki hayvan, kendine has bir amelde (münhasıran o hayvanda bir cihaz-ı mahsus) ziyade inkişaf eder. Fakat o inkişaf, hususidir. İnsanın cihazat cihetiyle zenginliği şu sırdandır ki: Akıl ve fikir sebebiyle insanın hâsseleri, duyguları fazla inkişaf ve inbisat peyda etmiştir. Ve ihtiyacatın kesreti sebebiyle çok çeşit çeşit hissiyat peyda olmuştur. Ve hassasiyeti çok tenevvü etmiş. Ve fitratın câmiyeti sebebiyle pek çok makasida müteveccih arzulara medar olmuş. Ve pek çok vazife-i fitriyesi bulunduğu sebebiyle âlât ve cihazatı ziyade inbisat peyda etmiştir. Ve ibadatin bütün envainına müstaid bir fitratta yaratıldığı için bütün kemalâtın tohumlarına câmi' bir istidat verilmiştir. İşte şu derece cihazatça zenginlik ve sermayece kesret, elbette ehemmiyetsiz muvakkat şu hayat-ı dünyeviyenin tahsili için verilmemiştir. Belki şöyle bir insanın vazife-i asliyesi, nihayetsiz makasida müteveccih vezaifini görüp acz ve fakr ve kusurunu ubudiyet suretinde ilan etmek ve küllî nazarıyla mevcudatın tesbihatını müşahede ederek şehadet etmek ve nimetler içinde imdadat-ı Rahmaniye'yi görüp şükretmek ve masnuatta kudret-i Rabbaniyenin mu'cizatını temaşa ederek nazar-ı ibretle tefekkür etmektir."²³⁶

Nursi insanın bütün sorumluluk alanlarını aslında yaratıcıya karşı olan durumlarla ilişkilendirdiğini söyleyebiliriz. Bu yaklaşımı ile tasavvufi bir yaklaşım sergileyen Nursi din eğitimi açısından sorumluluk alanına da geniş bir anlam kazandırmaktadır. İnsan – insan, insan-toplum- tabiat, mahlûkat arasındaki sorumluluk bilincinin kaynağını insan Allah arasındaki ilişkiden doğan geniş sorumluluk alanına temas ederek açıklamaktadır.

²³⁶ Nursi, *Sözler*, 349.

SONUÇ

İnsan çok yönlü bir varlık olarak yaratılmıştır. Onun bu yapısı eğitim imkânına sahip olduğu gerçeğini de yapısında barındırmaktadır. İnsan mahiyeti gereği hem dışsal hem de içsel faktörler üzerinden şekillenebilen bir yapıya sahiptir. İnsan meselesi insanlık tarihi boyunca farklı yönleri ile işlenmiştir. İnsan genel olarak sosyal, psikolojik, felsefi ve dini yönleriyle ele alınmıştır. İnsan ve eğitim konusu ilk insandan günümüze kadar farklı arka planlar üzerinden işlenmek suretiyle insanın gelişimine katkı sağlamıştır. Neredeyse tüm düşünürler konunun önemine binaen bu alanla ilgilenmiş ve alanın sorunlarına çözüm olabilecek şekilde düşüncelerini ifade etmişlerdir. Özellikle meselenin felsefi olarak işlendiği yoğun bir literatürün varlığı oldukça dikkat çekicidir. Hem Doğu hem de Batı düşüncesinde insan meselesi insanın mahiyeti, neliği, değeri ve eğitimi üzerine yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda insanı yaratıcısıyla ilişkilendirip tanımlayan görüşler olduğu kadar insanı yaratıcısından bağımsız ele alan düşünceler de tarih boyunca olmuştur. İnsanın nerden geldiği, nereye gideceği, bu dünyadaki görevinin ve yerinin ne olduğu insan meselesinin mihenk taşı oluşturmaktadır. Bu sorulara cevap olabilecek nitelikte geliştirilen insan telakkileri insanın eğitilmesinin gerekliliği üzerine bina edilmiştir. Özellikle İslam düşünce geleneğinde insanın anlam arayışı ve anlamlandırılması bu yöntem benimsenerek ortaya konulmuştur. İnsanı Kamil mertebesine ulaşmak varılması gereken hedef olarak belirlenmiştir. Bu hedefe ulaşabilmek için de belli bir eğitimden geçilmesi gerektiği düşüncesi İslam düşünce geleneğinin temel karakteristik özelliklerinden birisidir. Bu eğitimin mahiyeti ve ana eksenini Kuran ve Sünnet merkezli olmasıdır. İslam düşünce geleneğinde ortaya konulan insan telakkileri bu çerçevede anlam kazanmıştır. Dolayısıyla insanın eğitilebilir bir varlık olup olmadığı meselesi de bu zeminde tartışılmış ve bu anlamda ortaya konulan argümanlar üzerinden şekillenmiştir.

Ana akım İslam düşüncesine göre insan özü itibarıyla eğitilebilen ve eğitime muhtaç bir varlıktır. Bunun da kökleri ilk insan Hz. Âdem'in yaratılış sürecinde yaşamış olduğu isimlerin talimi olayına dayanmaktadır. Bu da Allah'ın ruhundan insana üflediği hakikatini gündeme taşımakta ve insanın neliği, mahiyeti, değeri buna göre şekillenmektedir. Nursi de İslam düşünce geleneğinin bir devamı olarak bu hususu Risale i Nur Külliyyatında geniş bir biçimde ele alarak konuya hem katkı sağlamış hem de derinlik katmıştır. Konunun felsefi-kelemleri ve tasavvufi boyutlarının yanında sosyal ve psikolojik boyutlarını da göz önünde bulundurmıştır. Onun insan hakkındaki düşünceleri bu anlamda geniş bir yelpazeye sahiptir.

O her şeyden önce insanı Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak görmektedir. Bunun da kökleri Allah'ın insana ruhundan üflediği hakikatidir. Halifelik konusuna büyük bir anlam yükleyen Nursi insanın hangi yönleri ile bu halifeliği yerine getirdiğini de açıklamaktadır. Bu bağlamda insanın Allah'ın esma ve sıfatlarına aynadarlık yapıyor olması çokça ön plana çıkmaktadır. İnsanın halifelik ciheti sadece bir görev olarak değil aynı zamanda Allah'ın esma ve sıfatlarına aynadarlık ediyor oluşu ile Onun varlığının en büyük bir delili olarak görülmektedir. Bu anlamda Nursi'nin insan telakkisi Allah-insan ve kâinat üzerine bina edilmiştir. İnsan kendisine verilen büyük emaneti kabul ederek benliği üzerinden bir varlık alanı kazanırken onun bu varlığı aynı zamanda esmaya olan aynadarlık ile de anlam kazanmaktadır. İnsanı değerli kılan şey onun bedeninden ziyade bu yönünü açığa çıkarıyor olabilmesidir.

Nursi'ye göre İnsan-Allah ilişkisinin tecelli ettiği yer ise kâinattır. Nursi insanı yer yer kâinatla eşdeğer tutarak kimi zamanda mukayese ederek insanın mahiyeti ve nelğine ilişkin bir sonuca ulaşmaktadır. Buna göre insan kâinatın küçük bir nümesi olarak görülmekte ve bu yönüyle de yine Allah'ın varlığına delil teşkil etmektedir. İnsanı değerli kılan onu beşer formundan âdem ve insan formuna taşıyan en önemli özelliği Allah ile olan aynadarlık ilişkisidir. İnsanı bu yönüyle felsefi-kelami ve tasavvufi olarak değerlendiren Nursi psiko-sosyal açıdan da insanı değerlendirerek onun konumunu güçlendirmektedir. Özellikle davranışsal anlamda insanın sosyal bir varlık olarak hayatını devam ettiriyor olması onun için eğitimi kaçınılmaz kılmaktadır.

İnsanoğlu ilk olarak esmanın talimi ile başladığı eğitim ihtiyacına ve serüvenine çeşitli kişisel ve çevresel faktörler sonucunda daha olgun bir formda eğitime ihtiyacı duymuştur. Nursi bu ihtiyacın özsel olduğunu ve insanın doğuştan bilişsel bir varlık olduğunu savunmaktadır. Bunu yaparken bazı argümanlar kullanmaktadır. İnsanın sorumluluk sahibi bir varlık olması ve esmayı talim eden bir yaratılış sürecinden geçmiş olması ayrıca peygamberlerin ve kutsal kitapların gönderilmiş olması insanın eğitilebilir bir varlık olduğunu ve eğitime muhtaç bir varlık olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Nursi bu düşüncelerini ortaya koyarken elbette ki Kuran ve Sünnet merkezli bir anlatımı seçmiştir. Fakat onun metinlerinde bu konu farklı yerlerde işlenmiş olması meseleyi ilk etapta anlamayı güçleştirmektedir. Ama metinler bütünlük içerisinde tahlil edildiğinde insanın yaratılış hikâyesinden onun felsefi olarak ele alınmasına, kelami ve tasavvufi boyutundan fıkhi sorumluluklarına kadar insanın bütün yönleriyle Nursi tarafından derinlikli bir biçimde ele alındığı görülecektir.

Nursi'nin metinlerinde Allah-kâinat ve insan üçlemesi üzerinden geliştirilen insan telakkisi aynı zamanda modern dönem insan anlayışlarına karşı hem bir öneri hem de bir eleştiri mahiyetini taşımaktadır.

KAYNAKÇA Kaynakça

- Akalın, Şükrü Haluk-Toparlı, Recep-Aksu, Tezcan. *Mahiyet*. Ankara: TDK Yayınları, 2011.
- Akarsu, Bedia. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. Ankara: İnkılap Kitapevi, 1979.
- Akdağ, Hasan. *Arap Dil Bilgisi*. Konya: Tekin Yayınevi, 1997.
- Akdemir, Mürsel. *İnsan Felsefesi Epiktetos ve Marcus Aurelius Örneği*. Ankara: Sentez Yayıncılık, 2016.
- Alper, Ömer Mahir. *Aklın Hazzı : İbn Kemmüne'de Bilgi Teorisi*. İstanbul: Ayışığı Yayınları, 2004.
- Alper, Ömer Mahir. *Varlık ve İnsan Kemalpaşazade Bağlamında Bir Tasavvurun Yeniden İnşası*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2. Basım, 2010.
- Ayverdi, İlhan *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Mas Matbaacılık, 2005.
- Başar, Alaaddin. *Nur'dan Kelimler 3*. İstanbul: Zafer Yayınları, 2002.
- Başar, Alaaddin. *Nur'dan Kelimeler-3*. İstanbul: Zafer Yayınevi, 3. Basım, 2003.
- Cidal, Ammar "Risale-i Nur Gözüyle İnsanın Mahiyeti ve Sosyal Vazife ile Bağlı ". *olan Rîsale-i Nur'a Göre Kur'ân'ın İnsana Bakışı*. 2000.
- Cürcanî, Seyyid Şerif *Tarifât*. çev. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- Değirmenci, Cüneyt. *Çağdaş İslam Düşüncesinde İnsan ve Siyaset*
- Said Nursî Örneği*. İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler enstitüsü, **Yüksek Lisans**, 2018.
- Draz, Abdullah. *Eddin*. Kuveyts: 1982.
- Emiroğlu, İbrahim. *Klasik Mantiğa Giriş*. Ankara: Elis Yayınları, 2009.
- Erkızan, Hira Nur-Çüçen, AbdulKadir. *Felsefe Tarihi-1*. Bursa: Sentez Yayıncılık, 2013.
- et-Tehânevî, Muhammed Ali *Keşşâfu Istılâhâti'l-Fünûn Ve'l-Ulûm*. 2. İstanbul: Daru'l Kutub-i İlmiye Yayınevi, 2013.
- Ewiss, Abd El-Halim. "Rîsale-i Nûr'a Göre Kur'ân'da İnsan Problemleri ve Çözümleri". *Rîsale-i Nur'a Göre Kur'ân'ın İnsana Bakışı*. 2000.
- George, Grigore "Bediüzzaman Said Nursî'nin Risale-i Nur isimli Eserlerine Göre Mikrokozmos Olarak İnsan". *Rîsale-i Nur'a Göre Kur'ân'ın İnsana Bakışı* 2000.
- Göktaş, Mehmet. "Said Nusi'nin Mesenevi-i Nuriye'de İnsan Algısı". *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ERZSOSDE)* 3 (2016), 135-146.
- Görgün, Tahsin. "Mahiyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 27. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Günay, Mustafa. *Felsefe Tarihinde İnsan Sorunu*. İzmir: İlya Yayıncılık, 2006.
- Gündüz, Muhammed Muhdi. *Niyet Kavramının Din Eğitimi Açısından İncelenmesi (Gazzali Örneği)*. Mardin: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Gündüz, Muhammed Muhdi. "Üç Gerilim Ekseninde Din Eğitiminin Ne'liği Problemi". *Ağrı İslâmi İlimler Dergisi (AGİİD)* 7 (2020), 160-164.
- Halis Ayhan-Kazıcı, Ziya. "Talim Terbiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010.
- Hamada, Faruk. "Bediüzzaman Said Nursî'nin Gözüyle
- Varlık, Vazife ve Gayesiyle İnsan". *Rîsale-i Nur'a Göre Kur'ân'ın İnsana Bakışı*. 2000.
- Hayri Bolay, Süleyman. "Hegel'in İnsana Bakışı". *Felsefe Dünyası* 30
- Hocaoğlu, Durmuş. "Nursî ve Descartes Felsefelerinde Tabiat Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma". *Köprü* 70 (2000), 147-194.
- Hocaoğlu, Durmuş. "Nursî ve Descartes Felsefelerinde Tabiat" Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma". *Köprü* 70 (2000),
- İslamiyet, Sorularla. "Aranan: Mahiyet" Erişim 15/01/2023. <http://sorularlaislamşyet.com>

- Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Allah ve İnsan*. çev. Süleyman Ateş. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2000.
- Karcic, Fikret "Risale-i Nur'a Göre Kur'an'da Zaman, Tarih ve İnsan". 2000.
- Kuçardı, İoanna. *Nietzsche ve İnsan*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 6. Basım, 2016.
- Manzur, İbn. *Lisanü'l-Arab*. 1 Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye Yayınları, 1993.
- Mengüşoğlu, Takiyettin. *İnsan Felsefesi*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2017.
- Naci, Lugat-ı. "Aranan: Mahiyet" Erişim 14 Ocak 2023. https://insak.net/lugatlar/5_lugat-i-naci
- Nefesi, Azizüddin. *Tasavvufta İnsan Meselesi*. çev. Mehmet Konar. Ankara Dergah Yayınları, 1990.
- Nursi, Said. *Asa-yı Musa*. İstanbul: RNK Neşriyat, 2006.
- Nursi, Said. *Muhakemat*. İstanbul: RNK Neşriyat, 2006.
- Nursi, Said. *Barla Lahikası*. İstanbul: RNK Yayınları, 2010.
- Nursi, Said. *Tarihçe-i Hayat*. İstanbul: RNK Yayınevi, 2010.
- Nursi, Said. *Mesnevi-i Nuriye*. İstanbul: RNK Yayınları, 2010.
- Nursi, Said. *İman ve Küfür Müvazeneleri*. İstanbul: RNK Yayınevi, 2010.
- Nursi, Said. *Mektubat*. İstanbul: RNK Yayınları, 2010.
- Nursi, Said. *Şualar*. İstanbul: RNK Yayınları, 2010.
- Nursi, Said. *Lemalar*. 2010: RNK Yayınları, 2010.
- Nursi, Said. *Sözler*. İstanbul: RNK Yayınları, 2010.
- Nursi, Said. *Asar-ı Bediyye*. nşr. Abdülkadir Badıllı. İstanbul: Envar Neşriyat, 2010.
- Nursi, Said. *İşarat-ül İcaz*. çev. A.Mecid Nursi. İstanbul: RNK Yayınları, 2010.
- Oğuzkan, Ferhan *Eğitim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Gül Yayınları, 1993.
- Oruç, Cemil. "İbn Haldun'un Mukaddime'sinde Öğrenme". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/29 (2010), 129-142.
- Ömer, Türker-Üçer, İbrahim Halil (ed.). *İnsan Nedir? İslam Düşüncesinde İnsan Tasvurları*. Ankara: İlem Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Özalp, Ahmet. *Din Eğitimi Açısından Davut El Kayseri'de İnsan Kavramı*. İstanbul: Marmara, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan, 2014.
- Özalp, Ahmet. *Din Eğitiminde Bilgi Problemi*. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2020.
- Özalp, Ahmet. "Din Eğitimi Bağlamında İnsanın Kutsalla İlişkisinin Araçları Olarak İslam Düşüncesinde Bilginin Kaynakları". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/24 (2020), 58.
- Özbek, Abdullah. "Din Eğitiminin Problemleri". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 6 (1999), 113-130.
- Özcan, Muttalip. *İnsan Felsefesi İnsanın Neliği Üzerine Bir Soruşturma*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2016.
- Zakir Çetin. "İnsanın Mahiyet-i Camiyyeti". Erişim 17/01/2023. <http://www.zakircetin.com/>
- Özdemir, İbrahim. "Bediüzzaman Said Nursi ve J.P. Sartre'in Varlık ve İnsan Anlayışları Üzerine Bir İnceleme". *Risale-i Nura Göre Kur'an'ın İnsana Bakışı*. 2000.
- Taşkın, Ali-Becermen, Metin. *Felsefe Tarihi-2*. Ankara: Sentez Yayıncılık, 2013.
- Tosun, Cemal. *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. Ankara: Pegem Yayıncılık, 2002.
- Tozlu, Necmettin. "Batı'da ve Doğu'da İnsan Anlayışı". *Felsefe Dünyası* 27
- Tuğral, Süleyman "Fahreddin Razi'de Varlık-Mahiyet İlişkisi". *Marife* 1 (1), 195-206.
- Tümer, Günay. "Din Md.". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9/ 313-314. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.
- Türker, Ömer. *Ahlak*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020.

- Ulaş, Halim. "Hace Muhammed Lütfi Alvarlı Efe ve Bediüzzaman Said Nursi'nin İnsan Anlayışı". 2013.
- Yakup, Kaya. "Immanuel Kant'ın Eğitim Felsefesinde Disiplinin Rolü". *Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 10/3 (2020), 736-748.
- Yassine, İbrahim Mahamat. *Kelam İlmінде İnsanın Mahiyeti, Vazıfesi, ve Akıbeti (Risale-i Nur Örneği)*. Uşak: Uşak Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019.
- Yavuz, Kerim. *Günümüzde Din Eğitimi*. Adana: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1988.
- Yetim, Said. *Bediüzzaman Said Nursi'nin Eğitim ve İrşad Metotları*. Şanlı Urfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 1998.
- Yıldız, Ahmet. "Etik Bir İdeal Olarak Tanrı-İnsan ve İnsan-ı Kamil: Said Nursi ye Referansla Nübüvvet ve Felsefe Geleneği Üzerinden Bir Bakış". *Müspet Hareket Sayısı* 1 (2016), 161-177.
- Yıldız, Rıdvan. *Said Nursi'nin Benlik Düşüncesi*. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2016.
- Zebidî, Muhammed Murtaza. *Tacü'l-Arûs, c.2, s. 459-461*. 2 Cilt.
- Zühayli, Vehbe "Risale-i Nur'a Göre Kur'ân'da İnsan". 2000.

